EUROPICA VARIETAS TOKAJENSIS

DE VINEIS ET VINIS HUNGARIAE
MAGYAR BORÁSZATTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR

Antonio Gazio a mennyei borról és az ördögi sörről 1546

MOLNÁR DÁVID

L'Harmattan

TOKAJ-HEGYALJA EGYETEM

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.
https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/

Antonio Gazio a mennyei borról és az ördögi sörről, 1546

Antonio Gazio on Heavenly Wine and Devilish Beer, 1546

Molnár Dávid

https://orcid.org/0000-0002-3825-2030

Orvos- és egészségtudomány / Medical and Health Sciences (12124), Szövegfilológia, paleográfia, epigráfia / Textual philology, palaeography and epigraphy (13015)

orvostörténet, borászat, élelmezéstörténet

history of medicine, oenology, food history

ISBN 978-963-646-480-6 (pdf)

DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-480-6

https://openaccess.hu/

Molnár Dávid

Antonio Gazio
a mennyei borról és az ördögi sörről
1546

Europica varietas Tokajensis

A Tokaj-Hegyalja Egyetem (Sárospatak)
Speculum Kutatócsoportjának sorozata

Főszerkesztő
Monok István

De vineis et vinis Hungariae – Magyar borászattörténeti könyvtár

III.

Szerkesztőbizottság
Molnár Péter, Monok István, N. Kis Tímea

ISSN 3094-2829
ISBN 978-963-646-389-2
ISBN 978-963-646-480-6 (pdf)
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-480-6

Az első borítón:
Izbéghy Vörös István, *Asztali csendélet söröskorsóval, madarakkal és gyümölcsökkel* (c. 1740), Budapest, Szépművészeti Múzeum, 2016.1M

A hátsó borítón:
Izbéghy Vörös István: *Gyümölcscsendélet szőlőt szemezgető madarakkal,* 18. sz. második fele.
© Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, 2025

Molnár Dávid

Antonio Gazio a mennyei borról és az ördögi sörről 1546

Budapest – Sárospatak
L'Harmattan – Tokaj-Hegyalja Egyetem
2025

© L'Harmattan Kiadó, 2025
© Tokaj-Hegyalja Egyetem, 2025
© Szerzők, szerkesztők, 2025

A kiadásért felel a L'Harmattan Kiadó ügyvezetője
és a Tokaj-Hegyalja Egyetem rektora

Készült a Tokaj-Hegyalja Egyetem (Sárospatak)
Kulturális Örökség Tudományok,
a Szőlészeti és Borászati Tanszéke,
és az MTA Könyvtár és Információs Központ
együttműködésében

TOKAJ-HEGYALJA
EGYETEM

Szerkesztette
Molnár Dávid

A latin szöveget és a magyar fordítást lektorálta
Tomkó Zoltán

Tartalomjegyzék

THURZÓ ZSIGMOND ÉS BAKÓCZ TAMÁS
ELFELEDETT PADOVAI ORVOSA: ANTONIO GAZIO 9
Antonio Gazio recepciója 9
Antonio Gazio élete 23
Antonio Gazio művei 28
Borról és sörről, a *De vino et cervisia* 60

ELŐSZÓ A SZÖVEGKIADÁSHOZ 79

DE VINO ET CERVISIA TRACTATIO – A BORRÓL ÉS A SÖRRŐL ... 81

APPENDIX 103

ANTONIO GAZIO NYOMTATÁSBAN MEGJELENT MŰVEI 107

ANTONIO GAZIO KÉZIRATBAN MARADT MŰVEI 109

A FORGOTTEN PADUAN PHYSICIAN:
ANTONIO GAZIO (1461–1528) 117

IRODALOMJEGYZÉK 141

SZEMÉLY- ÉS HELYNÉVMUTATÓ 159

KÉPEK JEGYZÉKE 173

Thurzó Zsigmond és Bakócz Tamás elfeledett padovai orvosa: Antonio Gazio

Antonio Gazio recepciója

Annak ellenére, hogy *Corona florida*[1] című műve a 15. század végének egyik orvosi sikerkönyve lehetett, nem túlzás azt állítani, hogy a padovai születésű humanista orvost, Antonio Gaziót[2] (1461–1528) teljesen elfeledte az utókor. A monumentális *Dizionario Biografico degli Italiani* sem említi meg, pedig nem csak Symphorien Champier jól ismert *Rosa Gallicá*jára volt hatással, hanem a *Codex Atlanticus*

[1] Gazio 1491. Elemzését lásd 29-37. oldalon. Ha nem jelzem külön, akkor az idegen nyelvű szövegeket végig a saját fordításomban közlöm.

[2] A következő névváltozatokban találkozhatunk vele: Gasio, Gatzius, Gazi, Gazio, Gazius, Gazzi, Gazzio, Gazzius, Gazzo, Gazzus.

könyvlistája szerint Leonardo da Vinci is ismerhette.[3] Máig a legfontosabb szakirodalom egy magyar szerzőtől, a bencés szerzetes, tanár és könyvtáros Récsey Viktortól (1858–1908) olvasható, ami már lassan 120 éves.[4]

A legelső „szakirodalom", amely még életében hivatkozik Gazióra, nem más, mint a már említett neves lyoni orvos, Symphorien Champier (1471–1539). Könyvének negyedik traktátusa olyan kiváló itáliai orvosokról szól, akik gyógyító tudományukat papírra is vetették. Szűkszavú összefoglaló, amelyet aztán átvesznek a későbbi források is: Antonius Gazius padovai orvos, aki a filozófiában és a teológiában is nem kevésbé jártas. Nagyon finom szellem, aki világosan fejezi ki magát, és *Corona florida* címen írt is egy kitűnő művet az egészség megőrzéséről a 28. életévében. Negyvenhárom éven keresztül mind a mai napig, még 1504-ben is velencei fennhatóság alatt él és számos különféle dolgot ír.[5]

1539-ben Bázelben, egy orvosi szöveggyűjteményben külön műként megjelent egy kivonat a *Corona florida*ból, amely az alvással és az álmokkal foglalkozik.[6]

A Karol József Estreicher (1827–1908) nevéhez fűződő lengyel *Bibliografia Estreichera* (no. 115454)[7] megemlíti a borról és sörről szóló Gazio-mű 1539-es krakkói kiadását is, amelyet fia, Simone Gazio rendezett volna sajtó alá.[8] Azonban ezt maga Estreicher sem látta, létezését csak feltételezte Janocki leírása alapján (lásd lentebb 47. lj). Ennek az 1546-os augsburgi és 1549-es padovai kiadását ismerjük. Ráadásul az augsburgi kiadás előszava szerint, amelyet a kiadó, vagyis idősebb Philipp Ulhart (†1567) írt, ő adta ki először Gaziónak ezt a két művét.[9]

Ugyanebben az évben került ki a nyomdából Philippus Begardi német nyelvű egészségügyi könyvecskéje is, amely habár semmit sem mond Gazio életéről, de többször hivatkozik rá, és idéz a *Corona florida*ból.[10]

1541-ben egy orvosi gyűjteményben[11] kiadták a *Corona florida*nak az orvosi purgálásról szóló 280–282. fejezetét.[12]

[3] Noble, DiFrancesco, Zancani 2014, 395. Leonardo bejegyzése *Della conservatione della sanità* címen hivatkozik a könyvre. Ez vagy Ugo Benzi (1360–1439) *Tractato utilissimo circa la conservazione de la sanitade* című 1481-ben kiadott könyve, vagy Gazio műve lehetett.

[4] Récsey 1906, 125–146.

[5] Mivel kevés a Gazióra vonatkozó forrás, ezért ahol lehet, teljes terjedelmükben idézem azokat, hogy egy helyen meglegyenek. Champier 1506, 35^{r}: „*Antonius Gazius Patavinus medicus in philosophia egregie doctus, in sacris litteris non mediocriter eruditus; ingenio subtilis, eloquentia clarus, scripsit opus insigne de conservatione sanitatis appellatum Corona florida anno etatis sue xxviii. Vivit usque hodie sub Venetorum dominio annos natus xliii. multa et varia componens anno Christi MCCCCC et iiii.*"

[6] Gazio 1539a. Lásd: Molnár 2017, és 33–37. oldalon.

[7] Online (2024. 09. 02.): https://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/wpis/?sort=id&order=1&id=115454&offset=33750&index=7

[8] Gazio 1539b. Lásd 17. oldalon.

[9] Gazio1546a, [A1^{v}].

[10] Begardi 1539, XII^{v}, XIII^{v}, XV^{r}, XLII^{v}. Begardi könyvéről lásd: Sudhoff 1907.

[11] Gazio 1541b. Lásd 37. oldalon.

[12] Gazio 1491, cap. 278–282 ([s4^{v}–s6^{r}]).

A következő nyom a zürichi orvos, természettudós és filológus Conrad Gessner (1516–1565) híres katalógusában, az 1545-ös *Bibliotheca universalis*ban olvasható, amelyben a polihisztor szerző összegyűjtötte az általa ismert összes latin, görög és héber nyelvű könyvet. Ebben találkozunk Gazio *Corona florida*jának 1514-es lyoni kiadásával is, amelyet Gessner a padovai orvos könyvének bevezetője alapján foglal össze egyetlen bekezdésben.[13] Champier-t szó szerint idézve Gessner is 43 évesnek mondja Gaziót az 1504. évben. A lyoni orvoshoz képest annyi új információt ad (bár ez kiszámolható Champier szövegéből is), hogy saját könyve szerint Gazio 1490-ben írta a *Corona florida*t.

1546-ban adta ki Simone Gazio apja *Aerarium sanitatis*át,[14] amely a *Corona florida* tömörített változata. Ez az augsburgi kiadás tartalmazza a *De vino et cervisia*t is.[15] Ráadásul még ugyanebben az évben Hieronymus Ziegler (1514–1562) tolmácsolásában németül is megjelent az *Aerarium sanitatis* Augsburgban,[16] majd 1551-ben Strasbourgban is (de a borról és sörről szóló kis traktátus nincs benne).[17] Aztán 1549-ben Padovában is megjelent latinul, amely tartalmazza a *De vino et cervisia*t is.[18]

A következő forrásunk a villingeni születésű német orvos, Georg Pictorius (1500–1569) *Antonio Gazio élete* című tízsoros „fejezete"[19] egy 1565-ben megjelent gyűjteményben, amely mint külön művet újból kiadta az 1541-ben már megjelent orvosi purgálásról szóló *Corona florida* fejezetet[20] Pictorius kommentárjával (lásd 37. oldalon).[21] Annak ellenére, hogy Pictorius Champier-t adja meg forrásul, szövege meglehetősen zavaros. A következőket állítja: a nagy műveltségű padovai filozófus és orvos, Antonius Gazius az 1480-as években élt, és már elég bölcsen, a 43. életévében, a velencei fennhatóság alatt elvonulva készítette el és adta ki az egészség megőrzéséről szóló könyvét. Ennek a *Corona florida* címet adta, mert – mintha kis virágokból fonnánk koszorút – orvosok jeles nézeteiből fűzte egybe. Az 1480-as évszám inkább azt jelentheti, hogy akkor élt velencei fennhatóság alatt, akár Padovában. Annak semmi értelme nem lenne, hogy 1480-ban született. Champier 1490-et ír, tehát vagy nyomdahibáról van szó, vagy Pictorius idézi rosszul, de az 1490-es születési

[13] Gessner 1545, 58[r]: „*Antonius Gazius Patavinus medicus anno 1490. (ut ipse testatur in fine libri sui) scripsit librum de sanitate tuenda, quem Coronam floridam appellavit, inde nimirum quoniam ex praecipuis medicorum sententiis ceu flosculis hoc opus veluti sertum quoddam concinnaverit.*"

[14] Gazio 1546a. Lásd 37–38. oldalon.

[15] Gazio 1546c.

[16] Gazio 1546b.

[17] Gazio 1551.

[18] Gazio 1549a; Gazio 1549b.

[19] Pictorius 1565, 104: „*Antonii Gazionis Vita. Antonius Gazio philosophus et medicus, ex asse doctus, Patavii vixit anno 1480., sed tandem in Venetorum secessit dominium, ubi satis docte anno suae aetatis quadragesimotertio librum de Sanitate tuenda, ad principem quendam trecentis capitulis absolutum, in publicum dedit, quem Coronam floridam inde nimirum appellavit, quoniam ex praecipuis medicorum sententiis hunc, ceu ex flosculis serta connectimus, concinnavit. Haec et alia de eo Symphorianus Campegius.*"

[20] Gazio 1491, cap. 278–282 ([s4[v]–s6[r]]).

[21] Pictorius 1565, 104–123.

dátumnak végképp nincs értelme. Az sem világos, hogy Pictorius mikorra érti Gazio 43. életévét, mert a szöveg azt sejteti, mintha 1480-ban, vagy – amennyiben nyomdahiba – 1490-ben volt 43 éves. Ezek szerint viszont 1437-ben, vagy 1447-ben kellett volna születnie, pedig maga Gazio – ahogy Champier is – írja, hogy a *Corona florida* írásakor 28 éves volt.[22]

Mint látjuk, ezek az első, 16. századi források Symphorien Champier rövid bekezdésére vezethetők vissza, aki viszont Gazio könyvéből vette a minimális információkat.

Most Pictorius nyilvánvalóan téves adatait mellőzve meg kell itt állnunk, hogy Gazio születési idejét megpróbáljuk tisztázni. Maga Gazio írja a második fejezetben – amely címe szerint egy bocsánatkérés amiatt, hogy ilyen fiatalon kompilálta és szerkesztette meg a művét – hogy még nem töltötte be (*nondum adeptus sit*) a 28. életévét, amikor azt megírta.[23] Könyvének végén a mű befejezésének napját is megadta: 1490. augusztus 12.[24] Ha pedig ekkor még nem töltötte be a 28. évét, akkor 1463-ban születhetett valamikor augusztus 12. és december 31. között. De akkor miért írja Champier azt, hogy 1504-ben 43 éves volt? Ráadásul ezeket az adatokat ő is látta Gazio könyvében, márpedig ha Gazio 1490 nyarán még nem volt 28 éves, akkor 1504-ben sehogysem lehetett 43 éves. Champier könyvének megjelenésekor, vagyis 1506-ban lehetett 43 éves, de sajnos a lyoni doktor egyértelműen 1504-et ír.

Egy 18. századi forrás segíthet tisztázni Gazio szavait az életkoráról. A velencei költő és librettista Apostolo Zeno (1668–1750) a történész Giusto Fontanininek (1666–1736) írt, 1704. márciusi levelében említ egy latin traktátust tartalmazó kódexet, amelyet a padovai orvos, „Antonio di Francesco Gazio" állított össze orvosi szövegekből. Gazio születését pedig 1461. december 10-ére teszi.[25] Tudtommal itt bukkan fel először ez a napra pontos dátum. (Az egy hónappal korábbi születési dátumról lásd a következő oldalon.) Ez viszont mégiscsak megerősíti Symphorien Champier állítását, amely szerint 1504-ben Gazio 43 éves volt. Gazio szavai csak úgy hozhatók összhangba ezzel az információval, ha a *Corona florida* elején tett kijelentésének idejét, miszerint még nem volt 28 éves, nem a könyv befejezésének dátuma utánra (vagyis 1490. augusztus 12.) tesszük, hanem a könyv írásának a kezdetét

[22] Pontosabban csak Champier szerint volt 28, de Gazio a könyv megírásakor, vagy legalábbis amikor belekezdett a könyv megírásába, még nem töltötte be a 28. évét (lásd 5. lj.).

[23] Gazio 1491, cap. 2 (a^{v}): „*Dicent forsitan et alii contra me si tibi sic agendum videbatur debebas saltem in senectute componere et non in tam iuvenili aetate cum pro certo sciamus quod nondum octavum et vigesimum annum adeptus sis*."

[24] Gazio 1491 [legutolsó oldal, ívszámozás nélkül]: „*Ego Antonius Gazius Patavus medicorum omnium minimus die xii. Augusti de anno Domini Mccclxxxx. presens opus absolvi*."

[25] Zeno 1785, 232: „*Il Cod. CCCIX. contiene un grosso Trattato Latino di geniture e di predizioni Astronomiche, compilato da Antonio di Francesco Gazio Padovano, nato li 10. Dicembre del 1461. e morto nel 1528. la cui sepoltura si vede in S. Francesco di Padova...*"

látjuk benne.[26] Így egyszerre lenne elfogadható Gazio, Champier és Zeno állítása is szerzőnk születésnapját illetően, hiszen ezek szerint Gazio még csak majdnem 28 éves a második fejezet írásakor, ami azt jelenti, hogy 1489. november/december 10-e előtt – valószínűleg késő ősszel – tartott itt, a könyvének elején.

Paolo Marangon[27] hívta fel a figyelmet az Ms. 643 jelzetű autográf padovai kézirat[28] oldalain található születési dátumokra, amelyek viszont 1461. november 10-ét adnak meg: „*Volo invenire verum locum Mercurii ad diem decimam novembris, currente 1461*... (f. 20^{v}); „*Unde in predicta nativitate, que fuit 1461, decima die novembris, hora secunda noctis cum dimidia*...” (90^{v}). Ez a padovai kézirat főleg Gazio másolatait őrzi különféle asztrológiai munkákról (lásd 48–49. oldalon). Szinte biztosra vehető, hogy Gazio a saját születési dátumát adta meg, amit viszont így percre pontosan tudunk: 1461. november 10, hajnali 2 óra 30 perc.

De a kényszerű kitérő után, térjünk vissza időrendben a Gazióval foglalkozó irodalomra. 1560-ban jelent meg Bernardino Scardeone (1482–1574) Padova antik emlékeiről és híres embereiről szóló könyve. Az Antonio Gazióról szóló fejezet fő forrása ismét Symphorien Champier, akit szó szerint idézve sző bele a rövid összefoglalóba.[29] Scardeone viszont újabb részletekkel bővíti a lyoni orvos információit, amelyek – legalábbis a szöveg alapján – részint szóbeli közlésekből erednek. Scardeone szerint Gazio írásban szerencsés és termékeny volt, ám az orvosi praxis – különösen saját szülőföldjén, ahol alig tartózkodott – kevesebb elismerést hozott neki. Már fiatalon sok kiváló orvosi munkát írt, és habár ezeket Scardeone nem ismeri, tudni véli, hogy élete végéig folytatta az írást. Csak a *Corona floridá*t említi, azt is Champier-ra hivatkozva. Úgy hallotta (*audio*), hogy Gazio könyvei (*libri*) megtalálhatók a Szent Ferenc-templom könyvtárában, ahová temetkezni készült. Scardeone nem részletezi,

[26] Giuseppe Vedova 1832, 445 is így számolhatott, mert azt írja, hogy a Gazio a *Corona florida* megírásakor 27 éves volt.

[27] Marangon 1980, 178.

[28] Gazio ms 1512–1513 Padova, 20^{v}, 90^{v}.

[29] Scardeone 1560, 218: „*Quis sine notabili quopiam tacitae simultatis vitio, indictum pertransire posset Antonium Gazium, nostra tempestate physicum peregregium? Et in scribendo sane felicem, sed in ipso medendi opere, praesertim in patria, ubi pauco tempore permansit, non admodum fortunatum. Scripsit adhuc iuvenis multa in re medica praeclare, neque postea a scribendo destitit, quoad vita superfuit. De eo vivente adhuc Simphorianus Camperius, ubi de illustribus medicis disserit, ita honorifice scribit: Antonius Gazius Patavinus, medicus in philosophia egregie doctus, in sacris literis non mediocriter eruditus, ingenio subtilis, eloquio clarus. Scripsit opus insigne De conservatione sanitatis, Corona florida merito appellatum, anno aetatis suae XXVIII. Vivit usque adhuc sub Venetorum dominio, multa et praeclara componens. Haec ille. Quae autem postea ea fuerint, quae composuerit, non mihi adhuc satis constat. Audio tamen in bibliotheca D. Francisci libros eius haberi, ubi sepeliri voluit. Nam postquam diu peregre profectus, per diversa gymnasia vagatus est, tandem in patriam reversus, haud multo post non admodum senex febre correptus occubuit. Extat huius fictilis statua olim a se cum a patria recessisset, posita ad Basilicam D. Augustini in porticibus supra antiquum maiorum suorum monumentum, sed post aliquot annos reversus, cum non invenisset eam occlusam, ut ipse reliquerat, sed patefactam, et manu etiam mancam, monachis illis (ut opinor) iratus, ex testamento cavit, ne ibi apud eam statuam sepeliretur, sed in Basilica D. Francisci. Obiit anno Domini MDXXVIII. III. Non. Septembris.*” Scardeonénak ezt a könyvét a német Johann Georg Graevius (1632–1703) a *Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae* című monumentális művében – amit végül idősebb Pieter Burman (1668–1741) fejezett be – újraközölte: Graevius, Burman 1722, 247.

de megjegyzi, hogy Gazio – különböző egyetemeken is – sokfelé megfordult külföldön, majd miután nem túl öregen végre hazatért, lázas betegség ragadta el 1528. szeptember 3-án.[30] Azt is tudni véli, hogy őseivel ellentétben végül Gazio azért nem temetkezett a Szent Ágoston-templomba, mert évekkel később, külföldi útjai után itteni sírhelyét felnyitva, a porticusban elhelyezett ősei emlékművén agyagszobrának (*fictilis*) kezét megcsonkítva találta. Scardeone azt gyanítja (*opinor*), hogy a feldühödött Gazio a domonkos szerzeteseket hibáztatva végrendeletileg meghagyta: ne temessék megcsonkított szobra mellé, hanem inkább a ferencesek Szent Ferenc-templomába. Scardeone említést tesz egy Paolo Gazio (Paulus Gazius) nevű fiáról is.[31] Antonio Gazio neki ajánlja az egyik, kéziratban maradt kis művét is, amelyben szeretett fiát presbiternek, az egyházjog doktorának nevezi: „*Venerabilis presbyter Paulus pontificii iuris doctor filius dilectus.*"[32]

1580-ban nem akárkinél, hanem Girolamo Cardanónál (1501–1576) találkozunk Gazio nevével. Cardano orvosi kézikönyvét csak halála után adták ki, de bolognai tartózkodása alatt írta valamikor 1562 és 1571 között. Ebben Gaziót is azon kiváló tudósok közé sorolja, akik az egészség megőrzésének témájával már őelőtte is foglalkoztak. Ahogy Symphorien Champier, úgy Cardano sem vallja be, hogy mekkora hatással volt rá Gazio, de ez a könyv témájából, szerkezetéből és felosztásából enélkül is kiderül. Cardano végül Gaziót csak a vajevés „szakértőjeként" szólaltatja meg és hivatkozza a *Corona floridá*t oldalszámra pontosan.[33]

Gazio könyvének hírnevét jól példázza 16. századi spanyol recepciója is. A ferences rendi Juan Pérez de Pineda[34] (1513?–1593?) „keresztény mezőgazdaság" cím alatt 35 dialógusban járja körül, vagy inkább beszéli ki a mezőgazdasághoz kapcsolódó témákat 1589-es művében. A könyv elején ábécésorrendben felsorolja azt a nagyjából hétszáz szerzőt, akiknek az írásaiból idéz vagy részleteket dolgoz fel. Ezek egyike: „*Antonio Gazio Patavino Medico*". Orvosi szaktekintélyként hivatkozik a *Corona florida* megfelelő passzusaira a só- és húsevéssel, valamint a vízivással kapcsolatban.[35]

[30] Lorenzo Pignoria (1571–1631) szerint 1530-ban halt meg. Lásd: Papadopoli 1726, 191. (Igaz, ezt Papadopoli is helyesbíti Scardeone alapján.)

[31] Scardeone 1560, 256–257: „*Fuit huic* [Paulus Gazius] *pater Antonius Gazius, quem superius inter claros medicos recensuimus.*"

[32] Gazio ms 1522–1527 Padova, 263^{r}, 263^{v}.

[33] Cardano 1580, 34, 35, 192.

[34] Több kortárs Juan de Pinedát is számon tart a spanyol kultúrtörténet. Bonyolítja a helyzetet, hogy a Gaziót idéző Pineda könyvének címlapján elhagyja a „Pérez" nevet, márpedig szinte ugyanakkor tevékenykedik a jezsuita inkvizítor Juan de Pineda (1558–1637) is. Ráadásul a 16. századból ismert egy másik, córdobai származású, az Újszövetséget spanyolra fordító protestáns Juan Pérez de Pineda (kb. 1500–1567) is. Röviden: ugyanabból az évszázadból van egy ismert ferences, egy jezsuita és egy protestáns Juan de Pinedánk is.

[35] Pineda 1589, 58^{v}, 61^{v}–62^{r}, 65r, 113^{v}, 254^{v} [recte: 255^{v}]. Lásd még Francisco Suárez de Riberát az álmokról és az emésztésről (Suárez de Ribera 1748, 49, 51).

1591-ben témák szerinti bontásban jelent meg az első orvosi bibliográfia a strasbourgi Israel Spachtól (1560–1610), amelyben szintén szerepel Gazio az „egészség megőrzése", a „borivás", a „sörivás" és a „purgáció" témakörökhöz kapcsolódóan.[36]

1600-ban egy másik jól ismert tudósnak, Ulisse Aldrovandinak (1522–1605) a híres ornitológiai művében bukkan fel a „*vir sane illustris*" Gazio neve. Aldrovandi a túzok, a fogoly, a galamb, a gerle és az erdei tyúk kapcsán idézi Gaziót mint a *Corona florida* szaktekintélyét, hogy hogyan kell megfelelően elkészíteni és megenni ezeket az állatokat.[37] De azt is megtudjuk, hogy Gazio – „nagyon sok emberhez hasonlóan" – inkább a főtt tojást szereti, míg Aldrovandi, „mondjanak bármit is az emberek", inkább a buggyantott tojást kedveli.[38]

Giacomo Filippo Tomasini (1595–1655) 1649-es, Padova feliratait összegyűjtő könyvében a Szent Ferenc-templomban Gazio – akkor még olvasható – sírfeliratát is közli: „*Antonius Gazius Philosophus, & Medicus insignis, qui obiit 1528*."[39]

Gazio *Corona florida*jának angliai recepciójára jó példák Thomas Muffet, vagy Moffett (1553–1604) és Jan Jonston, vagy John Johnston (1603–1675) angol nyelvű orvosi könyvei. A tudománytörténet az entomológus Muffetet mint a *Theatrum insectorum*[40] szerzőjét tiszteli. De ez a műve és a Gaziót idéző orvosi kézikönyve is csak évtizedekkel a halála után jelent meg. A hétköznapi embereknek étkezési tanácsokat nyújtó *Healths improvement*et 1655-ben rendezte sajtó alá a tuberkulózissal foglalkozó orvos, Christopher Bennet (1617–1655). Gaziót egy helyen az étkezésre legalkalmasabb madártojásokkal kapcsolatban idézi, míg egy másik helyen Gazio szavaival figyelmezteti a gourmet-kat a mérgező sült compóra („a fried Tench is a secret poison").[41]

A lengyel–litván államközösség Szamotuły városában született skót származású orvos, John Johnston – aki Comeniusszal is jó barátságban volt – Európa számos neves egyetemén megfordult. A *History of the wonderful things of nature* a természet csodáit foglalta össze tíz fejezetben az égi csodáktól a meteorokon, ásványokon, állatokon át az emberekig. A kilencedik könyv a halakról szól, ennek harmadik fejezete pedig a bálnáról és a márnáról. Platina (1421–1481) szerint – jegyzi meg Johnston – a márna ikrája mérgező. Ezt megerősítendő idézi Gaziót a *Corona florida*ból, akit megmérgezett két falat márnaikra.[42]

A lábjegyzetben már említett Francesco Arisi (1657–1743) 1702-ben jelentette meg a szülővárosának, Cremonának híres tudósait és irodalmárait bemutató művét.

[36] Spach 1591, 69, 76, 77, 193.
[37] Aldrovandi 1600, 86, 106, 133, 456, 506–507; Aldrovandi 1603, 475–476.
[38] Aldrovandi 1600, 299.
[39] Tomasini 1649, 242, no. 135. Fél évszázaddal később Giacopo Salomonio (1626–1710) és Francesco Arisi (1657–1743) szintén közli a feliratot: Salomonio 1701, 348. no. 150; Arisi 1702, 169.
[40] Muffet 1634.
[41] Muffet 1655, 136, 189.
[42] Johnston 1657, 291. Ezzel kapcsolatban lásd: Halstead 1965, 30.

Habár a fentebbi források közül az egykori Szent Ágoston- (chiesa di Sant' Agostino) és a Szent Ferenc-templom sírjait érintő szerzők alapján könnyen kikövetkeztethető, mégis Arisinél olvasható először, hogy a Szent Ágoston-templomban található, Cremonában született, majd Párizsban végzett orvos, Iambonius Gazius márvány sírjában Antonio Gazio egyik őse pihen.[43] A padovai születésű Antonio is e miatt a cremonai rokonság miatt kerülhetett be Arisi könyvébe. Se Arisi, se a későbbi szerzők (mivel valószínűleg nem tudják) nem térnek ki rá, hogy pontosan milyen rokoni viszonyban voltak egymással.

A krétai születésű itáliai ügyvéd, történész és könyvtáros Niccolò Comneno Papadopoli (1655–1740) – a rossz nyelvek szerint egyébként kétes hitelű szerző – 1726-ban adja ki a padovai egyetem történetét. Gazióról kissé más szavakkal, néhol továbbgondolva ír a fenti források alapján.[44] Összefoglalásában ő is hangsúlyozza a család cremonai eredetét, és a Szent Ágoston-templom családi sírhelyét. A korábbi forrásokhoz képest új információ – bár talán túl magától értetődő és ezért nem tértek külön ki erre –, hogy Padovában végezte el az egyetemet (*doctor medicus ex gymnasio patrio*). Azt is megemlíti, hogy hiába tisztelték a nevét, és hiába volt tehetséges (*insigni virtute et gloria nominis*), mégsem boldogult szülővárosában. A gyógyítás mesterségének gyakorlatát különféle városokban szerezte meg, és olyan elismertségre tett szert, hogy meg is gazdagodott (*dives congestis mercedum, ac stipendiorum opibus*). Még nem volt öreg, amikor hazatért Padovába, hogy fennmaradó idejét további művek megírásának és a megírtak csiszolgatásának szentelje. Azonban 1528. szeptember 3-án, idő előtti halála mindezt megakadályozta. Symphorien Champier-ra

[43] Arisi 1702, 169: „*Joannes Boninus Gadius, seu Gazius, cujus nobile epitaphium affert Jacobus Phil. Thomasinus ex Mon. Patavinis ad Divi Augustini templum Patavii in urna marmorea sublimi loco... Supra hoc monumentum extat adhuc statua fictilis Antonii Gazii philosophi, et medici, de quo in Athenis Patavinis agit idem author* [Jacobus Philippus Thomasinus], *et cujus in Mon. Patav. scribit pariter epitaphium ad divi Francisci. Antonius Gazius philosophus, et medicus insignis, qui obiit 1528...*" Arisi Tomasini 1649, 53 közlésére céloz, de majd' száz évvel korábban Scardeone 1560, 388 a sírfelirat sokkal pontosabb leírását adja.

[44] Papadopoli 1726, 191–192: „*Ad an. MDXXX. refert obitum Antonii Gazii Pignorius, qui ex eius extremis tabulis constituit, eum hoc anno testamentum condidisse, quo caverit, ne corpus suum sepulcro maiorum, quod statua sua fictili auxerat, conderetur, quippe eam regressus in patriam non invenit occlusam, sed patefactam, et mutilam; quamobrem se condi voluit ad D. Francisci, quo in loco sculptoris incuria factum sit, ut pro anno, quem signavimus, irrepserit an. MDXXVIII. quem sequitur Scardeonius, et ex eo caeteri cum Salomonio. Haec familia, quae honesta admodum est Patavii, Cremona oriunda est, unde huc migrasse videtur ex traduce cum Iambonino de Gazo Cremonensi, qui doctor Parisiensis scientiae medicae, hic sorte artem eandem professus est, iacetque in templo in urna marmorea posita sublimi loco ad D. Augustini. Ex eius posteritate ortus Antonius, doctor medicus ex gymnasio patrio, insigni virtute et gloria nominis non admodum feliciter medicinam fecit in patria, unde profectus accitusque ad praxim a multis urbibus diu extra Patavium artem exercuit summa sapientiae peritiaeque Iatricae cum existimatione, dives congestis mercedum, ac stipendiorum opibus nondum senex rediit Patavium, ut scribendis, poliendisque multis, quae scripserat, aetatem reliquam daret. Sed eum immatura mors abstulit III. Nonas Septembris anni proxime relati. Anno aetatis XXVIII. edidit librum de conservatione sanitatis, quem* Corona floridam *appellavit. Laudatur ex hoc summopere, et medicus dicitur in philosophia egregie doctus a Symphoriano Camperio, quo teste, fuit in sacris quoque literis non mediocriter eruditus, ingenio subtilis, eloquio clarus, qui multa scripserit et praeclara. Ea recenset prolixe Pignorius ex bibliotheca D. Francisci Patavii, quae quod nobis nota haud sunt, et forte ibi iampridem in forulis pabulum tinearum sint, indicta nobis sunto, et apud Pignorium a curiosioribus leguntur.*"

hivatkozva dicséri teológiai jártasságát, valamint orvosi tudását és művét, a *Corona floridá*t. Sok kiváló művet írt, amelyet Lorenzo Pignoria (1571–1631) a Szent Ferenc-templom könyvtárában fellelve, hosszasan felsorol. De mivel Papadopoli ezeket nem ismeri, és „a könyvespolcon talán már rég a molyok táplálékává lettek", inkább ezeket fel sem sorolja. Akit érdekel – mint írja –, az olvassa el Pignoriánál.[45]

Christian Gottlieb Jöcher (1694–1758) forrása Papadopoli, de a német szerző „Antonius Gazi"-ként hivatkozik rá. Valószínűleg megnézte a Papadopolinál jelzett Pignoria-levelet, és abból másolta ki Gazio műveinek a címeit, köztük a „*de vino & cerevisia tractatio*"-t.[46]

Lengyelországi működése miatt a lengyel kutatók is felfigyeltek rá. Jan Daniel Janocki (1720–1786) könyvtáros irodalomtörténész az első, aki Gazio lengyelországi működésére és a Thurzókkal való viszonyára is kitér.[47] Janocki olvashatta Gazio borról és sörről szóló traktátusának a bevezetőjét, hiszen ő említi először, hogy Gazio Thurzó János (1437–1508) közvetítésével került Magyarországról Krakkóba, a lengyel királyi udvarba, ahol a súlyos és szinte reménytelenül beteg I. Zsigmond királyt meggyógyította. Emiatt a lengyeleknél nagy becsben állt, és elkezdte felülmúlni más orvosok hírnevét és szaktekintélyét. Janocki említi meg Paolo Gazión kívül a másik fiát, Simone Gaziót is, de ennek a forrása is a fentebb említett borról és sörről szóló traktátus lehetett: „Simone utazásai során és orvosi munkájában is mindig apja, Antonio mellett volt." Talán ő maga is orvosként dolgozott. Erre céloz a Thurzó Ferencnek (1510/20–1576) ajánlott *Aerarium sanitatis* elején, amikor azt írja (lásd appendix 2), hogy reméli, Ferencnek majd segít e könyv, és majd otthon is emlékezteti, hogy Simone nemcsak Itáliában igyekezett az egészségét ápolni, hanem így még tőle távol is hűséges gondozója lesz.

Szintén 1776-ban Nicolas François Joseph Eloy (1714–1788) monumentális orvostörténeti szótárában is helyet kap „Antoine Gazius". Új információt nem tartalmaz, és a már ismert adatok közül is inkább a hibásat említi (Gazio szerinte is

[45] Papadopoli Pignoria Domenico Molinónak írt levelére így hivatkozik: „*dict. Epist. ad Molin. de Ant. Script. Pat.*"

[46] Jöcher 1750, 893.

[47] Janocki 1776, 88–89: „*Antonius Gazius Patavinus, doctissimus medicus, idemque usu praestantissimus, provecta iam aetate, in Hungaria, apud primores illius gentis viros mulieresque, salutari arte egregie functus est. Et inde a Ioanne Tursone, in civitatem totius Poloniae tunc principem, Cracoviam perductus, Sigismundum I Regem, morbo immani ac paene desperato, celeri ac facili remedio exemit. Quare maximam apud omnes Polonorum iniit gratiam. Coepitque ibi ceteris medicis auctoritate praecellere. Habuit filium, Simonem nomine, scientia medendi pulchre instructum, eundemque socium, et consortem omnium itinerum suorum, studiorumque, atque laborum. Is, parente demortuo, relictum ab eo opusculum perparvum, quod de vino et cerevisia, nobilium quorundam Polonorum commodo conscripserat, in Regia Poloniae Cracovia apud Hieronymum Vietorem, mense Aug. An. MDXXXIX. forma 8 maiori, luce publica donavit.*"

1530-ban halt meg).[48] Talán Papadopoli volt a forrása, de a bibliográfiai tételeket máshonnan másolta ki.

Ugyanebben az évben, 1776-ban a svájci polihisztornak, Albrecht von Hallernek (1708–1777) a gyakorlati orvostudomány könyveit összegyűjtő négykötetes monográfiájában is feltűnik Gazio neve. Négy művének bibliográfiai leírásán túl egy sehol máshol nem található, forrás nélküli, téves adattal is találkozunk nála: Gaziót piacenzainak írja („Antonius Gazius Placentinus").[49]

A magyar kultúrtörténet a 18. század utolsó negyedében fedezte fel magának. Orvostörténeti munkájában egy fejezetet szentel neki Weszprémi István (1723–1799), és ő az első, aki Gazio magyarországi munkásságát megemlíti és fontosnak is tartja. Fő forrása – jóllehet nem hivatkozza – a fentebb már említett Jan Daniel Janocki, valamint a holland orvos, Joannes Antonides van der Linden (1609–1664) orvosok műveit összegyűjtő munkájának az 50 évvel későbbi, Georg Abraham Mercklin (1644–1702) által javított 1686-os kiadása.[50] De Weszprémi ismeri Arisit is, akit félreért, amikor kijavítja Mercklint, vagyis Weszprémi szerint Gazio nem Padovában, hanem Cremonában született. De Arisi nem ír ilyet, csak annyit, hogy a Gazio család cremonai származású. Papadopolit nem ismeri. A magyar és lengyel részt valószínűleg Janockitól vette át, de Antonio Gazio Simone nevű fiát nem említi. A Janockinál olvasható fordulatokkal találkozunk Weszpréminél is, csak ő Gazio magyarországi praxisára helyezi a hangsúlyt. Mielőtt a lengyel királyi udvarba került volna, ahol meggyógyította a „súlyos és szinte reménytelenül beteg" Öreg Zsigmondot (*Sigismundus Senior*), Magyarországon folytatott sok-sok éven át praxist, ahol gyógyító művészetének köszönhetően elnyerte az ország nemességének és polgárainak a kegyét. Az ország előkelősége igen nagy becsben tartotta. (Janocki a lengyelekről írja ugyanezt.) Mielőtt Magyarországra került volna, sokáig különböző európai országokban tevékenykedett. (Ezt sem említi Janocki.) Weszprémi szerint viszont a lengyel király meggyógyítása után élete végéig, vagyis 1528-ig Lengyelországban maradt, ahol mindenféle javakat halmozott fel. (Ez szintén nem

[48] Eloy 1778, 319: „*GAZIUS, (Antoine) d'une famille originaire de Crémone, étudia la Médecine à Padoue, sa patrie, où il reçut le bonnet de Docteur. Comme les avantages qu'il espéroit de tirer de la pratique, ne correspondoient point à ses desirs dans sa ville natale, il alla ailleurs exercer sa profession, et il la fit avec tant de succès, qu'il acquit beaucoup de réputation et de biens. Il revint à Padoue dans un âge avancé; mais les incommodités de la vieillesse ne l'obligeant point encore à quitter l'étude du Cabinet, il employa le reste de sa vie à polir ou à composer les Ouvrages qu'il a laissés au public. Ce fut dans ce travail que la mort le surprit le 3 Septembre 1530. Il a écrit:* [...]"

[49] Haller 1776, 471–472. Annyiban igaza lehet, hogy a cremonai eredetű család egy ága a harminc kilométerre fekvő Piacenzába települt át. Ezzel keverhette össze Haller. Egy fennmaradt emléktábla szerint egy bizonyos Alberto Gazzi épített egy kápolnát 1370-ben. <https://catalogo.beniculturali.it/detail/HistoricOrArtisticProperty/0800111892>. Emellett található egy 1490-ben faragott sírkő és családi címer is Giovanni Antonio Gazitól (Gaziini): <https://catalogo.beniculturali.it/detail/HistoricOrArtisticProperty/0800111893> Lásd még: <https://catalogo.beniculturali.it/detail/HistoricOrArtisticProperty/0800112986>. (2024. 12. 17.)

[50] Linden, Mercklin 1686, 70–71.

található meg Janockinál.) Weszprémi sajnos nem írja meg, hogy ez utóbbi – valószínűleg téves – információt honnan vette,[51] viszont felsorolja Gazio öt művét.

Itt kell megemlíteni Girolamo Tiraboschi (1731–1794) irodalomtörténész rövid összefoglalóját, amelynek a forrása Papadopoli és Janocki művének egy kivonata.[52] Semmi új nincs benne, Tiraboschi sietve és felületesen olvashatta a forrásmunkát. Gazio halálát 1530-ra teszi, míg mások – jegyzi meg – hibásan 1527-re szokták azt tenni. Egy bekezdésnyi leírását Gazióról nemcsak azért idézem, hogy egy helyen legyen a többi forrással, hanem mert jól tükrözi, hogy – mintha egyszervolt népmesei szereplőkként szurkosan tollba hempergetve mindenkire más és más tollak, törmelékek ragadnának – ugyanazon forrásokban elmerülve e tudós szerzők mást és mást tartanak fontosnak, mást és mást vesznek észre, és a maguk módján, saját logikájuk szerint ezt bátran ki is egészítik, sokszor igazolhatatlan törmelékadatokkal.

Giuseppe Vedova 1832-ben jelentette meg könyvét a padovai írók életrajzáról. A Gazióról való rész fő forrása Papadopoli, de könyve új adatot is tartalmaz. Egy kéziratra hivatkozik („*Ex Cod. Coll. Phil. et Med.*"), amely szerint Gazio (vagy miként Vedova hívja, Gazzo) 1485-ben doktorált a padovai egyetemen. Hogy korának tudós embereivel eszmét cserélhessen, pár évet különféle nemzetek között töltött (*peregrinò*). De Vedova sem tér ki arra, hogy pontosan merrefelé. Nemcsak Magyarországot, de Lengyelországot sem említi. Ugyanakkor – hacsak nem Papadopolit értelmezte félre – a Gazio család származási helyének nem Cremonát, hanem a Cremona megyei

[51] Weszprémi 1781, 110–111: „*Gazius (Antonius). Bene doctum hunc, usu que praestantissimum medicum Mercklinus in Lindenio Renov. pag. 70. Patavinum fuisse comminiscitur, sed Arisius rectius in Cremona Litterata Tom. I. pag. 169. seq. Cremonam natale solum ei attribuit, singularibusque cumulat encomiis. Quum diu multumque per varias Europae Provincias circumeundo medicinam passim factitasset, nostram quoque, sed iam pro vecta aetate, intravit Hungariam: hic arte sua, quam profitebatur, medica eum nobiliorum patriae utriusque sexus civium sibi conciliavit favorem, ut novissime ab ipsis quoque regni primoribus aestimaretur plurimum. Sic dum arte sua salutari passim in oris hisce nostris, annis pluribus egregie fungeretur, a Ioanne Tursone de Bethlehemfalva, comite Scepusiensi, Cracoviam primariam ea aetate regni Polonici Civitatem, perductus, Sigismundum Seniorem, regem, gravissimo eoque paene desperato morbo detentum, adhibito celeri facilique remedio, vitae periculo exemit. Quo perpetrato egregio facinore eum Regis et universi populi consecutus est favorem, ut ad extremos usque vitae suae dies vario beneficiorum genere cumulatus, ibidem detineretur, an. 1528. mortalitate interceptus.*"

[52] Tiraboschi 1784, 93–94: „*Di due Medici Italiani, che furon chiamati in Polonia a esercitare la Medicina, troviam menzione nel libro intitolato* Janociana sive Clarorum atque Illustrium Poloniae auctorum Maecenatumque memoriae, *stampato in Versavia nel 1776. opera da me non ancora veduta, se non nell'estratto, che ne han dato gli autori delle Romane Effemeridi. Essi sono Antonio Gazio, e Jacopo Ferdinandi. Il Gazio fu di patria Padovana. Il Papadopoli, che lo annovera tra gli alunni dell' Università di Padova, altro di lui non ci dice, se non che dopo avere per qualche tempo esercitata con poco felice successo la Medicina in Padova, procacciossi altrove più lieta forte, e aggirandosi per diverse Città, alle quali era invitato, dopo aver raccolte molte ricchezze tornossene in patria per attendere con più agio a pubblicar le sue opere; ma che una morte troppo immatura ne troncò tutti i disegni; e che essa accadde nel 1530. benchè altri per errore 1' abbiano assegnata al 1527. Che il Gazio fosse in Polonia, non sembra che fosse noto nè al Papadopoli, nè ad altri Scrittor Padovani più antichi. E nondimeno ei vi fu certamente, come nella suddetta opera si dimostra. Benchè, secondo il Papadopoli ci non potesse dar l'ultima mano a'suoi libri, alcuni però che appartengono a Medicina, han veduta la luce; ed essi si trovano registrati nelle Biblioteche Mediche, e altre si dice che ne esistano Manoscritte nella Libreria di S. Francefco in Padova, nel cui Tempio ei fu fepolto. Egli fu un di que' Medici, che follemente si lasciaron sedurre dalle fallacie dell'Astrologia Giudicaria, e ne è pruova un libro a penna, che contiene predizioni e geniture da lui formate, e che rammentasi dal P. degli Agostini.*"

Crema városát nevezi meg. Fontos megjegyezni, hogy Vedova Gazio nyomtatott és kéziratban maradt műveinek elég pontos és részletes felsorolását is megadja.[53]

Két évvel később nagyszabású bibliográfiájában a szlavista filológus, Sebastiano Ciampi (1769–1847) Antonius Gazziusként említi. Nincs benne új információ, Gazióról szóló sorait Janockitól idézi.[54]

Giuseppe Valentinellinek (1805–1874) a velencei Biblioteca Marciana kódexeit katalogizáló monumentális művében többször is felbukkan Gazio, akinek az életrajzához új adatokkal szolgál a kódexek némely bejegyzése. Valentinelli közléséből nemcsak azt tudjuk meg, hogy Gazio 1496 és 1501 között Velencében tartózkodott (ez az adat jól illeszkedik a *Corona floridá*ból kikövetkeztethető dátumokhoz), hanem azt is, hogy 1511 novemberében Budán és 1520 augusztusában Nürnbergben volt.[55]

Weszprémi után jó száz évvel Szinnyei József is felveszi Gaziót a magyar írók közé. Forrása egyértelműen Weszprémi, akinek az írását kissé tömörítve magyarítja. Új információt Szinnyei szócikke nem tartalmaz.[56]

A magyar kutatás a 20. század elején kezd el komolyabb érdeklődést mutatni Gazio iránt. (Igaz, ez az érdeklődés kérészéletűnek bizonyult.) A már említett Récsey Viktor (1858–1908) lesz az, aki 1906-ban egy korábban még címében sem ismert, magyar vonatkozású Gazio-kéziratot közöl, és egy részletes tanulmányban nemcsak a műre, hanem Gazio életére is kitér.[57] Ez az első szisztematikus, nagyobb terjedelmű – tehát nem szócikkszerű – szakirodalmi szöveg nemzetközi porondon is. Ráadásul Récsey személyesen is elment kutatni Padovába, Velencébe és Krakkóba. Fő forrása Giuseppe Vedova, Janocki és Weszprémi István, de ismerte Pictorius rövid összefoglalóját is. Itt érdemes felhívni a figyelmet egy három évtizeddel korábbi

[53] Vedova 1832, 444–445: „*Gazzo o Gazio (Antonio) trasse i natali da una famiglia orionda dalla città di Crema, e in Padova vide la luce a' 10 di dicembre dell'anno 1461. Nelle patrie pubbliche Scuole applicossi con genio alla medicina, in cui pur venne onorato della laurea dottorale nell'anno 1485. Allo studio della medicina gli piacque unire pur quello delle sacre scienze; e sì nell'una che nell'altre lasciò più scritti. Assai per tempo il Gazzo diede del suo sapere chiara prova, pubblicando d'anni ventisette il suo libro De conservatione sanitatis. Vago di conversare cogli uomini celebri della sua età, peregrinò alcun tempo appresso varie nazioni d'Europa. Indi ritornato ai patrii lari, e non ancor fatto vecchio, mancò a' vivi, correndo l'anno 1528. Il suo frale venne tumulato nella chiesa di san Francesco, e posto nella tomba de' suoi maggiori. Il Gazzo, non allontanandosi dalle pedate degli altri medici del suo tempo, fu seguace dell'astrologia giudiciaria, come raccogliamo dal frontespizio del seguente suo Trattato, scritto in latino, che ms. si leggeva nella biblioteca del veneto patrizio Bernardo Trivisano...*"

[54] Ciampi 1834, 116.

[55] Valentinelli 1869, 107; Valentinelli 1871, 289–290.

[56] Szinnyei 1894, 1055–1056: „Gazius Antal, orvosdoktor, cremonai olasz származású volt és a paduai egyetemen hallgatta az orvosi tudományokat. Miután Európa több tartományát bejárta s gyógyításaival hiressé lett, Magyarországba is eljött. Itt különösen a főurak kegyét nyerte meg és több évig működött. Thurzó János szepesi gróf magával vitte Krakkóba, hol Zsigmond lengyel királyt veszélyes betegségéből kigyógyította; azután a király rendes orvosa lett; nagy tekintélyt szerzett Lengyelországban, hol 1528-ban történt haláláig maradt."

[57] Récsey 1906, 129–143.

német orvostörténeti lexikon Gazio-szócikkére is,[58] amelyben Récsey azt kifogásolja, hogy „csodálatos módon fel sem említi írónknak magyarországi és lengyelországi szereplését." Pedig August Hirsch (1817–1894) lexikonszócikkében nem is ez a „csodálatos", (hiszen Giuseppe Vedovát jelöli meg forrásának, aki szintén nem említi Gazio ezen kitérőit), hanem hogy teljesen indokolatlanul 1469-es születési dátumot és 1530. szeptember 3-ai elhalálozást ad meg. Ez viszont azt jelenti, hogy habár nem hivatkozza, de Papadopolit is ismerhette, mert Pictoriusra hivatkozva nála olvasható az 1530-as dátum. Visszatérve Récseyre, ő viszont Gaziónak a Thurzó Zsigmond váradi püspökhöz írt egészségmegőrző könyvecskéje alapján kiegészíti a fenti források adatait a magyar és lengyel életrajzi információkkal. Ezek sokszor csupán feltételezések, ugyanakkor felhívta a figyelmet további, addig ismeretlen életrajzi részletekre is. További erénye az írásnak, hogy Gazio kéziratos és nyomtatott műveinek listáját Vedovához képest is tovább finomítja, és nagyon részletes leírást ad róluk.

Természetesen Magyary-Kossa Gyulánál is felbukkan a neve 1931-ben, de mivel ez Récsey tanulmányának a zanzásított összefoglalása, ezért semmi újat nem találunk benne. (Magyary-Kossa másik forrása Weszprémi volt.)[59]

Tíz évvel később Lynn Thorndike (1882–1965) jól ismert mágia- és tudománytörténeti munkájában is szerepel Gazio neve.[60] Forrásai Vedova és Valentinelli.

[58] Hirsch, Gurlt 1885, 510–511: „*1469 in Padua geboren, hatte sich daselbst nach Erlangung der medicinischen Doctorwürde als praktischer Arzt habilitirt, diese Stellung jedoch – wie es scheint, wegen ungenügender Beschäftigung alsbald aufgegeben und sich in der Folgezeit in mehreren Städten Italiens aufgehalten, wo es ihm gelang, sich einen grossen Ruf als Arzt und Reichthümer zu erwerben. In höherem Alter kehrte er in seine Heimath zurück, gab sich nun ausschliesslich einer schriftstellerischen Thätigkeit hin und ist hier am 3. September 1530 gestorben...*"

[59] Magyary-Kossa 1931, 134–135: „*Gazius Antal életéhez.* Gazius Antal (Antonio Gazio vagy Gazzo), vándor humanista és orvos, kinek rövid életrajzát Weszprémi (III. 110.) adja, Vedova szerint nem Cremonában, hanem Paduában született, 1461-ben s ugyanott habilitáltatott 1485-ben. Ezen a híres főiskolán ismerkedett meg több fiatal magyar főúrral, többek közt valószínűleg a Thurzókkal is. Hogy melyik évben került hazánkba, nem bizonyos, de az kétségtelen, hogy 1508–1511 közt itt tartózkodott. Egyik értekezésének végére azt írta, hogy Szt. Katalin vértanú ünnepén, 1511-ben írta Budán, mikor ott betegen vesztegelt [...] Récsey szerint valószínű, hogy már Mátyás király idejében került hazánkba és a királyi udvar humanistáival is összeköttetésben állott, mert egyik, eddig még lappangó munkáját („De conservanda et proroganda senum vita") Bakócz Tamás esztergomi érseknek ajánlotta. Mikor Thurzó János kamaragróf krakkói polgármester lett, magával vitte Gaziust is, aki mint Ciampi [...] is mondja, Zsigmond lengyel királyt veszedelmes bajából kigyógyította. Ez nagy tekintélyt szerzett neki Lengyelországban. Hogy mikor tért vissza ismét hazánkba (II. Ulászló udvarába), nem lehet kideríteni. Magyarországot biztos, hogy Thurzó Zsigmond váradi püspök halála után (1512. szeptember 12) hagyta el valamikor, de nem tért mindjárt vissza Itáliába, mert még 1520-ban is írt egy munkát Nürnbergben. Weszprémi azt mondja, hogy Lengyelországban halt meg, de ez téves, mert Vedova szerint Paduában, 1528-ban múlt ki, s ott is van eltemetve. Fia, Simon (szintén orvos), atyja halála után is fenntartotta összeköttetését a Thurzó-családdal. — Gaziusnak összes eddig ismert kéziratos és nyomtatásban megjelent munkáinak jegyzéke megtalálható Récseynél; különösen érdekes egy az ő értekezésében teljes szövegben közzétett orvosi kézirata, melyet R. a szepességi káptalan régi könyvtárában talált *De tuenda et proroganda viridi et florida hominis iuventa libellus* címmel. E munkát Gazius 1508. április 17-én fejezte be s Thurzó Zsigmond püspöknek ajánlotta a 31 fejezetre osztott, Galenust, Avicennát, Mesue-t, Hippokratest, Albertus Magnust stb. lépten-nyomon idéző, a csillagászatra, érvágásra, köpölyözésre igen nagy súlyt fektető kéziratot. E munkáját is valószínűleg magyarországi tartózkodása alatt írta."

[60] Thorndike 1941, 170–171.

Thorndike megemlít egy addig ismeretlen bolognai és egy oxfordi kéziratot is. Habár nincs benne új életrajzi adat, a monográfia népszerűsége miatt mégis fontos, mert Gazio nevét szélesebb körben ismertté tette.

Récsey után a legfontosabb szakirodalmat Schultheisz Emilnek köszönhetjük, akinek 1961-ben két tanulmánya is megjelent Gazióról. Az egyik a Récsey Viktor által közölt Gazio-kéziratot dolgozza fel orvosi szempontból németül,[61] a másik pedig az *Orvosi Hetilap*ban jelent meg magyarul, és inkább egy Gazióval foglalkozó ismeretterjesztő összefoglalás, mintsem új eredmények közlése.[62] Jelentőségét inkább az adja, hogy még ha röviden is, de orvosi szempontok alapján próbált közelíteni a Gazio-szöveghez.

Ugyanebben az évtizedben egy váratlan helyen bukkan fel Gazio neve. Az amerikai haditengerészet és légierő támogatásával megjelent mérgező tengeri állatokról szóló monográfiájában a biokémikus, ichthiológus és biotoxikológus Bruce W. Halstead idéz egy passzust saját angol fordításában a *Corona florid*ából. Azt állítja, hogy Gazio bekezdése nem csupán a halikramérgezés egyik legkorábbi európai leírása, hanem valószínűleg a legelső biotoxikológiai kísérlet feljegyzése is. Gazio ugyanis az édesvízi márna ikrájának fogyasztásához kapcsolódó „népi bölcsességet" igyekezett tapasztalati úton tesztelni saját magán. A kísérlet olyan jól sikerült, hogy Gazio – igaz, csak nagyon keveset evett – majdnem bele is halt, így igazolva a halpiacok ősi tapasztalati tudását.[63] Itt kell megemlíteni az orvosprofesszor Paul D. Blanc monográfiáját a ház körüli mérgekről. Ebben Gazio *Aerarium sanitatis*ából idézi azt a részt, amely a rossz minőségű belélegzett levegő egészségkárosító hatásairól szól (elsősorban az állott, valamint a füstös kohók és fémműhelyek környékén található levegőről ír).[64]

2002-ben Ubrizsy Savoia Andrea egy, már a *Corona florid*ával kapcsolatban a 17. században felbukkanó[65] botanikai érdeklődést elevenít fel, és ábécésorrendben felsorolja a Gazio művében található élelmiszer- és fűszernövényeket.[66]

Ugyanebben az évben jelent meg Ken Albala élelmiszer-történeti monográfiája. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a könyv egyik főszereplője Antonio Gazio, akit az ételek egészségügyi hatásaival kapcsolatban (közöttük még az emberhússal is) számos helyen megidéz a szerző.[67] Itt érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy Gazio

[61] Schultheisz 1961b. Újraközölve: Schultheisz 1997 és Schultheisz 2018b.

[62] Schultheisz 1961a. Újraközölve: Schultheisz 2018a.

[63] Halstead 1965, 30. Pár évvel később egy másik toxikológiai munka is fontosnak tartja Gazio szövegét és idézi is, igaz, csak Halsteaden keresztül: Fuhrman 1974, 74.

[64] Blanc 2007, 21–22. A *Corona florid*ában is olvasható két fejezet (15–17.) erről.

[65] A polihisztor Ovidio Montalbani (1601–1671) 1657-es botanikakönyvében mint botanikai forrást említi a *Corona florid*t (Montalbani 1657). Montalbani könyvét aztán appendixként Jean-François Séguier (1703–1784) saját botanikakönyvével együtt újra ki is adta. Montalbani, Séguier 1740, 17.

[66] Ubrizsy Savoia 2002a, 129–134. Olaszul is megjelent: Ubrizsy Savoia 2002b.

[67] Albala 2002, 29, 57, 61, 66, 69, 71, 80, 93, 97, 111, 122–124, 136, 147–149, 158, 172, 174, 190, 196, 207, 212, 225, 250–251. De Gazio a csokoládé egészségügyi hatásairól is írt: Albala 2007, 71.

könyvét a gasztronómiai szakirodalom már a 19. században felfedezte magának, és majd a 20. században is újra meg újra felbukkan a neve az ilyen tárgyú szakbibliográfiákban.[68]

Ide kapcsolódik Marilyn Nicoud monográfiája, amelyben számos helyen idézi Gazio fő művét főként dietetikai vonatkozásai és korabeli recepciója miatt.[69]

Nagyon fontos tanulmány látott napvilágot 2011-ben Monica Azzolinitől.[70] Thorndike lábjegyzete után jó hetven évet kellett várni, mire az oxfordi kézirattal tüzetesebben is foglalkozott valaki.[71] A szerző nemcsak elemzi a kéziratban található Gazio-féle asztrológiai táblázatokat, hanem felhívja a figyelmet a padovai orvos két rokonára is, akik talán a gyerekei voltak: Andrea és Girolamo Gazióra.[72] Ha ez így van, akkor Simone és Paolo Gazio mellett további két fiáról is tudunk.

Legutóbb én foglalkoztam Gazióval. Két tanulmány egy-egy speciális orvosi-filozófiai problémát elemez, míg egy harmadik szöveg lexikonszócikként Gazio életét és műveit foglalja össze angol nyelven.[73]

Ezekhez a résztémákhoz hasonlóan, Naama Cohen-Hanegbi az érzelmek korabeli orvosi megközelítéséhez kapcsolódóan több helyen is idézi Gaziót a monográfiájában .[74]

Antonio Gazio élete

Életének sok részletét egyelőre homály fedi. Nem tudjuk a felesége nevét, se gyermekeinek pontos számát, ahogy Padován kívüli itáliai tartózkodási helyeit, valamint európai peregrinációjának állomásait sem ismerjük. Azonban biztosnak tűnik, hogy egy eredetileg cremonai származású család sarjaként született Padovában 1461. november 10-én, hajnali 2 óra 30 perckor.[75]

Apostolo Zeno a korábban már említett levelében[76] „Antonio di Francesco Gazio Padovano"-nak nevezi szerzőnket. Ezek szerint az apját talán Francesco Gaziónak hívták. Egy padovai kézirat bejegyzése szerint volt egy Matteo (Matthaeus) nevű

[68] Lásd: Vicaire 1890, 396–397; Caillet 1912, 146 (no. 4417); Cagle 1999, 155–156 (nos. 209–210).
[69] Nicoud 2007.
[70] Azzolini 2011. Lásd még: Azzolini 2013, 132 – 137, 159–160.
[71] Jean-François Maillard 1972-es (majd 1974-es) tanulmányában ugyanezen kézirat alapján, Gazio asztrológiai táblázata segítségével határozta meg Francesco Zorzi (1460–1540) születési idejét: Maillard 1972, 163, lj. 1.
[72] Azzolini 2011, 11.
[73] Molnár 2016; Molnár 2017; Molnár 2026: mivel ez utóbbinak a megjelenése most már évek óta húzódik, tartalmaz apró, utóbb javított pontatlanságokat.
[74] Cohen-Hanegbi 2017, 39–40, 118–119, 130, 179–183.
[75] Gazio ms 1512–1513 Padova, 20^{v}, 90^{v}; Marangon 1980, 178.
[76] Zeno 1785, 232.

testvére is, akiből aztán orvosprofesszor lett.[77] Antonio Padovában végezte tanulmányait és itt szerezte meg orvosi doktorátusát is 1485-ben.[78] Az egyik velencei kézirat a veronai Girolamo della Torrét (1444–1506) Gazio tanárának nevezi: „*Ad monarcham sapientiae Hyeronimum de la Turre Veronensem, praeceptorem optimum Antonii Gazii Patavi...*"[79] Mivel della Torre 1465-től 1480-ig tanított a padovai egyetemen, majd egy pisai és ferrarai kitérő után 1487 és 1505 között volt megint a padovai egyetemen,[80] ezért feltételezhető, hogy Gazio 1480 előtt hallgathatta a veronai mestert. Ez azt jelenti, hogy az egyetemet nem kezdhette meg 1480 után. Ha Gazio 1485-ben szerezte meg a fokozatát, és – már csak anyagi okokból is – nem akart túl sok évet orvosi tanulmányaira szánni, akkor az 1470-es évek végén, 1478–1479-ben kezdhette meg egyetemi tanulmányait Padovában.

A magyar szakirodalom – vagyis Récsey Viktor – szerint a padovai egyetemen ismerkedett volna meg Thurzó Zsigmonddal (1465–1512), akin keresztül aztán Lengyelországba és Magyarországra került. Ez azonban Thurzó ismert életrajzi adatai alapján kétséges.[81] Zsigmond csak évekkel később, 1489 nyarán iratkozott be az egyetemre. Igaz, még 1500-ban is Padovában tartózkodott.[82] Annyiban igaza lehet Récseynek, hogy Gazio akár találkozhatott is valamikor Padovában a pár évvel fiatalabb Thurzóval. Azonban nem az egyetemi tanulmányai alatt, hanem inkább azon padovai értelmiségi körökön keresztül ismerkedhettek meg, amelybe mindkettőjüknek bejárása volt.

Valentinellitől[83] a velencei Gazio-kéziratok évszámbejegyzései és a chicagói kézirat keltezése alapján tudjuk, hogy Gazio 1494 szeptemberében még Padovában tartózkodott, de aztán 1496 márciusa és 1501 között már Velencében lakik.[84]

Ezután a rejtély még sűrűbb homálya borul Gazio életére. Scardeone[85] és Papadopoli[86] szerint hiába volt jó orvos, nem boldogult Padovában, így aztán itáliai városokban gyógyított, amiből meg is gazdagodott. Ha ez igaz, akkor viszont az egyetemi évei után lehetett ez valamikor 1485 után és a berlini kézirat 1494. szeptemberi keletkezése előtt. Az biztos, hogy legalább 1496 márciusától, de lehet, hogy már 1495-től Velencében élt, és az is biztos, hogy legkésőbb 1507–1508-tól tett egy

[77] Gazio ms 1497b Padova, 4^{v}: „*Matthaeo Gazeo artium et medicinae professori dignissimo ac fratri amandissimo Antonius Gazius Patavus physicorum minimus salutem plurimam dicit.*"

[78] Vedova 1832, 445; Récsey 1906, 129.

[79] Gazio ms 1497–1511 Velence, 106^{r}.

[80] Pesenti 1984, 112; Zaccaria 1989.

[81] Récsey 1906, 129.

[82] Haraszti Szabó, Kelényi 2019, 242–243.

[83] Valentinelli 1869, 107; Valentinelli 1871, 289–290.

[84] A chicagói kézirat az első, amelyet Velencében fejezett be 1496 márciusában (lásd 38. oldalon). Az ezt megelőző, ma is ismert berlini kéziratát viszont 1494. szeptember 8-án fejezte be Padovában. Gazio ms Berlin 1494. A chicagói kézirat mérete miatt feltételezhető, hogy akár már 1495 második felében Velencében tartózkodott, de ezt nem tudjuk bizonyítani.

[85] Scardeone 1560, 218.

[86] Papadopoli 1726, 192.

lengyelországi és magyarországi utat is (lásd lentebb). Papadopoli szerint Gazio még nem volt öreg (*nondum senex*), amikor hazatért Padovába, de nemsokára – idő előtt – meg is halt (*eum immatura mors abstulit*). Ez a hazatérése már bőven a magyarországi, sőt a valószínű németországi tartózkodása után történt az 1520-as évek elején. De még ekkor is csak Velencébe tért vissza, ahonnan 1527–1528-ban költözött haza Padovába.

Két fiáról biztosan tudunk: Paolo és Simone Gazióról, aki apja hagyatékából kiadott két művet.[87] De valószínűleg volt neki egy Andrea és egy Girolamo nevű fia is.[88]

Papadopoli tehát nem tud Gaziónak sem a lengyel-, sem pedig a magyarországi kitérőjéről. Pedig mindkettő nagyon fontos. Számunkra különösen érdekes lehet, hogy az ismert művek és dokumentumok alapján a magyar mecenatúrán kívül semmilyen más patrónusi kapcsolat nem fedezhető fel. Még fő művét, a tekintélyes méretű *Corona floridá*t sem ajánlotta senkinek. A fennmaradt kéziratos anyagok szinte egyike sem tartalmaz ajánlást. (Talán egykori tanárától, Girolamo della Torrétól várhatott valami segítséget, de a testvérétől, Matteótól biztos, hogy nem várt semmilyen mecenatúrát.) A kéziratok – mint üres gazdatestek – hiába vártak a megfelelő patrónusok befogadására. Akikről viszont – mint támogatókról – biztosan tudunk, azok mind a Magyar Királyság legfelsőbb hatalmi elitjének a tagjai, vagy azokkal szoros családi kapcsolatban álltak: Thurzó János, Thurzó Zsigmond és Bakócz Tamás. II. Ulászló kérdéses (lásd lentebb). Thurzó Ferenc nyitrai püspököt pedig csak zárójelben említeném meg, mert habár van köze a Thurzó család patrónusi hagyományához, és Antonio Gazio két rövid műve is neki van ajánlva, ez az ajánlás Simone Gaziótól már csak halála után egy évtizeddel történt.

A Thurzókkal Janocki köti össze Gaziót, és magyarországi, valamint krakkói tevékenységére is ő hívta fel a figyelmet.[89] Ezt a megjegyzést Janocki vette észre először Simone Gazio előszavában: „*cum* [Antonio Gazio] *esset in Ungaria*".[90] Azt írja, hogy mielőtt Krakkóba ment volna meggyógyítani a királyt, Gazio Magyarországon tartózkodott, ahova már élemedettebb korában (*provecta iam aetate*) került.[91] Weszprémi már úgy írja, hogy mielőtt élemedett korában (*vecta aetate*) Gazio Magyarországra érkezett volna, Európa-szerte – tehát nemcsak Itáliában – tökéletesítette gyógyító mesterségét.[92] Janockival és Weszprémivel ellentétben Papadopoli szerint Gazio viszont még Padovába való végleges – halálát megelőző – visszatérésekor sem volt öreg.

[87] Gazio 1546a; Gazio 1546c.
[88] Azzolini 2011, 11.
[89] Janocki 1776, 88–89.
[90] Gazio 1546c, C3^{v} [recte: C2^{v}].
[91] Simone Gazio szintén öregségtől megviselt (*genitorem meum hominem iam senio confectum*) apjáról ír, amikor Lengyelországban voltak. Gazio 1546a, C3^{v}. Az sem lehetetlen, hogy az 1510-es évek második felében is voltak Lengyelországban, és akkor már tényleg öregnek nevezhető Antonio Gazio.
[92] Weszprémi 1781, 110.

Récsey még nem terelte be Gaziót II. Ulászló udvarába, viszont Magyary-Kossa már igen (anélkül, hogy ehhez bármilyen forrást adna).[93] Valószínűleg csak feltételezte Gazio budai tartózkodása, I. Zsigmond királlyal való krakkói kapcsolata és a Thurzóknak a magyar királyi udvarba való bejárása miatt. Habár ez a feltételezés egyáltalán nem valószerűtlen, mégis kétségeink vannak efelől. Ezzel a legnagyobb probléma, hogy ha így is volt, akkor ezt Simone Gazio miért nem tüntette fel az *Aerarium sanitatis* 1546-os kiadásának sem a címlapján, sem pedig az előszavában. Pedig az apai hírnév szempontjából – legalábbis ha igaz – érdemes lett volna. Simonénak – mint látjuk a kötet előszavaiban – volt gondja a jó reklámra, hiszen azt büszkén feltüntette, hogy apja „Zsigmond, lengyel király orvosa" („*Sigismundi Regis Poloniae etc. physicoi*") volt. Ha Zsigmond bátyjának, II. Ulászló magyar királynak a nevét is odaírta volna, az még kelendőbbé teszi a könyvét.

De pontosan mikor lehetett Antonio Gazio Lengyelországban? Ha a velencei kéziratok dátumával összevetjük Simone Gazio szavait, akkor Antonio krakkói kalandja inkább csak kitérő volt és előtte, valamint utána is huzamosabb ideig Magyarországon tartózkodhatott. A lengyel tartózkodással kapcsolatban két pontos dátumot érdemes figyelembe vennünk. Az egyik Thurzó János 1508. október 10-ei halála, aki Krakkóba közvetítette Gaziót, a másik pedig a Thurzó Zsigmondnak ajánlott egészségmegőrző könyvecske keltezése: 1508. április 17. Sajnos e keltezésnek nincs helye, csak dátuma, de az is feltételezhető, hogy ekkor Váradon tartózkodott Thurzó Zsigmond udvarában. Ebben a műben nem is céloz sikeres lengyelországi orvosi működésére. Mivel annak nem látom sok értelmét, hogy Krakkóban írta volna ezt a művet, hiszen akkor leginkább Zsigmond király gyógyításával volt elfoglalva, ezért azt feltételezem, hogy Thurzó János csak e dátum után hívta el a padovai doktort. Mivel Zsigmondot 1507 januárjában koronázták királlyá, és a Thurzó Zsigmondnak ajánlott 1508. áprilisi kéziratban nem is céloz lengyel sikereire, ezért Gazio talán valamikor 1508 áprilisa után érkezett a lengyel fővárosba, és valamikor Thurzó János halála után hagyta el az országot. Ha hihetünk Janockinak,[94] aki szerint Gazio a lengyel király meggyógyítása miatt a lengyeleknél igen nagy becsben állt, és a többi orvos hírnevét is felülmúlta, akkor azt is feltételezhetjük, hogy nem rögtön Thurzó János halála után hagyta el Lengyelországot.

Az biztos, hogy egyik asztrológiai kéziratát 1511. november 4-én fejezte be Budán.[95] Aztán egy másik kézirata szerint – amelyet Alexandriai Szent Katalin ünnepén, vagyis november 25-én betegen fejezett be („*infirmus essem ego*") – még

[93] Magyary-Kossa 1931, 135.
[94] Janocki 1776, 88.
[95] Valentinelli 1871, 289–290: „*Currente anno Christi 1511, die 4 novembris, Budae consistens, praesenti divina cooperante gratia, libellum ad »astronomica iudicia introductorium perfeci*.«"

mindig Budán volt.[96] De hogy mióta és meddig tartózkodott a városban (vagy Magyarországon), nem tudjuk. Az Ms. 643 jelzetű padovai kéziratban viszont találunk két további dátumot, amelyek alapján Gazio még 1513 októberében is Budán tartózkodott. Az egyik keltezés szerint 1512. szeptember 12-én Esztergomban volt, ahova gyógyítani hívták el, feltehetően Budáról. A másik dátumunk 1513. október 21, amit Budára keltezett.[97] (Lásd részletesebben a 45. oldalon.) Az 1513. őszi dátum megerősíti, hogy Thurzó Zsigmond 1512. szeptemberi halála után egy évvel még mindig Magyarországon tartózkodott Gazio. És itt érdemes megint felvetni a Thurzók mellett II. Ulászló szerepét is a padovai orvos budai tartózkodásában. Lehet, hogy a király kinevezett udvari orvosa szeretett volna lenni, amely reményét végül Giovanni Manardo (1462–1536) 1513 decemberi kinevezése rombolta le.[98]

A következő adatunk majd' egy évtizeddel későbbi: 1520. év augusztus elsején már Nürnbergben tartózkodott, ahol Szent Bertalan napján, vagyis augusztus 25-én fejezte be egyik kéziratát (lásd 59. oldalon).[99] A szóba jöhető másik patrónus Bakócz Tamás, de mire az esztergomi érsek meghal 1521 júniusában, Gazio már Németországban vagy Itáliában volt.

1520 augusztusa után a következő nyomunk 1522 júliusa, amikor is Gazio már Velencében volt: a Padovai Egyetemi Könyvtár egyik kéziratát 1522. július 19-én fejezte be Velencében.[100] Egy másik kéziratából tudjuk azt is, hogy 1527. év Havas Boldogasszony napján, vagyis augusztus 5-én „már nem volt" Velencében. Szó szerint azt írja a kolofonban,[101] hogy ezt a művét a korábbi években (*superioribus annis*) kezdte el írni Velencében, amiből arra következtethetünk, hogy 1526-ig biztos Velencében élt (azonban a lehetséges ellenérvet lásd az 53. oldalon). Azt ugyan nem tudjuk meg a kolofonból, hogy épp hol volt 1527 augusztusában, de halálának közeli időpontja alapján már valószínűleg Padovában. Végül tehát itt halt meg egy év múlva, 1528. szeptember 3-án valamilyen lázas betegségben, és a Szent Ferenc-templomban helyezték örök nyugalomra.[102]

[96] Valentinelli 1869, 107: „*Divino favente numini, in festo vel solemnitate candidissimae ac gloriosae virginis ac martyris Catharinae, currente anno Christi Domini 1511. dum Budae infirmus essem ego Antonius Gazius, artium et medicinae professorum omnium minimus, sacreque theologiae discipulus utinam non inutilis, de inferno et impiorum suppliciis praesens opus absolvi*..."

[97] Gazio ms 1512–1513 Padova, 64^{r}, 144^{r}.

[98] Palumbo 2007.

[99] Valentinelli 1871, 290.

[100] Gazio ms 1522–1527 Padova, 239^{r}.

[101] Gazio ms 1522–1527 Padova, 261^{v}: „*Currente anno Christi piissimi redemptori nostri 1527.o in die niuis 5.a augusti divino propitiante numine complevi praesentem tractatulum quem superioribus annis Venetiis existens incoeperam, pro quo sit nomen Domini benedictum, qui est omnium bonorum finis et initium*."

[102] Scardeone 1560, 218;.

Antonio Gazio életrajzi adatainak az összefoglalása

1461. november 10, hajnali 2:30:	Megszületett Padovában.
1478/79–1485:	Egyetemi évek Padovában.
?:	Itáliában orvosként működött?
1494. szeptember–1496?	Padova.
1496. március–1501:	Velencében élt.
?:	Itáliában orvosként működött?
1508. április:	Várad?
1508. május – ?:	Krakkóban élt.
min. 1508. október–min. 1513. október:	Budán élt, tartózkodott.
1520. augusztus–szeptember:	Nürnbergben élt, tartózkodott?
1522–1526:	Velencében élt?
1527. augusztus:	Már Padovában van?
1528. szeptember 3:	Meghalt Padovában.

Antonio Gazio művei

Egyetlen versét ismerjük, amelyet a köszvényről írt, és 1580-ban adták ki Frankfurt am Mainban egy orvosi kézikönyv paratextusaként.[103] A verset bátran nevezhetjük pocséknak. Az viszont kiderül belőle, hogy Gazio – korának orvostudományára támaszkodva – kerülendőnek tartotta a zöldségek és gyümölcsök, sőt a hideg víz fogyasztását is, míg a húsételeket egyáltalán nem tartotta a betegségre ártalmasnak.

Carmen podagricum
Otia grossa, motus somnus,[104] legumina, fructus,
Frigida, radices, balnea, vina, venus,
Crapula difficilem pedibus fecere podagram,
Quae non ieiunos affligit ipsa viros.
Esurias igitur, sitias, vigilesque, labores,
Et fugere inprimis noxia cuncta velis.

[103] Schneeberger, Posnanita 1580, 157.
[104] A kiadásban „*motus, somnus*" szerepel, de a „*motus*"-nak itt nem lenne értelme (Orbán Áronnak köszönöm a megoldási javaslatot). A másik lehetőség az lenne, hogy elírták és „*immotus*".

Evome nonnunquam, et ventrem subducito plenum,
Si sit necesse, et sic bene tutus eris.

Köszvényes vers
A temérdek henyélés, mozgáshiány, alvás, hüvelyesek, gyümölcsök,
A hideg, gyökerek, fürdők, borok, szerelem,[105]
Ittasság okozták a súlyos köszvényt a lábakban,
Amely viszont a böjtölő férfiakat nem gyötri.
Koplalj tehát,[106] szomjazz, virrassz, dolgozz,
És főként igyekezz minden ártalmas dolgot elkerülni.
Olykor hányjál is, hogy a telített gyomrot felszabadítsd,
Ha szükséges lenne. Így majd jól leszel!

Nyomtatásban megjelent orvosi munkák

1. *Corona florida* (1491)

Antonio Gazio fő műve, amely az impresszum szerint 1491. június 20-án jött ki a nyomdából.[107] Ez az a Gazio-könyv, amelyet a legtöbbször kiadtak,[108] és számtalan orvosi könyv vett át belőle – sokszor hivatkozás nélkül – részeket, fejezeteket.[109] Mint a bevezetőben már szó volt róla, nagy hatással lehetett Symphorien Champier *Rosa Gallicá*jára is. Ahogy a nagyszabású mű címe is ígéri, ez egy orvosi florilegium, amely az antik és középkori szerzőknek, valamint Gazio kortársainak műveiből gyűjtötte össze az orvosi ismereteket háromszáz fejezetben. Könyvét olyan „koszorúnak" nevezi, amelynek leveleit és virágait sok verejtékkel és fáradsággal fonta egybe neves tudósok és költők munkáiból. Az egyik legfontosabb forrása, amely Gazio művének a szerkezetében is egyértelműen felismerhető, Isaac Israeli ben Solomon (c. 840/850 – c. 932) *Liber de diaetis particularibus*a. Azonban a mű kompilációjellege miatt a büszke, ám szerény szerző bocsánatot is kér az olvasótól. Hogy utólag mi magunk is védelmünkbe vegyük a padovai doktort, puszta kompilációnál – ami rendszerező jellege miatt önmagában is nagyon hasznos lenne – azért többről van

[105] Gazio a *Corona florida*ban Galénoszra hivatkozik, amikor azt írja, hogy a köszvény kialakulásának az egyik fő oka a közösülés: „*Coitus est fortis causa in generanda podagra*." Gazio 1491, cap. 34 ([b5^{r}]).

[106] De a túl sok evés is okozhat köszvényt. Gazio 1491, cap. 58 (d3^{r}).

[107] Gazio 1491.

[108] Gazio 1500; Gazio 1503; Gazio 1514; Gazio 1516; Gazio 1517; Gazio 1534; Gazio 1538; Gazio 1541a; Gazio 1548. Az augsburgi kéziratot lásd a 39. oldalon. Magyarországon egyelőre egy helyen bukkant fel Kolozsváron az unitárius templom könyvtárának 1675-ös inventáriumában: Monok 1991, 32.

[109] Terveink szerint a sorozat következő részében kiadjuk a *Corona florida* teljes szövegét jegyzetekkel együtt, és ehhez kapcsolódóan a mű részletes elemzését is.

szó. A felmerülő témákhoz Gazio sokszor fűzi hozzá saját orvosi, diagnosztikai tapasztalatait és megfigyeléseit is.

A könyv művelt laikusoknak szóló gyűjtemény, amely mindennapi használatra egy „házi patikát" rendez be orvosi és életvezetési tanácsokkal. Nem kevesebbet kínál, mint az egészség megőrzésének hétköznapi praktikáival az emberi élet meghosszabbítását, és így a természetes és szükségszerű halál elnapolását. Mindannyian a halál szakadéka felé rohanunk, de lassíthatjuk futásunkat. Azt is említi, hogy sokkal könnyebb visszafogni és terelgetni a tudatlanul rohanót, mint aztán kihúzni a szakadékból.

Gazio könyve a könyvnyomtatás korától megszaporodó, később „how to book"-nak, vagy „know how book"-nak nevezett félig ismeretterjesztő, félig tudományos, de legfőképp praktikus céllal született műfajnak nemcsak egyik szemléletes, hanem egyik legkorábbi példája is. A műfaj elterjedését egyértelműen a könyvnyomtatás hozta el, amelynek megjelenésével a tudás elveszítette az oralitáshoz, és az intézményekhez, iskolákhoz mint hordozókhoz való hagyományos, szoros kötődését. Ettől kezdve nemcsak a tudomány, hanem a gyakorlati tudás elsajátításának, továbbadhatóságának paternalisztikus személyessége is átalakul. Tudomány és mesterség leveti munka- és egyenruháját, hazamegy, melegítőbe bújik, és hobbistaként már az otthoni tennivalókra is jut ideje. A tudás fölött immár sokszor erősebb gyámjogot gyakorolhatnak a nagy számban kinyomtatott könyvek távolságtartóbb személytelenségükkel, mint az iskolai tanítómesterek. A magányos olvasás felülkerekedik a közösségi „beavatás" rítusán. Többé nem szükséges a „tanító" jelenléte, elég, ha maga helyett a könyveket mint küldöncöket útnak ereszti a nagyvilágba. Egy könyvkereskedésben immár olyan tudáshoz is hozzá lehet jutni, amelyhez korábban nem volt lehetőség: zenei, festészeti, építészeti, orvosi és mindenféle háztartási praktikákat magában foglaló kézikönyvek egész sorát adják ki.

E praktikus kézikönyvtípus a hétköznapokra szánt gyakorlati tudás elsajátítását ígéri. Nem tanulhatunk belőlük katedrálist építeni, de egy fészert a kert végébe igen. Nem műthetünk vakbelet, de megelőzhetjük a kialakulását. Éppúgy, ahogy Gazio könyve is: nem ígér halhatatlanságot, csak hosszú életet, vagy ha még azt sem, akkor legalább a lázcsillapításra ad tippeket. A reformáció természetes piaci szövetségeseként az épphogy megszületett nyomdászati tömegtermelésből következett a műfaj másik jellemzője is: e könyvek nyelve a latin felől a népnyelvek felé tolódott el. Manapság a „know how" könyvek a mindennapi életben felmerülő szinte valamennyi kérdésre – pl. szerelés-építés, üzlet, párkapcsolat, sütés-főzés, szabadidő, egészség témaköröktől kezdve a legabszurdabbnak tűnő témakörökig – megpróbálnak praktikus

és egyszerű válaszokat adni.[110] (De olyan is van, amelyik azt igyekszik megtanítani, hogyan kell egy „hogyan kell" könyvet megírni.[111])

A 16. századtól kezdve az angol könyv- és művelődéstörténet számos ilyen műfajú nyomtatott könyvet ismer.[112] Mégis talán Leonard Mascall (?–1589) nevéhez köthetők az első mai értelemben vett „how to" könyvek, amelyek nagyon speciális és szűk gyakorlati kérdésekre koncentrálnak. Például hogyan ültessünk és oltsunk gyümölcsfákat, és hogyan rendezzük el a köveket a kertben? Vagy hogyan fogjunk halakat horoggal és zsineggel akár háborús időkben a túlélésünk érdekében, akár pusztán az időtöltés és sport örömeért? Vagy akár: hogyan távolítsunk el szennyeződéseket különböző anyagú ruhákból?[113]

De Gazio egészségügyi könyve miatt a számos orvosi könyv közül érdemes megemlíteni Sir Thomas Elyot 1539-es művét, *Az egészség kastélyá*t, mivel Elyot nagy valószínűséggel ismerte és fel is használta Gazio könyvét.[114] Talán csak véletlenül, de Elyot könyvének az eleje a padovai orvos könyvének a címét idézi (*De conservatione sanitatis*): „The conservation of the body of mankynde, within the limitation of helth". A tudós angol kompilátor-szerző nem virágokból fűz koszorút, hanem kövekből építi fel az *egészség erődítményé*t, amely az ostromot állva feltartóztatná a támadó betegségek seregét. Habár Elyot nem volt orvos, elszomorodván Thomas Cromwell (c. 1485–1540) miniszter betegségén, a világ elé tárta a gyógyítás hétköznapi fortélyait. Annak ellenére, hogy a korabeli orvosi szakma sokat gúnyolódott a könyvön, egymás után tizenhét kiadást ért meg. De a halál ellen nincs orvosság! Alig egy évre a könyv megjelenése után, 1540 nyarán VIII. Henrik parancsára lefejezték Cromwellt.

Gazio könyve nem is koszorúra, hanem inkább valami háztáji gazdaságra vagy kertre hasonlít, amelyet sok részre osztva felparcellázott. Vannak benne fák, veteményes, istállók, gazdasági épületek és persze sok-sok virágágyás, amelyek közé járható utat is taposott. Nem a betegségeket és az azokra adott lehetséges recepteket sorolja

[110] Csak pár példa a számtalanból: Chek 2004: *Hogyan egyél, mozogj és légy egészséges! Személyre szabott, négylépcsős útmutató, hogy nagyszerűen nézzél ki és nagyszerűen érezd magad*; Harris, Frankel 1977: *Útmutató, hogy 50 felett is jó kondícióban legyünk*; Quan 2002: *Hogyan randizzunk fehér nővel? Gyakorlati útmutató ázsiai férfiaknak*; Trimmer 1993: *Hogyan térjünk ki az óriáshajók elől?*; Nishigaki 2000*: Hogyan mondjunk búcsút a depressziónak: kamu vagy hatékony módszer, ha minden nap százszor összehúzod az ánuszodat?*; Meyer 2020: *Hogyan szarjunk az erdőben? Környezetbarát megközelítése egy elveszett művészetnek*. A választékhoz lásd: https://www.howto.co.uk/ (2024. 12. 20.)

[111] Piddock 2007.

[112] A 16. század derekán a mostani üzleti könyvekkel rokon, számos „know-how" kategóriába tartozó könyvelési kézikönyv is megjelent (Bianchi, Christoffels 1547; Peele 1553). De kertészeti, lótenyésztési, sőt Ovidiust idéző „how to love and live" szerelmi kézikönyvek is megjelentek (Hill 1558; Blundeville 1561; Huggarde 1555).

[113] Mascall 1572; Mascall 1590; Mascall 1588.

[114] Elyot [1539].

fel 300 fejezeten keresztül, hanem a betegségek megelőzését tartja szem előtt.[115] Talán leginkább egy 15. századi adatbázishoz hasonlíthatnánk, amelyben korának orvosi tudását megpróbálta összeszedni és olvasható formában közzétenni. Viszont a könyv nagy hiányossága, hogy nem található benne tárgymutató. Ezzel kapcsolatban viszont érdemes megjegyezni azt is, hogy a kéziratai jó részében tárgymutatót is találunk. Általában véve megvolt benne a szándék arra, hogy műveinek tartalmát praktikusan kereshetővé tegye.

A bevezető egy prózában megírt epikus invokáció, amelyben Gazio az istenségeket és a szenteket hívja segítségül.

Az első tizennégy fejezet egyfajta általános bevezetés a hosszú élet titkaiba, de rögtön a mű legelején leszögezi, akárhogy éljünk is, a halál elkerülhetetlen, az orvos segítségével csupán elodázhatjuk azt (cap. 4–5). Mégis, a hosszú élet elengedhetetlen feltétele, hogy először is megfelelő orvost válasszunk magunknak, mert vannak hamis kuruzslók is (cap. 6–14). És hogy milyen szerinte a jó orvos? A jó orvos legyen tanult, de azért már legyen elég tapasztalt is, hogy pontos diagnózisokat tudjon felállítani (cap. 8, 10). Mi sem mutatja jobban, mekkora orvosunk tudománya, mint saját egészségi állapota. Ezért aztán, amikor orvost választunk, lehetőleg válasszunk egészségest, de olyat, akinek az életvitele is kifogástalan. Fontos, hogy helyes életet éljen! Például egy részeges orvos mindenképp kerülendő (cap. 11–12), mert az orvos saját tudományának és tapasztalatának a tükre.

A 15. fejezettől kezdi el részletezni, hogy mire van szükségünk az egészségünk feletti uralom (*regimen sanitatis*) megőrzéséhez. Pár fejezetet szentel a megfelelő levegőnek és ez alapján a lakóhelyünk kiválasztásának (cap. 16–20). Egy viszonylag terjedelmesebb részben a megfelelő és a káros testmozgással foglalkozik (lovaglás, labdajátékok stb.), és ezen belül is – mintegy a testmozgás részeként – jó pár fejezeten keresztül a megfelelő módon történő közösülést részletezi (cap. 21–39). Aztán két fejezetet szentel a hideg- és melegvizes fürdők ártalmas és hasznos hatásainak (cap. 40–41). De foglalkozik a megfelelő alvási pozitúrákkal (cap. 266–267), az álmokkal (cap. 268–269), sőt pár pszichoszomatológiai fejezet erejéig az idegeskedés,

[115] Hatással lehetett rá a *Tacuinum sanitatis* is. Ezen kívül Sipos Eszternek tartozom köszönettel, hogy felhívta a figyelmemet az „egészség egy másik kertjére" (*Hortus sanitatis*) is, amely Gazio könyvéhez képest csupán három nappal később, 1491. június 23-án jelent meg Mainzban: Meydenbach 1491. Ezt David Attenborough az első természettudományos enciklopédiának nevezi (https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/PR-INC-00003-A-00001-00008-00037/1). Én inkább ezt is egy orvosi florilégiumnak látom. A tárgya, felépítése, szerkezete, és úgy általában az egész könyv koncepciója is nagyon hasonlít Gazio *Corona floridá*jához, de sok, jó minőségű fametszetet is tartalmaz. A mainzi könyv is különálló nagyobb egységekben ír a növényekről, állatokról, madarakról és halakról, de van egy másik nagy fejezet a kövekről és a vizeletről is. A hangsúly itt is ezen élőlények orvosi hasznán van, de Gazio mai ízlésünk szerint is „tudományosabbnak" tűnik, amennyiben inkább a saját tapasztalatára hagyatkozik és a mesebeli, egzotikus élőlényeket kihagyja, amelyek hemzsegnek a Meydenbach-féle kompilációban.

harag és szomorúság miatti megbetegedésekkel és az öröm gyógyító erejével[116] is (cap. 271–274).

A hosszú élet legfőbb titka azonban még csak ezek után következik! A kézikönyv főként táplálkozási tanácsokat ad. Olyan részletesen sorolja fel például az ehető növényeket, hogy botanikai szempontból sem érdektelenek a leírásai.[117] Ez a kb. 220 fejezetnyi anyag listaszerűen részletezi az ételek, azon belül is a húsok, zöldségek, gyümölcsök, tejtermékek és italok fajtáit, ezen belül pedig diagnosztikai célból Gazio az ízekre is külön kitér (Cap. 48–55). Gaziónál a scientia az experientia margójára szorul. A praktikum szolgálóleányaként a tudomány sokszor csak pincérnőként segít a medicina asztala körül. Neves autoritások véleményével megerősítve, a tudomány a meggyőzés tömör retorikai eszközévé válik. Például a húsokkal kapcsolatban, miután részletesen és racionálisan kategorizálja azokat – külön felosztva vízi állatokra, azon belül halakra, rákokra, kagylókra, aztán emlősökre, madarakra, azon belül is vízi és mezei madarakra stb. –, kitér elkészítésük szinte receptszerűen pontos leírására és egészségünkre gyakorolt hatásaira. A különböző állati részeknek és belsőségeknek mint ételeknek is olykor meghökkentő anatómiai leírását nyújtja. Tehát egy adott testrésznek – agy, szem, emlők, tőgy, gyomor, méh, herék, stb. – először tudományos szempontok szerinti rövid leírását adja, elkészítésüknek miként jét, majd az elfogyasztott testrész fiziológiai, leginkább a nedvháztartásunkra gyakorolt hatásait vizsgálja. Végül a pihenésről, alvásról és ehhez kapcsolódóan az emésztésről ír.

2. *Az alvásról és az emésztésről* (1539)

A *Corona florida* 262–270. fejezete *De somno ac eius necessitate, quidque faciat ad bonam digestionem* (Az alvásról és annak szükségéről, valamint arról, hogy mi segíti elő a jó emésztést) címen külön műként is megjelent 1539-ben Heinrich Petri bázeli nyomdájában a XI. századi orvos, Constantinus Africanus (c. 1020–1087) *Operum reliqua* című művének a kiegészítéseként.[118] Gazio könyvének azokat a fejezeteit adta ki a bázeli kiadó, amelyről úgy gondolták, hogy kiegészítheti Africanus orvosi művét, aki csupán egyetlen rövid fejezetet (5.33) szentelt az alvásnak, és az álomról szinte semmit sem írt. Azonban Heinrich Petri, a kiadó, nem vette a fáradságot sem arra, hogy pontosan feltüntesse a szerző nevét, sem pedig arra, hogy eltávolítsa a töredékes munkából a *Corona florida* korábbi fejezeteire való visszautalásokat.

Ebben az 1539-es kiadásban természetesen Gazio eredeti szerkesztési elve sem látszik. A *Corona florida* főleg az egészséges táplálkozással foglalkozik, ezért minden

[116] Ezzel kapcsolatban lásd a 39. oldalon a chicagói kéziratot, amely az imák gyógyító erejéről szól: Gazio ms 1496 Chicago.

[117] Lásd a már említett Ubrizsy Savoia 2002, 129–134., Gentilcore 2016, 9-26.

[118] Gazio 1539a. A kiadás nem túl precíz. Valószínűleg valamelyik korábbi lyoni kiadást használták fel hozzá. Azonban az eredeti kiadással ellentétben Gazio neve hibás következetességgel *Gaizo*-ként szerepel a bázeli szövegben.

mást ennek és az emésztésnek rendel alá. Emészd meg a tenger halait, az ég madarait, a föld barmait, valamint minden csúszómászó állatot köretként zöldséggel, gyümölccsel és gombával együtt! Vagyis a *Corona florida* ezen nyolc fejezetnyi része a 220 fejezetnyi étel és ital felsorolása után azok megemésztéséről szól. Így végül az alvásról és az álmokról szóló kilenc fejezet is az emésztéshez kapcsolódik.

Gazio először azt igyekszik meghatározni, hogy mi az alvás, majd hogy mi az oka, és végül részletesen tárgyalja azt is, mi a haszna. Ebben alapvetően Galénoszra, az arisztotelészi korpusz három művére, a *De somno et vigiliá*ra, a *De somniis*re és a *De divinatione per somnum*ra, valamint az arab Arisztotelész-kommentátorokra (Avicennára és Averroësre) támaszkodik.

Röviden összefoglalva a következőket tudhatjuk meg: a mérsékelt mennyiségű alvás a test, az emésztés és a lélek hasznára is válik, míg a túl sok alvás kimondottan káros a szervezetre. A sok alvástól sápadtak leszünk, és a megnövekedett nyálka miatt veszítünk testünk természetes hőmérsékletéből is.[119] A felhalmozódott nedvességtől viszont elpuhul a testünk, apadnak a vágyaink és elnehezedik a fejünk. Kifejezetten ártalmas a nappali alvás, habár ezzel kapcsolatban az évszakoktól függően valamennyire megengedő. Ha muszáj nappal aludnunk, akkor azt semmiképp se tegyük evés után legalább egy óráig, különben romlik a látásunk, gyengül a memóriánk, sőt gyakran lázat, reumát és fekélyeket okozva sérül a lépünk is. E tárgyban Gazio az arab, perzsa szaktekintélyekkel szemben Paulosz Aiginitész (7. század) bizánci orvost is idézi, aki szerint ebéd után lehet aludni egy órácskát, de előtte mindenképp sétáljunk.

Az sem mindegy, milyen testhelyzetben alszunk (cap. 266). Az alvás módjával kapcsolatban Arisztotelész, Avicenna (980–1037) és Rhazes[120] (860–932) hasonló véleményt fogalmaznak meg. Nem mindegy ugyanis, hogy háton, hason, jobb vagy bal oldalon, fejünkkel lefelé, vagy felfelé rézsútosan. Például, ha valaki gyomorpanaszokkal küszködik, ajánlott a bal oldalán aludnia, míg májproblémák esetén kerülni kell a jobb oldalra fordulást. Ideális, ha jobb oldalunkon alszunk el tömött vánkoson, majd az éjszaka nagyobb részét a bal oldalunkon töltjük. Nem könnyű egészségesen aludni! Gazio – Arisztotelészre hivatkozva – azt tanácsolja, hogy mielőtt a bal oldalunkra fordulnánk, semmiképp sem szabad egy óránál többet a jobb oldalunkon tölteni. Rhazes megengedőbb, szerinte hajnalban azért visszafordulhatunk a jobb oldalunkra. Azonban azt is hangsúlyozza, hogy az emésztés védelme és a betegségek megelőzése érdekében érdemes kerülni a gyakori forgolódást, és ha nem szeretnénk mindenféle betegség kialakulását elősegíteni és ártani az emésztésünknek, akkor egy éjszaka alatt legfeljebb háromszor változtassunk alvási pozíciót. Ha valaki túl sokat evett, akkor különösen ajánlott a bal oldalára fordulva elaludni, mivel ez kedvez

[119] Ezt vesd össze az alkotóerő antik és humanista *otiosus* fogalmával.
[120] Abu Bakr Muhammad ibn Zakarijja ar-Rázi.

az emésztésnek. Sőt, Avicenna szerint ennek hatásfokát még javíthatjuk is, ha jól betakarózva a hasunkon kezdjük az alvást, és csak aztán fordulunk a bal oldalunkra. A háton alvás azonban különösen veszélyes, mert elmebajt *(phrenesis)*, gutaütést, epilepsziát, tüdőhurutot, vagy – esetleg az agy memóriáért felelős részére nyomást kifejtve – memóriazavarokat okozhat.[121] Még talán akkor járunk a legjobban, ha a rosszul gyakorolt alvástechnikát csupán rémálmokkal megússzuk. Igaz, *incubus* is megjelenhet. Mindezt pedig Gazio a legbiztosabb tapasztalatából tudja, hiszen gyerekkorában – miként sok felnőttel – ez gyakran megtörtént vele is. Az *incubus* egyrészt valami nyomasztó érzés az elalvás korai szakaszában, mintha a szuszt kiszorítva mázsás teher nehezedne a mellkasra, másrészt pedig olyan démoni lény, amely az emberre nehezedve szexuálisan zaklatja álmában. Ez – már csak a kialvatlanság miatt is – hosszú távon a test legyengüléséhez és különféle betegségek kialakulásához vezethet. Habár a korban még nem volt szomnológia, de Gazio a személyre szabott biztonságos alvás érdekében orvoshoz irányítja az olvasót.

A 268. fejezetben külön kitér az álmokra is. Gazio az álmokat nem a platonikus, Macrobius (c. 385–430 után) által használt felosztás szerint tárgyalja, hanem az arisztotelészi álomelmélet alapján közelíti meg. Ez az álmokat inkább fiziológiai-pszichológiai jelenségekként kezeli, amelyek sok esetben előre figyelmeztetnek minket valamire. Avicenna *De anima* című művére hivatkozva háromféle álomtípust különböztet meg:

1. Természetes álom (*somnium naturale*), amely a testnedvek egyensúlyának felborulásából ered.
2. A lélekből fakadó álom (*somnium animale*), amelyet az ébrenléti állapotból származó benyomások, aggodalmak és vágyak hoznak létre.
3. Égi vagy isteni álom (*somnium coeleste seu divinum*), amelyet Isten küld az alvónak.

A *somnium naturale* a test, míg a *somnium animale* a lélek aktuális állapotát, sok esetben problémáit jelzi. Az isteni álmok viszont nagyon ritkák, tehát attól nem kell félnünk, hogy a jövőnkkel kapcsolatban bármit is megjósolnának. Gazio ugyan nem említi, de Arisztotelész szerint (*De divinatione per somnum*, 463b–464a) ezek a fajta álmok csak az alacsonyabb rendű szellemi képességekkel megáldott embereknél fordulnak elő.

A test nedvháztartásának felborulása hatással van a lélekre is, amely ezt álomképek formájában üzeni meg. Így ezek az álmok lehetőséget nyújtanak arra, hogy időben felismerjük és orvosoljuk a lappangó betegségeket. A testnedvarányok azonban nem rendelkeznek állandó, minden emberre érvényes normával. Az egészséges

[121] Lásd ehhez: Kruger 1992, 83–122.

egyensúly egyénenként eltérő lehet. De épp az álmaink azok – mint finom, személyre szabott műszerek –, amelyek saját, aktuális egészségi állapotunkra figyelmeztetnek.

Gazio azonban ezen a ponton magára hagyja az olvasót, mivel az álmok értelmezése komoly nehézségekkel jár. Hogyan értelmezzük ezeket az álmokat? A lehető legpontosabb diagnózishoz miket kellene figyelembe vennünk, és milyen mélyen szükséges egy álmunkat megértenünk?

Jóllehet álmaink értelmezését is célszerűbb szakértőkre bízni, Gazio – a biztonság kedvéért – felsorolja az álmokkal kapcsolatos nedvkórtani közhelyeket is (Cap. 269). Ha például álmunkban vért látunk ömleni a testünkből, vagy vérben úszunk, sok vörös dolgot látunk, esetleg házasságról, viharról, édes ételekről álmodunk, az biztosan szervezetünk vérbőségére utal. Amennyiben folyóról, tengerről, hóról, jégről vagy esőről álmodunk, az a víz eleméhez tartozó nyálka szintjének túlzott megemelkedését jelzi. A tűz eleméhez kapcsolódó kolerikus álmok az epe túltengésére utalnak; ilyenkor tűzről, sárga zászlókról, hőségről, meleg fürdőről álmodhatunk, vagy mindent sárgás színűnek látunk. A föld eleméhez tartozó melankolikus álmok a fekete epe mennyiségének növekedésére figyelmeztetnek, ilyenkor füstöt, ködöt, mélységet vagy sötétséget látunk, és félelmet, rettegést élünk át. Ha álmunkban a föld felett repülünk, majd hirtelen lezuhanunk, mint egy ölyv, az kiszáradásra utal. A bűzlő sár valamilyen fekély jelenlétére figyelmeztet a testben, míg a jó illatok a testnedvek egyensúlyát jelzik. Szűk helyen vagy lyukon való átmászás pedig légzési nehézséget jelez.

Gazio arra is külön figyelmeztet, hogy ha pontosan visszatérő álmaink vannak, mindenképp konzultáljunk egy hozzáértő orvossal.

Az emésztés problémáira utaló konkrét álomszimbólumokat Gazio nem említi, azonban nyilvánvaló a kapcsolat: az emésztés és a test általános állapota szorosan összefügg az érzelmi állapottal. Az erős érzelmek mint „a lélek accidensei" (*ab accidentibus animae*) különösen károsak lehetnek evés után. Ezzel kapcsolatban Gazio Galénoszra, Hali Abbaszra († 982–994) és Avicennára hivatkozik, azonban ezek gondolatai végső soron Arisztotelészre vezethetők vissza (*De anima*, 403a–b). Arisztotelész szerint a testi érzékszervek ablakaival rendelkező lélek benyomásai nem lényegi részei a léleknek, hanem csupán a lélek és a test közötti kapcsolatból fakadnak. A testtől megszabaduló lélek végül maga mögött hagyja az érzékszervi tapasztalatokból származó *accidentalis* benyomásokat, érzelmeket és indulatokat, mint például a haragot, félelmet, dühöt, irigységet vagy örömöt.

A *somnium animale* az ébren lévő lélek zavaros benyomásaiból és érzelmeiből, vagyis a lélek accidenseiből táplálkozik. A lélek indulatai, valamint a nedvháztartás felborulása közvetlen hatással vannak az emésztésre, így az emésztési problémák gyakran párhuzamosan jelentkeznek az ezekre utaló álmokkal. Habár az álmok általában nem okai a rossz emésztésnek, hanem annak csupán jelei, mégis előfordulhat, hogy a rossz emésztés zavaró, kellemetlen álmokat szül. Gazio Galénoszra

hivatkozva hangsúlyozza, hogy a legkínzóbb rémálmaink a helytelen emésztés és a gyomorban felhalmozódó káros nedvek következményeként alakulnak ki. Ennek egyik speciális fajtája, a szexuális vágyakból születő álom viszont akár gyógyulást is hozhat különféle testi bajokra, például a rossz emésztésre.

Álmaink reggel, ébredés előtt azért tisztábbak, mert ekkorra már minden elfogyasztott étel megemésztődik. Ennek tudományos magyarázata az, hogy a gyomorból felszálló gőzök, kipárolgások a *virtus animalis*ra hatást gyakorolva zavart okozhatnak az agyműködésben. A lélek accidensei viszont a gyomor helyett a szívet zaklatják fel, ami miatt az innen felszálló gőzök váltanak ki hasonló hatást az agyban. Gazio, minden neves auktorhoz hasonlóan, nem véletlenül tiltja, hogy rögtön evés után aludni térjünk. Az emésztés okozta rémálmok ugyanis a lelket is megterhelve hevesebb szívdobogást okoznak, amely további nyomást gyakorolva az agyra csak még rosszabb álmokat idéz elő. Akár incubus is megjelenhet!

3. *Quibus et qualibus medicinis purgationes fieri solent* (1541)

Meg kell említenünk azt a rövidke művet is, amelyet egy főleg sebészeti tárgyú orvosi gyűjteményben – al-Zahrawi[122] (c. 936–1013), Rogerius Salernitanus (1140 előtt – kb. 1195), Rolandus Parmensis (13. század eleje) és Constantinus Africanus munkáival együtt – külön is kiadtak 1541-ben Bázelben, szintén Heinrich Petri műhelyében: *Mikkel és miféle gyógyszerekkel szokás purgálást végezni?*[123] Ez a „mű" valójában a *Corona floridá*nak az orvosi purgálásról szóló 280–282. fejezete.[124] Habár minden szempontból érdektelennek és funkciója szerint is inkább helykitöltésnek tűnik, 1565-ben Heinrich Petri mégis újra kiadta egy orvosi gyűjtemény részeként a már említett Georg Pictorius kommentárjaival.[125] Gazio három fejezete a katalán orvos, Arnaldus de Villa Nova (c. 1235–1311) 345 aforizmája és a hozzájuk fűzött Pictorius-kommentárok után olvasható.

4. *Aerarium sanitatis* (1546)

Az *Egészség kincseskamráját*[126] a *De vino et cervisiá*val együtt már Gazio halála után adta ki fia, Simone Gazio Augsburgban. Mindkét művet Thurzó Ferenc nyitrai püspöknek ajánlotta. A *Kincseskamrá*nak ismert egy 1549-es padovai kiadása is,[127] valamint egy 1546-os augsburgi,[128] és egy 1551-es strasbourgi kiadású német fordítása is.[129] Részletesebben lásd a *De vino et cervisia* összefoglalásánál a 60. oldaltól.

[122] Latinul: Albucasis vagy Abulcasis.
[123] Gazio 1541b.
[124] Gazio 1491, cap. 278–282 ([s4^{v}–s6^{r}]).
[125] Gazio 1565.
[126] Gazio 1546a.
[127] Gazio 1549a.
[128] Gazio 1546b.
[129] Gazio 1551.

5. *De vino et cervisia tractatio* (1546)
Az *Egészség kincseskamrájá*val együtt adta ki Gazio halála után fia, Simone Gazio Augsburgban 1546-ban, és ugyanúgy adták ki egy kötetben mindkettőt 1549-ben Padovában is. Részletes elemzését lásd a *De vino et cervisia* összefoglalásánál a 60. oldaltól.

Kéziratban maradt orvosi munkák

1. *De exaudibili et efficacissima oratione, corporis et animae saluberrimo medicamine tractatus* (1496)
Teljesen feltáratlan, kéziratban maradt – de nem autográf – traktátus.[130] A *Corona florida* párjának is tekinthető, vagy mintha a folytatása lenne. De míg a *Corona* a testi betegségek anyagi gyógymódjaival foglalkozik, addig ez az 1496-os kézirat a testi betegségek spirituális, lelki orvosságaival: *A meghallgatásra találó és legeredményesebb imádságról, a test és lélek legüdvösebb orvosságáról*. A 372 oldalas kézirat 60 fejezetben fejti ki a bibliai imádságok elméletét és gyakorlatát, a mindennapi ima fajtáinak gyógyító hatását, külön kiemelve a hangszerrel kísért, vagy énekelve elmondott imádságokat is (például az *Ave Mariá*t, cap. 59). Arra is hasznos tanácsokat ad, hogyan kell eredményesen imádkozni, és ehhez imádságokat is közöl az egyes fejezetekben. Ez is florilegium-jellegű mű, így hát ókori szerzőket, egyházatyákat és középkori autoritások tudásanyagát igyekszik összegyűjteni, hogy saját értelmezésével és meglátásaival egészítse ki azokat.

A keltezés szerint 1496. március 17-én, virágvasárnap ünnepén fejezte be a kéziratot Velencében. Azt is írja, hogy ez az első műve, amelyet Velencében írt meg: „*Die 17. Martii 1496. In festo Palmarum, Divina adiuvante bonitate primus opus Venetiis absolvi, pro quo sint ei gratiae innumerae.*"

2. *De proprietatibus ieiunii* (1496)
A Boston Medical Library, The Francis A. Countway Library of Medicine-ben található autográf kéziratot egykor a padovai San Francesco Grande-templom könyvtárában őrizték; 1932-ben került egy luganói műkereskedésből Bostonba. Gazio ezt a böjtről szóló orvosi könyvecskét 1496. december 8-án fejezte be.[131]

[130] Gazio ms 1496 Chicago. Agostino da Pieve gvardián 1680 körüli listáján az 1. tétel (lásd a 48. oldalon). A Newberry Library leírása szerint 1510–1529 közötti itáliai másoló munkája.
[131] Gazio ms 1496 Boston. Agostino da Pieve gvárdián listáján a 4. tétel (lásd a 48. oldalon).

3. *Totius conservativae et praeservativae partium medicinae compendium pro conservanda corporis et membrorum salute et propaganda vitae longitudine quam maxime necessarium* (1497)

A ravennai Biblioteca Classensében őrzött, szintén teljesen feltáratlan orvosi kézirat, amely címe szerint – mint Gazio más orvosi munkáiban is – a testnek és részeinek az egészségét igyekszik megőrizni, és így a páciens életét meghosszabbítani. Írását annyira értékesnek gondolja Gazio, hogy egyenesen *Gemmá*nak, vagyis drágakőnek nevezi. A 41 fóliónyi kéziratot 1497. május 17-én fejezte be.[132]

4. *Notae de regimine sanitatis* (1507)

Az augsburgi Staats- und Stadtbibliothekben található a *Corona florida* egy parafrazeáló másolata *Notae de regimine sanitatis* címen. A kézirathoz az augsburgi Szent Ulrich és Afra kolostor custosa, Sigismund Lang (kb. 1460–1525) írt orvosi és természettudományos témájú kivonatokat és olvasójegyzeteket, amelyet 1507 szeptember–októberében fejezett be.[133]

5. *De tuenda et proroganda viridi ac florida iuventa libellus* (1508)

Récsey Viktor 1902–1903-ban lemásolta, majd 1906-ban közzétette Antonio Gazio kéziratban maradt művét,[134] amely a *Könyvecske az ember virágzó ifjúságának és frissességének megőrzéséről és meghosszabbításáról* címet viseli.[135] Gazio 1508. április 17-én fejezte be a kéziratot, amelyet Thurzó Zsigmond váradi püspöknek ajánlott. Récsey az autográf kódexet „a szepességi káptalan régi könyvtárának poros polczain, a szepeshelyi templom tornyában" fedezte fel.[136] Az első oldal bejegyzése alapján – valószínűleg Thurzó Zsigmond halálát követően – a kódex Johannes Henckel (1481–1539) tulajdonába került. Azóta senki sem látta a kéziratot, vagy ha mégis, arról nincs szakirodalmi adat. Ezért itt szeretnék hálás köszönetet mondani Monika Bizoňovának, aki segített a kéziratot megtalálni, hiszen még Július Sopko szlovákiai humanista kódexeket összegyűjtő katalógusa sem regisztrálta.[137]

A kézirat jelenlegi lelőhelye: Spišské Podhradie (Szepesváralja), Archív Spišského biskupstva, Spišská Kapitula. Raktári száma a kódex belső borítóján is látható, valamikor kézzel beírt: NC.III.3.[138]

Azért is különösen fontos, hogy előkerült a kódex, mert Récsey átirata – legalábbis a kiadott szöveg – nagyon sok hibát tartalmaz, gyakran olyan értelmetlen szavak olvashatók benne, mint „nenufaris", vagy „inpult". Ezek közül sok nem nyomdahiba

[132] Gazio ms 1497 Ravenna. Mazzatinti 1894, 211–212; Baldini 2004, 50, no. 295.
[133] Gazio ms 1507 Augsburg.
[134] Gazio 1906.
[135] Waczulik Margit ebből lefordított egy kis részletet magyarra (Waczulik 1984, 69–71).
[136] Gazio 1906, 125.
[137] Sopko 1981; Sopko 1986.
[138] Gazio ms 1508 Szepes.

– bár azokból is akad –, hanem rossz olvasat vagy a rövidítések helytelen feloldása. Valószínű, hogy a szedés során nem tudták megfelelően értelmezni Récsey szöveghű másolatát, és talán az időhiány miatt nem is küldtek neki nyomdai levonatot. Úgy tűnik, hogy az *Analecta* szerkesztője, Hegedüs István is figyelmen kívül hagyta a szöveg problémás helyeit. A rövidítések helytelen feloldására jó példa az első facsimileoldal. Az oldalon az „epāli" rövidítés szerepel, amelyet a kiadásban kipontozva találunk: „ep.....". Pedig ennek a feloldása az „ep*iscop*ali". A nyomtatott szövegben gyakran előforduló „q" vagy „qu" alakok is azt jelzik, hogy elmaradt a rövidítések feloldása.[139]

A címből megtudhatjuk, hogy a kézirat – hasonlóan Gazio fő művéhez, a *Corona florida*hoz – egy orvosi florilegium-gyűjtemény, amelyet mindenféle régi bölcsek szentenciáiból gyűjtött össze („*ex variis sapientum antiquorum sententiis collegit*"). A Corona florida témáival sok átfedést találunk. A mű elején egy szenvedélyes dedikáció olvasható,[140] amelyben a negyvenes évei elején járó Thurzó püspököt fiatalnak és megjelenésében szép formájúnak festi le: „*aetate iuvenem, specie formosum*". Ennek a bóknak a jelentőségét akkor érthetjük meg igazán, ha figyelembe vesszük, hogy az 1444-ben harminckilenc éves Aeneas Sylvius Piccolomini a *Historia de duobus amantibus* elején már az „öregségtől megrusnyultnak" nevezi magát: *senectute deformis*. Ez összhangban áll Avicenna (kb. 980–1037) szavaival, akit Gazio majd a második fejezetben idéz: a negyvenedik évtől a hatvanadik évig tart az öregkor (*aetas senectutis*), aztán halálunkig már csak az aggkor (*aetas decrepita*) marad. Mindez azonban – természetesen – nem vonatkozik Thurzó püspökre. Még a csak egy-két évvel idősebb Gazio is öregként írja le magát (legalábbis a „kortalan" püspökkel való összehasonlításban). Hiszen ő már ősz (*iam canus*), míg ugyanúgy a negyvenes évei elején járó püspök élete virágjában jár: ránctalan és ősz haja sincs (*in hac etate florida permaneas, et ulla sine ruga et absque canitie*).

De Zsigmond nemcsak fiatal, hanem püspöki ruhájában – mi tagadás – egyenesen egy földre szállt angyal. Így aztán ha Gazio meglátja, mintha „égi angyal képmása jelenne meg" előtte (*coelestis angeli praefers imagine*). Nem is tudja eldönteni, hogy ilyenkor angyalt lát emberi testben, vagy emberi lényt angyalként a földön (*an angelum humana carne vestitum, an hominem in terris angelicum*).

A váradi püspök testi megjelenését csak lelki nemessége múlja felül. Gazio, amikor a püspök lelkének csodálatra méltó belső szépségén elmélkedik, le kell hunyja testi szemeit, mert Thurzó lelkének a fényessége olyannyira elkápráztatja, hogy azt emberi szem elviselni – miként a napét sem – nem képes. Ez a belső szépség oly intenzitással hat a padovai orvosra, hogy elalél és bámulatában lelke szinte megválik a testétől.

[139] A szepesi káptalan kéziratának tervezem egy jegyzetekkel ellátott, javított kiadását is.
[140] Rövid összefoglalását lásd: Récsey 1906, 127–129.

Úgy szemléli a püspök lelki ragyogását, mint a sas, amely – Plinius szerint[141] – képes rezzenéstelen szemmel a napba nézni, hogy áttetsző fényessége mögött felfedezhesse annak igazi formáját: „*Non secus quam qui se putat, ut aquila, fixis in solem oculis se posse splendidam ac perlucidam eius speciem, visui humano intolerabilem, agnoscere*."

Ebből az extázisból, amely hasonló ahhoz, amit Péter apostol élhetett át Krisztus színeváltozásakor a Tábor hegyen (Mt 17:1–9), Gaziót csak Thurzó Zsigmond felködlő szavai rántják vissza a földre. A püspökkép szerényen, de mégis erős, határozott hangon szól rá: soha többé ne merje boldognak (*beatum*) nevezni, hiszen ő is csak egy halandó, aki porból vétetett, és egyszer maga is porrá, hamuvá lesz. Püspökként is csak abban reménykedik, hogy életében még jó emberré válhat. Hiszen mit ér az ifjúsága (ne feledjük, nagyjából 43 éves), ha nemsokára ő is ősz és öreg lesz!

E szavakra tér magához Gazio, mintha mély álomból ébredne (*quasi de gravi somno excitatus*), miközben még szinte hallja a távolodó püspöki látomás szemrehányó szavait. Rögtön el is szomorodik, mert ráeszmél, hogy bizony még Thurzó Zsigmond csodálatos emberi lénye is egyszer az enyészeté lesz. Ezért döntött úgy, hogy megírja ezt a kis traktátust a fiatalság megőrzéséről és meghosszabbításáról, hogy Thurzó püspök minél tovább élhessen. Arra kéri, fogadja jó szívvel és örömmel ezt a szerény ajándékot (*quantulacunque et qualecunque munusculum*).

Gazio ajándéka 31 fejezetben foglalja össze azokat az egészségügyi tanácsokat, amelyeket a püspöknek érdemes lenne betartani. Az első fejezet azt a kérdést feszegeti, hogy egyáltalán mi az ember, és milyen méltósággal, valamint természettel alkotta őt meg a magasztos Isten. A második fejezet az emberi élet különböző szakaszait tárgyalja. Az életszakaszok hosszával kapcsolatban több nézetet is megemlít Cicerótól, Ptolemaiosztól és Galénosztól kezdve Hali Abbaszig és Avicennáig. Ezt Gazio sem hagyja szó nélkül, szerinte az ifjúkor huszonháromtól negyvenhárom éves korig tart, aminek Thurzó püspök épp a határán billeg.[142] A harmadik fejezetben azt taglalja, hogy miért olyan fontos és értékes a testi egészség, és hogy egyáltalán miért kell hosszú életre vágynunk. A negyediktől a nyolcadik fejezetig teológiai és morális fejtegetésekbe bocsátkozik, hiszen ezek testi egészségünkre is hatással vannak. Ennek folytatásaként a kilencedik és tizedik fejezet az asztrológia jelentőségét hangsúlyozza. A tényleges orvosi és egészségügyi tanácsok a 11. fejezettől kezdődnek. A következő fejezet még arra is felhívja a figyelmet, hogy legelsősorban egy jó és tapasztalt orvost kell kiválasztanunk, akire rábízhatjuk magunkat (egy olyanra, mint amilyen Gazio). A 13. fejezet az étrend, míg a 14. fejezet a levegő minőségének a kérdéseivel foglalkozik. A 15. fejezet arra int, hogy kerüljük a testi gyönyörök túlzásba

[141] *Historia naturalis* (10.11): A halászsas ütögetéssel ösztönzi tollatlan fiókáit, hogy a napba nézzenek. Ha valamelyik hunyorog vagy könnyezik, azt a fészekből kilöki, mivel azokat nem tartja sasnak: „*haliaetos tantum inplumes etiamnum pullos suos percutiens subinde cogit adversos intueri solis radios et, si coniventem umectantemque animadvertit, praecipitat e nido velut adulterinum atque degenerem*." Ehhez lásd: Vígh 2019, 296–302.

[142] Részletesebben lásd: Molnár 2025.

vitelét és a részegeskedést. A 16. és 17. fejezet a lustaság, a túl sok alvás, de a kialvatlanság káros hatásait is elemzi, miközben mértékkel végzett testmozgást javasol. A 18. fejezet a lelki egészségre is kitér, különösen a „stressztől", vagyis a túlzott érzelmi reakcióktól – például a haragtól vagy szomorúságtól – óv. A 19–21. fejezetek a túlzásba vitt purgálás és a túltelítettség ártalmairól szólnak. Ezek közül a 20. fejezetben külön kitér a túl sok közösülés káros hatásaira is. A 22-től a 27. fejezetig az ételek és italok, valamint az emésztés kerül terítékre. A 28. fejezet a korábbi egészségügyi tanácsokat összegzi, míg a 29. fejezet konkrét orvosságokat sorol fel. A 30. fejezet ismételten felhívja a figyelmet az asztrológia szerepére, amelynek segítségével a betegségek előre jelezhetők. Végül a 31. fejezet az egész könyv összefoglalását nyújtja, bemutatva, hogyan őrizhetjük meg fiatalságunkat és hogyan hosszabbíthatjuk meg életünket. Ez a fejezet a korábbi tanácsok alapján végül azt a közhelyes aranyszabályt emeli ki, hogy az a legjobb, ha mindenben mértéket tartunk: semmiből se túl sokat, semmiből se túl keveset!

6. *De conservanda et proroganda senum vita* (c. 1508)

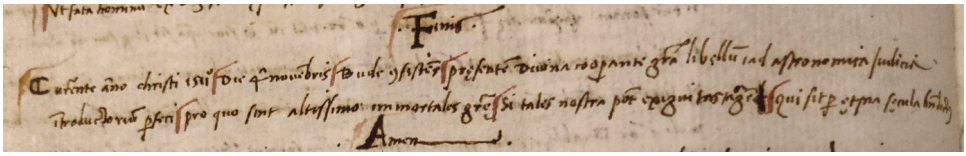
A fenti kódex ajánlásában olvashatunk egy másik műről is, amelyet Gazio a Thurzónak írt művecskével állít párba. Bakócz Tamás érseknek írta nagyjából akkor, amikor Thurzó Zsigmondnak. De úgy beszél a műről, mint ami már kész van, tehát valamikor 1508 áprilisa előtt kellett odaadnia Bakócznak.[143] Ellentétben a fenti kézirattal, a nagyjából 65-66 éves Bakóczból már sehogyan sem tudott ifjút varázsolni, így aztán a mű címében is jelzi, hogy azt bizony – a még ifjúnak tűnő Thurzóval ellentétben – már az öregek életének meghosszabbításáról írta: „ ...a te Istenhez legméltóbb példád szolgáljon nekik ösztönzésül [ti. a fiataloknak], miként a te legtiszteletreméltóbb kollégádé, Tamás úr esztergomi érseké és legméltóságosabb bíborosé is. Megvan neki könyvecskénk *Az öregek életének megőrzéséről és meghosszabbításáról*, hogy – amennyiben a sors megengedi – ő maga is hosszú ideig élhessen, és más öregeknek is ugyanúgy tanácsokkal szolgálhasson. Így aztán mindkettőtöknek meglesz majd a lehetősége, hogy ezzel mostani életetek jogosan kiérdemelten, jó hosszú ideig kitartson..."[144] A kódex elveszett vagy lappang valahol.

[143] Bakóczcal való jó kapcsolatát mutatja az az 1512-ben, Esztergomban keltezett kézirat is, amelynek a végéről megtudjuk, hogy Bakóczhoz hívták az udvarba gyógyítani. Gazio ms 1512–1513 Padova, 120r–144r. (Lásd lentebb, a 45. oldalon.)

[144] Gazio ms 1508, 3–4; Gazio 1906, 148–149: „*...exemplo tui dignissimo Deo serviant, allicere. Sicuti et reverendissimus collega tuus, dominus Thomas archiepiscopus Strigoniensis et cardinalis dignissimus. Libellum nostrum habet De conservanda et proroganda senum vita, ut et ipse quantum fata sinunt, diu superstes sit, et senes alios ad idem consulere valeat. Et sic habebitis ambo modum per quem, diu praesens vita possit prorogari, et iure quidem merito...*"

További, Magyarországon készült kéziratok
A fentieken kívül négy, magyarországi kötődésű kéziratot ismerünk Gaziótól. A keltezések szerint ezek közül hármat Budán és egyet Esztergomban fejezett be.

1. *De recta nativitatis figura* (1511)
1511. november 4-re keltezett asztrológiai-orvosi munka Budáról. (Lelőhely: Velence, Biblioteca Marciana, Lat. VIII, 89 (3418), ff. 1[r]–18[v]). Kontextusban lásd: az 57. oldalon.

2. Az 1511. november 4-ei budai datálás.

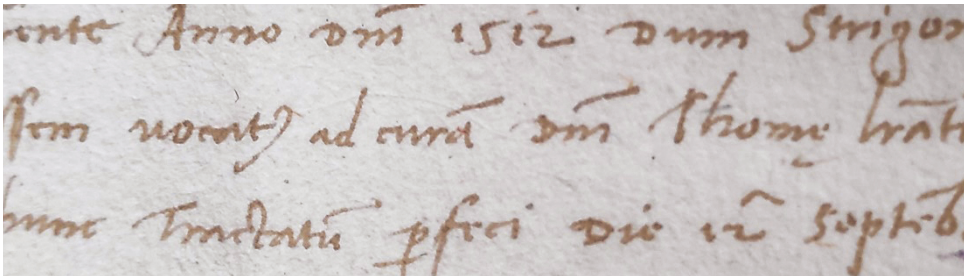
2. *De inferno et aeternis impiorum supliciis* (1511)
1511. november 25-re keltezett teológiai munka Budáról (Lelőhely: Velence, Biblioteca Marciana, Lat. III, 7 (2268), ff. 197[r]–214[r]). A kézirat Gazio három rajzát is tartalmazza. Ezek közül kettő egy teljes oldalnyi. Az egyik a pokol szintjeit tartalmazza és a purgatóriumot, valamint a szilárd föld burkolatát (208[r]), (lásd a 3. ábra). A másik a hét főbűnt helyezi el egy metszetben (206[r]). A harmadik ábra a pokol és purgatórium tölcsérét ábrázolja sematikusabban és kisebb méretben (199[r]). Kontextusban lásd: az 56. oldalon.

3. Gazio rajza a pokol szintjeiről a budai kéziratban.

3. Iohannes de Glogovia, *Resolutio in praxes tabularum directionum magistri Ioannis de Monte Regio* (1512)

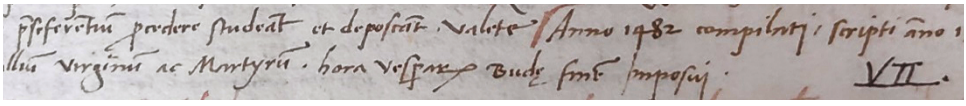
Gazio a krakkói egyetem polihisztorának, Johannes de Glogoviának (c. 1445–1507) több művét is lemásolta. Az egyiket Glogovia Regiomontanus (1436–1476) kalendáriumához írta, és Gazio Esztergomban fejezte be 1512. szeptember 12-én.[145] (Lelőhely: Padova, Biblioteca Universitaria, Ms. 643.)[146] A keltezésből[147] azt is megtudjuk, hogy Bakócz Tamás – vagy Bakócz Tamás írnokának – gyógyítása miatt hívták Esztergomba, és ezért fejezte be ott a kéziratot: „*Currente anno Domini 1512 dum Strigonii essem vocatus ad curam domini Thomae litterati hunc tractatum perfeci die 12 septembris*."

4. Az 1512. szeptember 12-ei esztergomi datálás.

4. Albert Brudzewski, *Introductio in tabulas motuum planetarum* (1513)

A krakkói egyetem asztronómusának és filozófiatanárának, Albert Brudzewskinek (c. 1445–c. 1497) Gazio Budán másolta le a művét 1513. október 21-ei keltezéssel.[148] (Lelőhely: Padova, Biblioteca Universitaria, Ms. 643, ff. 41^{r}–65^{r}.) Az is kiderül, hogy 1482-ben – vagyis 21 évesen – jegyzetelhette ki valahonnan, hogy aztán évtizedekkel később lemásolja és rendszerezze egykori jegyzeteit (Ms. 643, 65^{r}): „*Iam itaque modum habet et exitum calculus exemplaris tabularum resolutarum per propositiones has a magistro Alberto de Bruzeno in Studio Cracoviensi, innovatus pro introducendis instituendisque utcumque huius artis sideralis studiosis auditoribus* [...] *Anno 1482 compilati, scripti anno 1513 in die Undecim millium virginum ac martyrum, hora vesperarum, Budae finem imposui*."

5. Az 1513. október 21-ei budai keltezés.

[145] Marangon 1980, 177; Pantarotto 2003, 117.
[146] Gazio ms 1512–1513 Padova, 120^{r}–144^{r}.
[147] Gazio ms 1512–1513 Padova, 144^{r}.
[148] Marangon 1980, 177–178; Pantarotto 2003, 117.

Egyéb, kéziratban maradt művek

Az ismert Gazio-kéziratokat két fő részre oszthatjuk. Egy nagyobb kéziratanyagot Padovában, míg egy másikat Velencében őriznek. A padovai kéziratok közül kettő a 19–20. században az Egyesült Államokba került: Chicagóba és Bostonba. Azonban ismerünk kéziratokat – némelyek csak Gazio-művek másolatai – Bolognából, Ravennából, Oxfordból, Cambridge-ből, Göttingenből, Bécsből és Augsburgból is.

A kéziratokat jelenlegi lelőhelyük szerint sorolom fel ábécérendben:

Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin

Ms. Ham. 272[149]

A 37 fejezetnyi, autográf *De philosophica inquisitione libellus*t (Könyvecske a filozófiai vizsgálódásról) 1494. szeptember 8-án fejezte be, amelyet Antonio Suriannak (1455–1508) a velencei Sant' Andrea della Certosa karthauzi kolostor elöljárójának ajánlott. Valószínűleg a ma már nem létező kolostor egykori könyvtárából került valamikor Berlinbe.

Bologna, Biblioteca Universitaria di Bologna

A] Ms. 4076[150]

Az autográf kézirat valamikor a padovai San Francesco Grande-templom könyvtárából került át Bolognába.[151] A mű címe: *De gloria supernae Hierusalem et de inestimabili foelicitate beatorum tractatus, quem Antonius Gazius* [...] *ad accendendas fidelium mentes in vitam beatam compilavit placuitque scintillam nuncupari* (A mennyei Jeruzsálem dicsőségéről és az üdvözültek rendkívüli boldogságáról). Gazio az írását szikrácskának nevezi, amely a hívek elméjét a boldog életre lobbantja. Keltezése: 1496. augusztus 9. Kidolgozottsága és stílusjegyei alapján a kódex a padovai Ms. 1061-gyel és a velencei Lat. VI, 314 (3471)-gyel[152] rokon. A kezdő, virágdíszes „A" iniciálét biztos, hogy a padovai kézirat miniátora készítette.

B] Thorndike a Bolognai Egyetemi Könyvtárból [**Ms. 27 (12, Busta II, cod. 9)**, 1–15^{v}] említ egy *Ars clinica* című kisebb terjedelmű Gazio kéziratot is.[153]

[149] Gazio ms 1494 Berlin. Boese 1966, 135; Kristeller 1983, 365.
[150] Gazio ms 1496 Bologna.
[151] Agostino da Pieve gvardián listáján a 2. tétel.
[152] Gazio ms 1497a Padova; Gazio ms 1496 Velence.
[153] Thorndike 1941, 170, lj. 46; Pesenti Marangon 1976–1977, 93–94, lj. 321.

Hága, Koninklijke Bibliotheek
73 E 22[154]
A velencei Biblioteca Marciana „Lat. III, 7 (2268)" jelzetű kódexében (lásd az 55–56. oldalon) is megtalálható *De servanda viduitate* című, Lucrezia Mina padovai nemes hölgynek írt művecske az özvegység megőrzéséről. A könyvtár leírása alapján ez is autográf és 1498. március 23-án fejezte be Gazio.

Oxford, Bodleian Library – Weston Library
A] MS. Canon. Misc. 23[155]
Boese[156] szerint ez a velencei Marcianában található „Lat. VIII, 89 (3418)"[157] másolatának tűnik, azonban Coxe leírása[158] szerint az oxfordi kézirat tíz traktátusból áll, míg a velencei csak nyolcból. Ez a kéziratot 1817-ben vásárolta meg a Bodleian.

B] MS. Canon. Misc. 24[159]
Kétszáznyolcvan fóliónyi asztrológiai kézirat,[160] amely jeles emberek születési képleteit tartalmazza.[161] A másik oxfordi kézirattal együtt, 1817-ben került a Bodleian-be.

Padova
Padovából öt kódexet ismerünk. Agostino da Pieve gvárdián az ms. 1061 jelzésű kódex[162] hátsó táblájának belső oldalára egy címfelsoroló listát ragasztott arról a hét Gazio-műről, amelyek a San Francesco Grande-templom könyvtárában voltak, és amelyeket 1679–1680-ban talált sok egyéb orvostudományról, geometriáról, fiziognómiáról szóló könyv mellett, amikor „a testvérek hanyagsága miatt kénytelen volt rendbe hozni és kicsit átrendezni" a könyvtárat.[163] A következő hét mű található a

[154] Gazio ms 1498 Hága.
[155] Gazio ms Oxford 23.
[156] Boese 1966, 135.
[157] Valentinelli 1871, 289–290: „*Tractatus autographi octo ad iudicia stellarum introductorii, ex dictis astrologorum collecti.*" Idézi: Récsey 1906, 134–135.
[158] Coxe 1854, 451: „*Antoniii Gazii, Patavini, medici, opus astrologi - cum, in tractatus decem distinctum, tabulis alphabeticis hic illic instructum, in quo agitur de Planetarum domibus et aspectu, etc. de Zodiaci signis, annis bonis vel malis, longaevitatis signis.*"
[159] Gazio ms Oxford 24.
[160] Coxe 1854, 451.
[161] Lásd: Azzolini 2011.
[162] Gazio ms 1497a Padova.
[163] Gazio ms 1497a Padova, hátsó tábla belső oldala: „*Ben che habba schritto assaissime cose medicina, de iometria, de vitii et peccati, sopra psalmi, prediche, de phisionomia, et altre cose assai assai extravagante qualle sono state tolte et portate hinc inde per la poca cura de frati qualli hebberno tutte le sue cose gia moltissimi anni. Io del 79 et ottanta ho refformato la libraria et redriciata un poco dove ho trovato questi sette volumetti belissimi et utilissimi al'anime che li legerano. Io frate Agostino da Pieve, guardiano.*"

listán, amelyek mögé dátumot is írt a gvárdián (ezek mai helyét és jelzetét szögletes zárójelben jeleztem):[164]

1. *De oratione* (*Az imádságról*), befejezve 1496. március 17-én. [Chicago, Newberry Library, MS 5233, lásd a 38. oldalon].
2. *De gloria beatorum* (*A üdvözültek dicsőségéről*), 1496. augusztus 9. [Bologna, Biblioteca Universitaria di Bologna, ms 4076 (ital. 1948), lásd a 46. oldalon].
3. *De elemosina* (*Az alamizsnáról*), 1496. november 1. [Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. VI, 314 (3471)]
4. *De ieiunio* (*A böjtről*), 1496. december 8. [Boston, Boston Medical Library, The Francis A. Countway Library of Medicine, 3].
5. *De consolatione merentium* (*A gyászolók vigasztalásáról*), 1497. január 9. [Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, ms. 1061, lásd a 49. oldalon.]
6. *De cibo vel mentis escha* (*A lélek ételéről vagy táplálékáról*), 1497. január 23. [Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, ms. 1419, lásd az 50. oldalon].
7. *De labe peccati* (*A bűn mocskáról*), 1497. március 2. [Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, ms. 1426, lásd az 50. oldalon].

Itt kell megemlíteni a velencei filozófus és matematikus Paolo della Pergola (†1455) logikakönyvét (*Compendium logicae*) is, amelyben megtalálható Gazio possessorjelzése, és szintén a Padovai Egyetemi Könyvtárban őrzik (Ms. 1178).[165] Ugyanitt őriznek egy 1476-os incunabulumot is (SEC.XV.468) Pietro d'Abanótól (c. 1257–c. 1316), amely Gazio tulajdonában volt.[166]

Biblioteca Universitaria di Padova[167]

A] Ms. 643

A kódex[168] 16 asztrológiai művet és asztrológiai táblázatokat tartalmaz a krakkói egyetem asztrológusaitól, Johannes de Glogoviától,[169] Albert Brudzewskitől[170] és Petrus Gaszowiectől[171] (c. 1425–1474), a nürnbergi matematikustól és asztrológus-

[164] Gazio ms 1497a Padova, hátsó tábla belső oldala: „*Libri composti che sono apresso di me del extimato dottore messer Antonio Gazo preclarissimo in medicina: 1.o De oratione, perfetto fu 17 marzo 1496, 2.do De gloria beatorum, 9 d'agosto 1496, 3.o De ellemosina, primo nouembre 1496, 4.o De ieiunio, 8 decembre 1496, 5.o De consolatione merentium, 9 genaro 97, 6.o De cibo vel mentis escha, 23 genaro 1497, 7.o De labe peccati, 2 marzo 1497.*"

[165] Govi 1987, 152.

[166] *Conciliator differentiarum philosophorum* (Velence: Gabriele di Pietro, Thomas de Tarvisio, 1476) Online (2025.04.19): https://galileodiscovery.unipd.it/permalink/39UPD_INST/prmo4k/alma990024294350206046

[167] Ezúton szeretném kifejezni hálámat a Biblioteca Universitaria di Padova kézirattárának könyvtárosai felé nagylelkű segítségükért.

[168] Markowski 1990, 43–53.

[169] Gazio ms 1512–1513 Padova, 25^{r}–37^{r}; 120^{r}–171^{r}.

[170] Gazio ms 1512–1513 Padova, 41^{r}–65^{r}.

[171] Gazio ms 1512–1513 Padova, 64^{r}–85^{r}. A lengyel szerzőt lásd: Kremer 2007.

tól Johannes Wernertől[172] (1468–1522) és Leonello d'Este asztrológusától, Giovanni Bianchinitől[173] (1410–c. 1469), valamint magától Antonio Gaziótól (lásd a 45. oldalon). Az asztrológiai kéziratgyűjtemény 14. művénél (ff. 171r–187r) szerepel Antonio Gazio neve. Itt a következő címet találjuk: *In Iesu Christi Salvatoris nostri et B. Mariae Virginis matris eius sanctissimae et sanctorum omnium nomine Antonii Gazii Patavi doctoris libellus ad scienda bonorum et malorum tempora futurorum foeliciter incipit*. A szöveg felületes átnézése után úgy tűnik, hogy az elkövetkezendő idők, talán a közeljövő jó és rossz eseményeit foglalja össze asztrológiai előrejelzés segítségével. Habár Paolo Marangon nem vette észre Gazio művét a 117 rectón, mégis nagyon logikusan arra a következtetésre jutott, hogy a kódex anyagát Gazio másolhatta le.[174] Feltűnő az anyagban a lengyel, azon belül is a krakkói egyetemhez kötődő szerzők túlsúlya. A budai (64r) és esztergomi (144r) datálás viszont megengedi azt a feltételezést is, hogy akár a kódex teljes anyagát is Budán másolta és szerkesztette egybe Gazio. Ezt erősíti meg egy másik dátum is, igaz, csak egy hónap nélküli évszám: 1512 (163v). A megjegyzés szerint ekkor fejezte be Johannes de Glogovia egyik művének a másolását, márpedig ez vagy Esztergomban, vagy Budán lehetett: „*Feliciter terminatur. Deo gratias. Amen 1512*."[175]

B] Ms. 1061

A mindenféle csapás és szerencsétlenség elviseléséről, valamint a gyászolók és kétségbeesettek vigasztalásáról szóló 53 fejezetnyi autográf kézirat 1497. január 9-én készült el (*De tolerandis quibusque calamitatibus et adversis moerentium afflictorumque omnium consolatorius liber*).[176] A bőrbe kötött, veretes díszítésű és fémcsatokkal ellátott kódex szépen letisztázott munka, amely virágdíszes „S" iniciáléval kezdődik (8r).

6. Virágdíszes „S" és „O" iniciálé.

[172] Gazio ms 1512–1513 Padova, 37r–40v.
[173] Gazio ms 1512–1513 Padova, 95r–119v.
[174] Marangon 1980, 178.
[175] Pantarotto 2003, 117.
[176] Gazio ms 1497a Padova. Lásd még: Vedova 446. Agostino da Pieve gvárdián 1680 körül a kézirat végén a következő címmel utalt rá: *De consolatione m[o]erentium*. Lásd az általa írt listán az 5. tételt. Leírása: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/596982> (2025.02.10.)

C] Ms. 1419

Szeretett testvérének, az orvosprofesszor Matteo Gaziónak („*Matthaeo Gazeo artium et medicinae professori dignissimo: ac fratri amandissimo*") ajánlotta az 1497. január 23-ára keltezett, 20 fejezetből álló *A szelíd és éhenkórász elme édes és felüdítő táplálékáról, vagyis a Szentírás legízletesebb gyümölcséről szóló igen hasznos könyvecské*jét (*De suavi ac reficiente famelicae mentis cibo, de Sacrarum videlicet Scripturarum fructu sapidissimo perutilis libellus*).[177] Ez is egy szépen letisztázott, de egy fokkal kevésbé mívesen kidolgozott autográf kézirat. Az első fejezetnél ki van hagyva az iniciálénak a hely, de nem lett befejezve. Ide egy díszesebb iniciálét szeretett volna a szerző, ami abból is látszik, hogy a többi fejezetnél – valószínűleg ő maga – egyszerű, díszítés nélküli piros és kék iniciálékat rajzolt be. Szintén bőrbe kötött kódex, de a kötés is kevésbé míves, mint az Ms. 1061. Fémcsatok helyett egykor bőrcsatokkal lehetett a kódexet bezárni. A bőrkötésen még mindig olvasható kör alakú pecsétként Gazio szokásos, aranyozott Jézus-monogramja.

D] Ms. 1426

A szintén autográf kéziratot, *A lélek rettenetes és halálos leprájáról, azaz a bűn ocsmány és ártalmas mocskáról szóló kisded traktátus*t Gazio 1497. március 2-án fejezte be. (Ennek megtalálható egy autográf másolata vagy változata a velencei Biblioteca Marcianában is. Lásd a Lat. III, 7 (2268) jelzetű kódexet az 55–56. oldalon.) Címe szerint a 38 fejezetnyi könyvet ellenszerként (*antidotum*) ajánlja az igazi halál, vagyis az elkárhozás ellen: *De horribili et mortifera animae lepra, de obscena scilicet et damnosa labe peccati tractatulus perutilis quem Antonius Gazius* [...] *compilavit nuncupavitque a vera morte praeservans antidotum*.[178] Ez is egy szépen letisztázott kézirat bőrkötésben, amelyen szintén megtalálható Gazio aranyozott Jézus-monogramja. A fejezetek elején mindenhol ki van hagyva az iniciáléknak hely. Az Ms. 1419-cel ellentétben egyszerű iniciálék sincsenek a kéziratba rajzolva.

E] Ms. 2115.

Ez a kolligátum kilenc, egymással némileg tematikusan is összefüggő rövidebb Gazio-művet tartalmaz. A katalógusleírásban ezek közül némely mű születésének időpontját 1501 és 1530 közé teszik, de a gyűjteményben datált kéziratok két egyértelmű csoportra oszthatók: mivel Gazio 1528-ban meghalt, én hetet inkább 1522-re és kettőt 1527-re tennék.

[177] Gazio ms 1497b Padova. Lásd még: Vedova 446. Agostino da Pieve az előző lábjegyzetben említett kézirat (ms. 1061) végén a következő címmel utalt rá: *De cibo vel mentis escha*. Lásd az általa írt listán a 6. tételt. Leírása: Lavinia Prosdocimi, Ilario Ruocco. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/596960> (2025.02.10.)

[178] Gazio ms 1497c Padova. Lásd még: Vedova 446. Agostino da Pieve így tömöríti a címet: *De labe peccati*. Lásd az általa írt listán a 7. tételt. Leírása: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/596998> (2025.02.11.)

Különválasztanám a kéziratokat dátum, lehetséges dátum és tartalom alapján. A kilenc, egymás mögött található rövid műből ötnek van keltezése. Ebből a kilenc műből én külön kezelném a kolligátum sorrendjében az első hetet, és külön az ezt követő maradék kettőt. Az első hét művecske közül a kolligátum sorrendjében második (lentebb „a" jelzetű), harmadik (lentebb „b" jelzetű), valamint hatodik (lentebb „e" jelzetű) és hetedik (lentebb „f" jelzetű) műnek van 1522-es datálása. Gazio keltezéssel ellátott művei azt mutatják, hogy a padovai doktor gyorsan dolgozott: napi két-két és fél fóliónyi szöveget is megírt, és valószínűleg le is tisztázott. Ha megnézzük az ms. 2115 kódex 126^{r} és 239^{r} közötti hat művecske terjedelmét, akkor az alábbiakban „c"-vel és „d"-vel jelölt művek fólióterjedelme jól illeszkedik az alább „a"-val, „b"-vel, „e"-vel és „f"-fel jelölt művek keltezéséhez és terjedelméhez. Vagyis ha feltételezzük, hogy 1522. április 23-a és 1522. július 19-e között négy művét fejezte be, amelyek közül kettőnek ismerjük a keltezését, és így összesen 73 fólióval számolhatunk, akkor napi egy fóliónyi szöveget kellett Gaziónak megírnia és letisztáznia. Ezt könnyen meg tudta csinálni. (Igaz, teljesen időrendben sincsenek a művek.) Ezért és e művecskék tematikai hasonlósága miatt azt feltételezem, hogy ezt a hat egybetartozó munkát 1522 áprilisától 1522 júliusáig írta. Így a lentebb „c" és „d" jelzésű művek keletkezését 1522. április 23. és nagyjából 1522. június 13. közé teszem (ez utóbbit a napi egy fóliónyi átlaggal számolva és az „e" jelzésű kódex befejezésének dátumából következtettem):

a) Gazio 1522. április 17-én fejezte be a *Könyvecske Krisztus misztériumaira és főként az oly keserű szenvedésére való emlékezésnek termékeny gyümölcséről* (*De uberrimo fructu recordationis mysteriorum Christi et presertim amarissimae passionis eius libellus*) című nyolc fejezetnyi kis írást, amely a kompiláció második darabja.[179]

b) 1522. április 23-án fejezte be Velencében a *Könyvecske a dicséretre méltó könnyek bőséges gyümölcséről* (*De copioso laudabilium lachrymarum fructu libellus*) című rövid művet, amely a kompiláció harmadik darabja, és szintén nyolc fejezetnyi.[180]

c) A kompiláció negyedik, keltezés nélküli darabja „jelen korunk megvetéséről" szól, amelyet szentírási helyekkel igyekezett alátámasztani hét fejezetben: *De contemptu praesentis saeculi et eorum que in eo sunt libellus ex sacris litteris collectus*.[181] A fentebbi fejtegetés alapján e műnek a befejezését vagy 1522. május 7. körülre tehetjük, vagy ha a következő „d" jelzésű művecskét írta meg korábban (mert a sorrend sem biztos), akkor 1522. június 13. körül fejezhette be.

[179] Gazio ms 1522–1527 Padova, 142^{r}–159^{v}. Leírása: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/600986> (2025.02.11.)

[180] Gazio ms 1522–1527 Padova, 162^{r}–179^{r}. Agostino da Pieve azt írja, hogy itt nagyon jó dolgokról, a könnyek erejéről van szó: „*Qui sono de bonissime cose, de lachrymarum virtute*." Leírása: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/601000> (2025.02.11.)

[181] Gazio ms 1522–1527 Padova, 182^{r}–196^{v}. Leírása: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/601018> (2025.02.11.)

d) A kompiláció ötödik, keltezés nélküli darabja hat fejezetnyi: *A mostani keserűségek és e világi sanyargattatások legnagyobb és legédesebb gyümölcséről, amelyek a Szentírás szanaszét részeiből összegyűjtetett és egybeszedegettetett* (*De maximo et dulcissimo praesentium amaritudinum et mundanarum tribulationum fructu, ex fragmentis sacrarum litterarum passim collectis atque congestis*).[182] A fentiek alapján ezt vagy 1522. május 7. körül vagy 1522. június 13. körül fejezhette be.

e) 1522. június 29-ei keltezésű a vigasznak szánt hat fejezetnyi *De beatitudine iustorum post obitum expectanda quasi totius oceani guttula breve compendium* (*Mint egyetlen csepp az egész óceánból: rövid összefoglaló az igazaknak haláluk után eljövendő üdvözüléséről*).[183] Ez a kompiláció első darabja.

f) 1522. július 19-ei velencei keltezést találunk a 11 fejezetnyi *Könyvecske a lélek legszentebb vőlegénye, Jézus Krisztus utáni vágyakozásról és annak odafordulásáról* (*De sanctissimo sponsi animae Ihesu Christi desiderio et e converso libellus*) végén.[184] Ez a kompiláció hatodik darabja.

g) Habár bizonytalan a kolligátum első elemének a keltezése, tematikailag jól illeszkedik hetedikként a fenti hat műhöz. Az öt fejezetnyi kis műnek az a címe, hogy *A Szentírás tanúságaiból összegyűjtött könyvecske Isten igéjének csodálatos hatásairól és hasznáról, ha meghallgatják, ügyelnek rá és szót is fogadnak* (*De miris effectibus et utilitatibus verbi Dei cum auditur servatur et impletur libellus ex sacrarum litterarum testimoniis collectus*).[185] Én a kolligátumban elfoglalt helye és a témája miatt 1522-es születési évet feltételezek, talán 1522. április elején írta, a fentebb „a"-val jelzett mű előtt.

A kolligátum két maradék kézirata egyértelműen egy másik csoportot alkot:

aa) 1527. augusztus 5-ei datálást találunk a mindenféle csodákról és a szegényeknek adandó alamizsna hasznáról szóló hét fejezetnyi könyvecske mögött (*De multiplicibus miraculis et optimis elemosynae fructibus debito modo pauperibus elargitae libellus*).[186] A kolofon szerint ennek a műnek évekkel korábban kezdett neki Velencében,[187] ami – az egy évre rá bekövetkező halálának az időpontját is figyelembe véve – azt jelenti, hogy ekkor már Padovában élt. Agostino da Pieve gvárdián listáján a 3. tételnek *De elemosina* a címe, amely akár utalhatna erre is, azonban a listán szereplő műnek

[182] Gazio ms 1522–1527 Padova, 202^{r}–215^{r}. Leírása: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/601030> (2025.02.11.)

[183] Gazio ms 1522–1527 Padova, 126^{r}–139^{r}. Leírása: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/600979> (2025.02.11.)

[184] Gazio ms 1522–1527 Padova, 218^{r}–239^{r}. Agostino da Pieve jegyzetében azt írja róla (231^{v}), hogy ez egy szép sermo: „*Questo e uno bello sermoncello, vedilo* [...]" Leírása: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/601036> (2025.02.11.)

[185] Gazio ms 1522–1527 Padova, 112^{r}–122^{v}. Leírása: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/it-IT/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/600969> (2025.02.11.)

[186] Gazio ms 1522–1527 Padova, 241^{r}–261^{v}. Leírása: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/601047> (2025.02.11.)

[187] Lásd a 101. lábjegyzetben.

1496. november 1. a datálása.[188] (Amennyiben Gazio erre a kéziratra gondolt, amikor azt írta, hogy az alamizsnáról való mű megírását már évekkel korábban elkezdte, akkor a 31 év távolság miatt mégsem következtethetünk arra, hogy 1526-ban még Velencében élt.) A gvárdián jellemzően pontos leírása miatt két külön művet kell feltételeznünk az alamizsnáról, vagy legalábbis ugyanannak a műnek egy évtizedekkel korábbi és egy későbbi, talán kibővített verzióját.

bb) A kolligátum utolsó, kilencedik darabja és egyben legrövidebb, hét fóliónyi Gazio-műve a Szentírásban „oly sokszor ismétlődő" *surge* igéről szól (*De hoc verbo surge in sacris litteris totiens reppetito libellus*).[189] Ezt a rövid írást szeretett fiának, az egyházjog doktorának, Paolónak ajánlotta. És az ajánlásból azt is megtudjuk, hogy három nap alatt írta meg.[190] Ezt a kis művet 1527 második felére, vagy 1528-ra tenném.

Velence

Egyelőre négy velencei kéziratról tudunk. Hármat őriz a Biblioteca Nazionale Marciana, és egyet a Biblioteca del Museo Correr.

Biblioteca del Museo Correr

Cicogna 2318[191]

A kódexben három Gazio-mű (*tractatus*) található.

a) Az első, datálatlan munka egy 23 fejezetnyi asztrológiai szöveg (1^{r}–48^{r}). Az elhalványodott piros tinta miatt a cím szinte teljesen olvashatatlan.

b) A második értekezés szintén egy dátum nélküli asztrológiai szöveg 25 fejezetben, amelynek a címe az elhalványodott piros tinta miatt olvashatatlan (48^{v}–124^{v}).

c) A harmadik, 11 fejezetnyi orvosasztrológiai traktátus címe jól olvasható: *Tractatus tertius distinguentis ea docens quae in erigendis figuris, quorumcumque principiorum sunt medico necessaria* (125^{r}–141^{v}). A végén 22 fóliónyi asztrológiai táblázat található (143^{r}–). A hátsó borítótábla belső oldalán egy későbbi kéztől származó tartalomjegyzék olvasható.

[188] Gazio ms 1496 Velence.

[189] Gazio ms 1522–1527 Padova, 263^{r}–270^{r}. Leírása: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/601059> (2025.02.12.)

[190] Gazio ms 1522–1527 Padova, 263^{v}: „*placuit mihi… praesentem libellum triduanum quidem opusculum tuo nomine dicare. Quem si approbaveris et dignum exitu duxeris seu censueris eius copiam amicis impartire. Sin vero tibi soli servato cui soli directus est ut eum perlegas et quae in eo sunt magis observes et implere non desinas Deumque pro nobis ut facis exora. Vale.*"

[191] Gazio ms Cicogna Velence. Kristeller 1977, 282.

Biblioteca Nazionale Marciana
A] Lat. III, 7 (2268)[192]

Tizennégy autográf kézirat kolligátuma, amelyek közül az első tizenhármat 1497 és 1501 között írta meg, míg az utolsót 1511-ben. A kódex későbbi szerkesztője, vagy leírója minden mű elé egy összefoglaló címet tüntetett fel. Időrendi sorrendben a következő művek találhatók a kódexben:

a) A *De labe peccati* (A bűn mocskáról) 38 fejezetnyi és Gazio 1497. március 2-án fejezte be (ff. 1^{r}–18^{v}). Ennek megtalálható egy autográf másolata vagy változata Padovában is a *Lélek leprájáról* címen (lásd az 50. oldalon).

b) A kódex későbbi szerkesztője a *De mirabilibus confessionis virtutibus* (A gyónás csodálatos erejéről) címet adta a 25 fejezetnyi műnek, amelyet Gazio 1497. március 16-án fejezett be (ff. 20^{r}–35^{r}). A szerző viszont a következő címet adta a traktátusnak: *De stupendis Ieraeeleborae proprietatibus hoc est de mirabilibus sacramenti confessionis virtutibus tractatus utilis ac necessarius quem Antonius Gazius* [...] *Ieraeeleboram antidotum non immerito appellavit.* [Az isteni hunyor csodálatos tulajdonságairól, vagyis a bűnbánat szentségének csodálatos erejéről szóló hasznos és nélkülözhetetlen értekezés, amelyet Antonio Gazio ... méltán nevezett ellenszernek.] A szerző itt a fekete hunyorra (*Helleborus niger*) gondolhatott, amely nagyobb mennyiségben mérgező, kisebb mennyiségben viszont hánytató és hashajtó hatása miatt gyógynövényként használták. Itt a gyónás mint lelki tisztítókúra metaforájaként használja, amely – miként a hunyor a testet – a lelket tisztítja meg a bűn szennyeződésétől. A címben használt „ieraeeleborae" görög eredetű szavakból képzett latin alak: ἱερός + ἑλλέβορος. E szóból képezve létezik a görögben az ἑλλεβορίζω ige is, amely a 'hunyorral való kezelést' jelenti sok egyéb mellett búskomorság és őrültség ellen. Az „Igyál hunyort!" (Πῖθ' ἑλλέβορον) szólást 'bolond vagy te' értelemben használták, hasonlóan a magyar „Egyél meszet!" mondáshoz.

c) A kódex szerkesztője a *De venerabili eucharistiae sacramento* (A tiszteletre méltó eucharisztia szentségéről) címet adta a 20 fejezetnyi műnek (ff. 40^{r}–51^{v}). Gazio hosszabb címe az égi manna csodálatos működéséről és az eucharisztia hatásairól így hangzik: *De admirandis manna caelestis operationibus hoc est de effectibus dignissimi eucharistiae sacramenti brevis sed utilis tractatus quem Antonius Gazius* [...]. A művet 1497. március 29-én fejezte be. Az 51 rectón sötétebb tintával nagyon sok, későbbi – feltehetően szerzői – javítás látható.

d) A kódex szerkesztője *De superandis demonibus nobiscum colluctantibus* címen utal a műre (ff. 53^{r}–65^{v}). Az 1497. április 12-én befejezett 22 fejezetnyi munkának Gazio a következő címet adta: *De spiritali fidelium armatura ad iugem et periculosam cum daemonibus, callidissimis hostibus, dimicationem necessariam perutilis*

[192] Gazio ms 1497–1511 Velence. Valentinelli 1869, 106–107; Récsey 1906, 133–134; Kristeller 1977, 217.

tractatus quem Antonius Gazius [...] (Szükséges és igen hasznos értekezés a hívők spirituális fegyverzetéről a legfortélyosabb ellenség, vagyis a démonok elleni állandó, veszélyes és szükséges harcban).

e) A következő, 30 fejezetnyi munkának a kódex szerkesztője a *De charitate omnium virtutum parente* összefoglaló címet adta (ff. 66^{r}–82^{v}). Gaziónál ugyanez hosszabban: *De charitate, virtutum omnium parente, unica, brevi ac certissima via salutis* (Minden erények szülőjéről, a szeretetről: az üdvösség egyetlen, gyors és legbiztosabb útjáról). A keltezés szerint Gazio 1497. április 24-én kilenc órakor fejezte be.

f) A rövid, 10 fejezetnyi művecske a *De preciositate concessi temporis* címet kapta (ff. 84^{r}–89^{v}). Gazio hosszabban: *De aestimanda frugi, et bonis operibus conterenda: temporis pretiositate, brevis sed admodum utilis libellus quem Antonius Gazius ... compilavit* (A becsületre méltó jóravalósággal és jó cselekedetekkel eltöltendő idő értékéről szóló rövid, de igen hasznos könyvecske, amelyet Antonio Gazio szedegetett egybe). Ezt 1497. május 2-án fejezte be.

g) A *De contemnendis terrenis opibus et de veris acquirendis divitiis* (*Az elítélendő földi és a megszerzendő igaz, isteni javakról*) 22 fejezet hosszú és 1497. május 27-ei keltezésű (ff. 91^{r}–103^{v}). Gazio hosszabb címe: *De falsis, temporalibus et lubricis non affectandis sed potius contemnendis opibus, mortalium criminum radice aliorumque malorum originem, et de certis et immortalibus adipiscendis et vere beantibus divitiis, quas inopum quisque sibi potest et perpetuum possidendas comparare, perutilis ad beatitudinem assequendam tractatus quem Antonius Gazius* [...] (Igen hasznos értekezés a boldogság eléréséről: vagyis a nem vágyni való, hanem inkább megvetendő hamis, mulandó és ingatag javakról, a halandók bűneinek gyökeréről és más rossz dolgok eredetéről, valamint a halandók számára biztosan elnyerendő és valóban boldogító gazdagságról, amelyet bármely szűkölködő meg tud szerezni magának és örökké birtokolhat).

h) *De perfecto medico* (A tökéletes orvosról). Ezt a 14 fejezetnyi munkát Gazio egykori tanárának, Girolamo della Torrénak ajánlotta 1497. július 8-án (ff. 105^{r}–113^{r}): *Ad monarcham sapientiae Hyeronimum de la Turre Veronensem, praeceptorem optimum Antonii Gazii Patavi artium ac medicinae professori minimi de physici integritate et de medico perfecto* [...] (A padovai Antonio Gazio legszerényebb bölcsész- és orvosprofesszor legkiválóbb tanárához, a bölcsességen uralkodó veronai Girolamo della Torréhoz a természettudós becsületességéről és a tökéletes orvosról).

i) A rövid, kilenc fejezetnyi *De servanda viduitate. Ad Lucretiam Minam nobilem Patavinam* (A padovai nemes Lucrezia Minának a megőrzendő özvegységről)

1498. március 23-án készült el (ff. 116r–121r).[193] Ennek létezik egy másik autográf kézirata is Hágában (lásd a 47. oldalon).

j) *De servanda virginitate.* Gazio hosszabb leírásában: *De servando virginitatis candore: precioso divinae bonitatis munere perutilis ad salutem consequendam tractatus quem Antonius Gazius Patavus* [...] *de dictis patrum hinc inde collectis, ut filios caeterosque ad perpetuum coelibatum hortaretur, compilavit, et ipsum veram Tyriacam voluit non immerito nuncupare* (A szüzesség tisztaságának megőrzéséről, vagyis az isteni jóság drága ajándékáról. A padovai Antonio Gazio [...] igen hasznos értekezése – amelyet nem is alaptalanul valódi orvosságnak akart nevezni – az üdvösség elnyeréséről, amelyet innen-onnan egybeszedegetve az egyházatyák mondásaiból állított össze, hogy fiait és másokat is az örök nőtlenségre buzdítson). A 40 fejezetnyi művet 1499. szeptember 29-én fejezte be (ff. 122r–142v).

k) *De contemptu sui et vita perfecta*. Szintén 40 fejezetnyi, 1499. október 11-ei munkájának Gazio ezt a címet adta (ff. 143r–163v): *De abnegatione et sui ipsius contemptu, seu de vita perfecta suscipienda, perutilis tractatus quem Antonius Gazius Patavus artium ac medicinae professorum minimus spiritale Philonum appellans, composuit ut ad vitam seu regulam observantium monachorum solutos presertim iuvenes alliceret ac eos ex Aegypto simul et pharaonis liberaret imperio.* (Az önmegtagadásról és önmagunk megvetéséről, avagy a tökéletes élet választásáról való igen hasznos értekezés, melyet Antonio Gazio padovai bölcsész- és orvosprofesszorok legkisebbje, spirituális értelemben magát Philónnak nevezve, azért írt, hogy főképp a zabolátlan ifjakat a regulát követő szerzetesek életmódjára csábítsa, és így őket Egyiptomból, valamint a fáraó uralma alól megszabadítsa.) A mű sötétebb tintával sok helyen sűrűn körbe van jegyzetelve, vagy ki van egészítve a margón.

l) *De fructuoso praedicatore* (ff. 164r–182r). A 34 fejezetnyi munkát Gazio 1499. december 4-ére keltezi és így adja meg a címét: *De grato salis terrae condimento, de fructuoso scilicet praedicatore tractatus* [...] (A föld sójának kellemes fűszeréről, vagyis a termékeny prédikátorról való értekezés).

m) A *De perutili angelorum nobis deputatorum ministerio, iugi salubrique custodia libellus* (A számunkra rendelt angyalok igen hasznos szolgálatáról, valamint állandóan üdvös védelméről való könyvecske) című 19 fejezetnyi művet 1501. május 19-én fejezte be Velencében (ff. 185r–195r).

n) Az 1511. november 25-én Budán befejezett *De inferno et aeternis impiorum suppliciis* (A pokolról és az istentelenek örökkévaló büntetéseiről) 30 fejezetből áll (ff. 197r–214r). (Lásd a 43. oldalon.)

[193] Lásd még: Récsey 1906, 133.

B] Lat. VIII, 89 (3418)[194]

Antonii Gazii tractatus ad Iudicia stellarum introductio ex dictis astrologorum collectus (A csillagok ítéletéről szóló bevezetőként asztrológusok szavaiból egybeválogatott) összefoglaló cím alatt nyolc, részben autográf értekezés olvasható. Ezek egy nagyobb asztrológiai témájú kolligátum elejére vannak befűzve. (Lásd ennek az oxfordi kéziratát a 47. oldalon.) Jól látszik, hogy a nyolc művet később fűzték egybe, mert a traktátusokat korábban már beszámozta valaki újrakezdődő fóliószámokkal a jobb felső sarokban. Igaz, a traktátusokat piros tintával szintén sorrendbe rakta, valószínűleg a szerző. Az új fóliószámok viszont a jobb alsó sarokban láthatók és folyamatosak, nem kezdődnek újra a traktátusokkal. Az értekezések tematikusan összefüggnek egymással.

a) Gazio 1511. november 4-én Budán fejezte be a *Tractatus primus – Erecta nativitatis figura et per animo* [...] című művét (ff. 1^{r}–22^{v}). (Lásd fentebb a 43. oldalon.) Gazio a művet ábécérendbe szedte, hogy könnyebben megtalálhassuk egy bolygónak a lelket gyengítő vagy erősítő hatásait.

b) *Tractatus secundus – Astronomia est scientia qua duorum luminarium et quinque planetarum figura* [...] (ff. 23^{r}–95^{v}) szintén felsorolásjellegű.

c) A harmadik értekezés elején egy táblázat található: *Tabula tractatus tertii* (ff. 96^{r}–99^{v}), amelyet a *Tractatus tertius – Erecta et rectificata figura per conceptionem* [...] című mű (ff. 100^{r}–148^{v}). Gazio azt vizsgálja, hogy az asztrológiai jelek alapján a megszületett gyermeket egyáltalán érdemes-e táplálni vagy sem, mert úgyis meg fog halni: „*Primum inquirendum est an puer nutrietur vel non, quia de paulo post morituris superfluum esset.*" (A 142 recto táblázatszerű felsorolásában Magyarországot is megemlíti.)

d) *Tractatus quartus* alatt főként asztrológiai táblázatok és tartalomjegyzék-szerű felsorolások találhatók (ff. 149^{r}–180^{v}). Az év uralkodó bolygójának a vizsgálatáról szól. („*Dominum anni sic poteris investigare. Vide quis plancta fuerit in aliquo quatuor angulorum*".

e) *Tractatus quintus – De effectuum temporibus* (ff. 181^{r}–228^{v}). Gazio egy adott bolygó hatásainak időszakairól ír. A felállított születési képletnél először is azt érdemes megvizsgálni, hogy az illető szerencsés vagy balszerencsés lesz-e. („*Erecta et rectificata figura nativitatis. Primum consideratione dignum est fortunam vel infortunium significatorum.*") A 186 rectón a *Regula de tribus* alfejezetnél nagyon szép betűkkel a következő olvasható: „*Simon Gadius ita simul et semel scripsit cum penna.*" Ez nem lehet más, csak Simone Gazio, Antonio Gazio egyik fia, aki később kiadta az apja két művét. A szöveg alapján tehát ő másolta le ezt a művet talán egyhuzamban. Talán nem erre a kódexre céloz a bejegyző, vagyis Simone

[194] Gazio ms 1495–1516 Velence. Valentinelli 1871, 289–290: „*Tractatus autographi octo ad iudicia stellarum introductorii, ex dictis astrologorum collecti.*" Idézi: Récsey 1906, 134–135.

Gazio, hanem arra, hogy lemásolta ezt a művet. A 185 versón egy dátum is olvasható: 1516 márciusának első vasárnapján, vagyis március 5-én („*anno 1516 Dominica primia* <...> *Martii*"). Ugyanezen az oldalon a bal margón ugyanazokkal a betűkkel a Vulgatából olvasható egy jól ismert részlet (Zsolt. 22): „Τεωσ [sic!] *Deus meus, Deus meus, Cur dereliq*[u]*i*[sti]" (Én istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet?). A [186 versón] egy asztrológiai táblázatot tartalmazó kis cédula van befűzve a lapok közé. A 198 és 199. fólión szintén találhatók bejegyzések Simone Gadiótól [Gazio?]:[195] „*Anno ab incarnatione millesimo quingentesimo decimo quarto, in die assumptionis b. M. virginis, hora XII, hoc est in meridie Viennae Pannoniae, in domo ant. Wolffgang.*" Vagyis [Simone] talán [1514.] augusztus 15-én délben fejezte be a szöveg másolását Bécsben, egy bizonyos Anton Wolfgang úr házában.[196] A következő fólión a következő bejegyzést olvashatjuk szintén Simonétól: „*Currente anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo, die septima septembris, constitutus Nurembergae. Cracoviae Canones ii in plerisque deficiunt: quare nec fides omnimodo praestanda; nam quaecumque in iis referuntur fragilia omnia sunt et quae refelli damnarique possint, 1516.*" Itt az apjáról ír, aki ezek szerint még 1520. szeptember 7-én is Nürnbergben tartózkodott. Ez jól illeszkedik az ugyanezen kézirat nyolcadik értekezése után olvasható 1520. augusztus 25-ei nürnbergi datáláshoz (lásd lentebb). Azt is írja Simone, hogy a krakkói *Canones* hiányosak, ezért megbízhatatlanok. Az 1516-os dátum csak a krakkói szövegre vonatkozhat. Kérdés, hogy ekkor Antonio Gazio Krakkóban volt-e, vagy csak Simone írta be ekkor a bejegyzést. A 194^{v}–195^{v} között egy kalendárium található az 1510-es évre. 205 rectótól végig asztrológiai táblázatok láthatók.

f) A hatodik értekezés a születési képlet aszcendensének a felállításáról szól: *Tractatus sextus – Cum figuram nativitatis vel alterius cuiuscumque principii erigere volueris ad gradum ascendentem* […] (ff. 230^{r}–259^{r}). A 230 rectón részletes ábra is látható. A 252 rectón egy dátum is olvasható: 1517. április 1. A 259 versón nyolc klimatikus sávba osztotta a városokat. Buda a hetedik klimatikus zónában található Párizzsal, Béccsel, Augsburggal, Salzburggal, Rouennal, Kölnnel, Ingolstadttal, Nürnberggel, Erfurttal, Linz-cel és Prágával együtt.

g) A hetedik értekezés a városokhoz és országokhoz rendelt aszcendensekkel kezdődik, majd asztrológiai táblázatokkal és leírásokkal folytatódik. A 261 rectón a *De verificatione* alfejezet kezdődik, amely Johannes de Glogovia 1495-ben összegyűjtött jegyzeteit tartalmazza (ff. 260^{r}–292^{v}): *Tractatus septimus – De verificatione. In scientiam nativitatum mortalium hominum introductorium* [...] *per*

[195] Valentinelli 1871, 291.

[196] Thorndike említi (Thorndike 1941, 167, lj. 28), hogy Bécsben Simone Gaziónak van egy asztrológiai traktátusa az 1507-es évről (ÖNB, Cod. 5002, 158^{r}–189^{r}). De a könyvtár leírása szerint a szerző nápolyi: „Simon Gazzi Neapolitanus".

magistrum Ioannem de Glogovia pro universitatis cracoviensis maiestate et gloria, communique studentium profectu et studio, anno 1495 feliciter recollectum (Bevezetés a halandó emberek születésének tudományába). Valentinelli[197] szerint a szöveg teljes egészében Glogovia műve: „*Textum universum Ioanni de Glogovia tribuendum censeo.*" A traktátus szövege mellett a margón több asztrológiai táblázat is látható, némelyik befejezetlen, üres (262^{r}, 262^{v}).

h) Mintha másik kéztől származna a nyolcadik traktátus (ff. 293^{r}–323^{r} [329^{v}?]). Valentinellinél ez olvasható, de a 293 rectón, ahol pirossal látható a *Tractatus octavus* cím, nem található a Valentinellinél olvasható leírás, amely szerint az asztrológia tudományába elmélyedni kívánó ifjaknak szánta volna a művet: „*Tractatus octavus. Modus rectificandi genituras. Ut iunioribus in studio astrologiae incipientibus modus rectificandi genituras.*" Asztrológiai táblázatok és ábrák is találhatók szövegben (például 304^{r}). A 304 versón olvasható az 1520. szeptember 1-jei dátum. A 307. fólión az is olvasható, hogy ezt Antonio Gazio 1520. augusztus 25-én fejezte be Nürnbergben: „*Et sic est finis 1520, Nurembergae, in die d. Bartholomaei.*"[198] A 324^{r} és 329^{v} között található leírások és táblázatok nem biztos, hogy szervesen a nyolcadik értekezéshez tartoznak. A 330 rectótól megint a kódex korábbi kézírása ismerhető fel. A 336^{r}–336^{v} oldalakon a bolygók jótékony és káros hatásai vannak felsorolásszerűen összefoglalva.

C] Lat. VI, 314 (3471)[199]

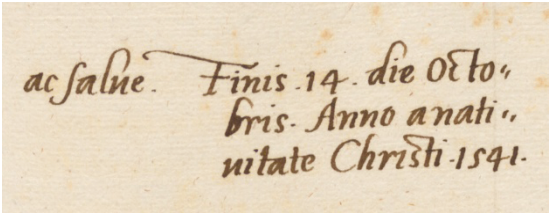
Valószínűleg ez az a Gazio-mű, amely Agostino da Pieve gvárdián listáján (lásd a 48. oldalon) a harmadik tétel: *De elemosina* (*Az alamizsnáról*). A kódexben a hosszabb cím: *De eximiis Athanasiae laudibus, et de inaestimabili elemosinarum efficacia perutilis non minusque necessarius tractatus* [...] (Szent Atanáz jeles dicséreteiről és az alamizsnák rendkívüli hatékonyságáról szóló igen hasznos és nem kevésbé szükséges értekezés). Az 57 fejezetnyi mű végén (193^{v}) az 1496. november 1-jei dátum olvasható. A kódex elején részletes, tematikus index található. Kidolgozottsága és stílusjegyei alapján a kódex a padovai Ms. 1061-gyel[200] rokon. Az első fejezet virágdíszes „O" iniciáléval kezdődik (18^{r}, lásd 6. ábra). Gazio ajándéknak vagy szerény reprezentációs célra szánhatta.

[197] Valentinelli 1871, 290.
[198] Valentinelli 1871, 290.
[199] Gazio ms 1496 Velence; Récsey 1906, 135; Kristeller 1977, 237.
[200] Gazio ms 1497a Padova.

Borról és sörről, a *De vino et cervisia*

Ezt a könyvecskét Antonio Gazio fia, Simone[201] adatta ki apja halála után. Janocki még tud egy 1539-es krakkói kiadásról is, amelyet Estreicher is felvesz a *Bibliografiá*ba (no. 115454), bár – mint megjegyzi – ő maga nem látta. A könyv leírása túl pontos ahhoz, hogy Janocki szavait kétségbe vonhatnánk. Megtudjuk, hogy „Hieronymus Vietor nyomdájában készült 1539 augusztusában nagyobb octavo méretben."[202] Ez a dátum tökéletesen illik az előszó dátumához.

Janocki nem jelzi, hogy a kiadás más művet is tartalmazna, ami azt jelenti, hogy a későbbi kiadásokkal ellentétben a krakkói csak a *De vino et cervisiá*t tartalmazta. Ez azért fontos, mert a jelenleg ismert két másik kiadásban – az 1546-os augsburgiban és az 1549-es padovaiban – Antonio Gazio egy másik művével, az *Aerarium sanitatis*-szal együtt szerepel. Ellenben az *Aerarium sanitatis* 1546-os augsburgi[203] és 1551-es strasbourgi[204] német fordítása nem tartalmazza a sörös-boros művecske német fordítását is. Tehát biztos volt egy 1539-es krakkói, egy 1546-os augsburgi és egy 1549-es padovai kiadása.[205] Ezek mellett ismerünk egy nem autográf kéziratot az Osztrák Nemzeti Könyvtárból. Látszólag az augsburgi kiadás szóról szóra való másolata egyetlen különbséggel. A kézirat végén olvasható egy dátum is (az augsburgi kiadás végén nincs semmilyen keltezés), nagyon furcsa lenne, ha ez a másolás befejezésének a dátumát jelentené: „Befejezve október 14-én, Krisztus születésének 1541. évében."[206]

7. A bécsi kézirat keltezése.

Két eset lehetséges. A másoló vagy egy kéziratból másolta, vagy valamilyen kiadásból. Mivel a bécsi kézirat az *Aerarium sanitatis*t is tartalmazza, ezért a krakkói kiadást kizárhatjuk. Akár Simone Gazio autográf kézirata is lehetne, de egy 1541-es dátummal – ha volt egy 1539-es krakkói kiadás –annak sincs sok értelme. Nagy a

[201] Róla a minimális információt lásd az 57–58. oldalon.
[202] Janocki 1776, 88–89: „*...in Regia Poloniae Cracovia apud Hieronymum Vietorem, mense Aug. An. MDXXXIX. forma 8 maiori*..."
[203] Gazio 1546b.
[204] Gazio 1551.
[205] Gazio 1549b.
[206] Gazio ms 1541 Bécs, 56^{r}: „*Finis. 14. die Octobris, Anno a nativitate Christi 1541.*"

kísértés, hogy feltételezzünk egy 1541 utáni másik kiadást is, amiből kimásolták a két művet, de ezt – ha volt is ilyen kiadás – szinte biztosan elvethetjük. A bécsi kézirat biztos, hogy egy kéziratról készült másolat,[207] ráadásul két külön kéztől. Ezt nagyon jól mutatja, hogy az első kéz azokat a részeket, amelyeket nem tudott elolvasni, kihagyta és üres helyet jelölt ki, hogy aztán a második, tisztázó kéz sötétebb tintával pótolja ezeket.[208] De nemcsak pótolta, hanem számos helyen javította is az első kéz másolatát.[209] Van olyan oldal, ahol átírta bizonyos szavak némely betűjét, hogy egyértelműbbé tegye az olvasatot.[210] Érdekes, hogy az augsburgi és padovai kiadásban is egyértelműen hibás – a *color* helyett szereplő *calor* alakot – megtartották a bécsi kézirat[211] másolói is. Feltételezhetnénk akár azt is, hogy ugyanarról a kézről van szó, de másik tintával kiemelte a fontosnak vélt szavakat, mondatrészeket, csakhogy vannak szavak, amelyeknek csak a fele, vagy egy-egy betűje van sötétebb tintával írva.[212] Hasonlít a két kéz írásképe egymáshoz, de néha a betűformák között vannak olyan eltérések is, amelyeket nem magyarázhatunk másként. (Ilyen például a „D" betűk közötti feltűnő különbség.)[213] Zavarba ejtő, hogy sokszor egyértelmű abbreviatiókat sem tudott az első kéz feloldani,[214] vagy értelmetlen szavakat írt le.[215] Ha latinul még alapfokon sem tudott a másoló, az nagyon furcsa lenne, mert ebben az esetben egy nagyon szép, letisztázott és olvasható kéziratról kellett volna másolnia ilyen

[207] Az augsburgi és padovai kiadásokhoz képest jelentéktelen eltérések találhatók a bécsi kéziratban. A különbségek legnagyobb része klasszikus latin alakokra írja át a későbbi szóalakokat, de van pár, amelyik hibás olvasatból származik, és van olyan is, amelyik valószínűleg a kelet-közép-európai helyismeret hiányából és a másoló számára szokatlan névváltozatokból adódhat. Ez utóbbiakat a második kéz emendálta. Van olyan is, hogy a kiadásokban egyértelműen nyomdahibás szavakat javítja a kézirat. A központozásban minimális eltérések figyelhetők meg. A felsorolásokban az első szóalak mindig az augsburgi és/vagy padovai kiadás alakját mutatja, ezt a szóalak mögé zárójelben írt két évszámmal jelölöm. 1546: Augsburg; 1549: Padova. A második alak a bécsi kézirat változata, amely mögé viszont zárójelben a fóliószámot adom meg. Ábécérendben: *adpellenda* (1546, 1549)/*appelenda* (55$^{r–v}$); *authoribus* (1546, 1549)/*auctoribus* (54^{r}); *brevitate* (1546)/*brevitati* (54^{r}) (1549); *caepissem* (1546, 1549)/*cepissem* (40^{v}); *consumatum* (1546, 1549)/*consummatum* (41^{r}); *Craconiae* javítva: *Cracoviae* (40^{r}); *;Dein etiam* (1546), *:Deinde etiam* (1549)/*:Dein etiam* (43^{r}); *dicta sint* (1546, 1549)/*dicta sunt* (54^{r}); *effinxerunt* (1546, 1549)/*affinxerunt* (54^{v}); *et salve* (1546, 1549)/*ac salve* (33); *flegmaticos* (1546, 1549)/*phlegmaticos* (20); *itentidem* (1546), *intentidem* (1549)/identidem (42^{r}); *molliciem* (1546, 1549)/*mollitiem* (45^{v}); *natalicio* (1546)/*natalitio* (42^{v}); *offuscat, et obtundit.* (1546, 1549)/*offuscat et obtundit.* (51^{r}); *pertinacioribus* (1546, 1549)/*pertinatioribus* (54^{r}); provectiorum (1546, 1549)/profectiorum (52^{v}); *schaeda* (1546, 1549)/*scheda* (40^{r}); *studeremus omisimus, rati* (1546)/studeremus, omisimus, rati (54^{r}); *Thurso* (1546, 1549)/*Turzo* (40^{r}, 41^{v}); *xeniolo* (1546)/ *xenio* (43^{r}). Érdemes megjegyezni, hogy például a görög auktor, Hipokratész nevét a kézirat következetlenül különböző szóalakokkal írja át: *Hipocrates* (49^{v}) és *Hÿpocrates* (50^{r}), míg az augsburgi és padovai kiadások következetesen a *Hyppocrates* alakot használják.

[208] Gazio ms 1541 Bécs, 48^{v}, 49^{v}.

[209] Gazio ms 1541 Bécs, 54^{r}: *rari*/*rati*; 53^{r}: que/quae.

[210] Gazio ms 1541 Bécs, 51^{v}: *inn*a*tum*, *vir*tu*tes*.

[211] Gazio ms 1541 Bécs, 51^{v}.

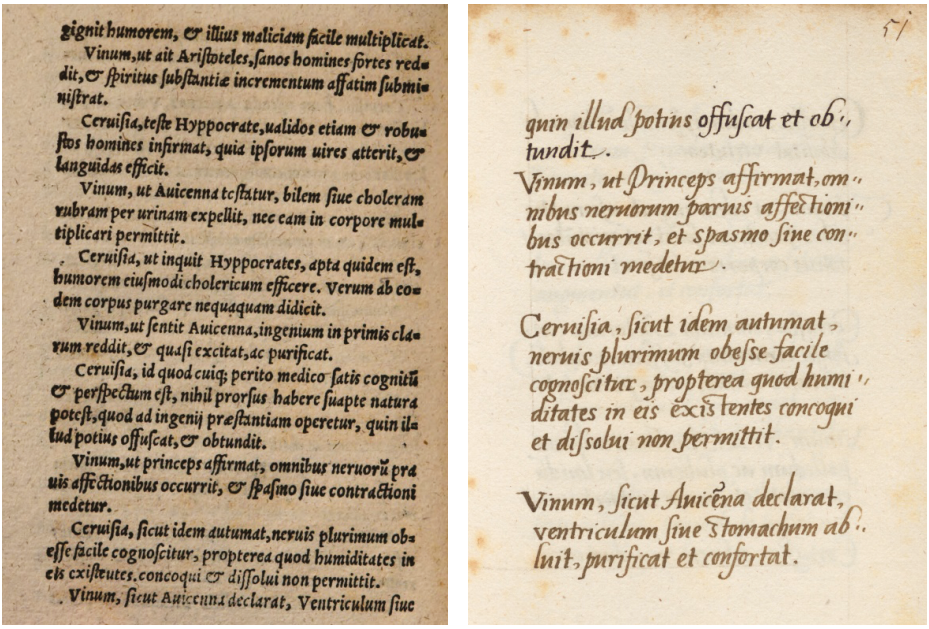
[212] Gazio ms 1541 Bécs, 48^{r}, 51^{v}.

[213] Gazio ms 1541 Bécs, 43^{r}, 43^{v}.

[214] Gazio ms 1541 Bécs, 52^{v}: *profectio*[rum].

[215] Gazio ms 1541 Bécs, 52^{r}.

hibátlanul. Ha viszont ez így lenne, akkor miért hagyott ki néha tőmondatokat? Mégsem tudta elolvasni?

gignit humorem, & illius maliciam facile multiplicat.
Vinum, ut ait Aristoteles, sanos homines fortes reddit, & spiritus substantiæ incrementum affatim submi-
nistrat.
Cerusia, teste Hyppocrate, ualidos etiam & robustos homines infirmat, quia ipsorum uires atterit, & languidas efficit.
Vinum, ut Auicenna testatur, bilem siue choleram rubram per urinam expellit, nec eam in corpore multiplicari permittit.
Cerusia, ut inquit Hyppocrates, apta quidem est, humorem eiusmodi cholericum efficere. Verum ab eodem corpus purgare nequaquam didicit.
Vinum, ut sentit Auicenna, ingenium in primis clarum reddit, & quasi excitat, ac purificat.
Cerusia, id quod cuiq; perito medico satis cognitū & perspectum est, nihil prorsus habere suapte natura poteſt, quod ad ingenij præstantiam operetur, quin illud potius offuscat, & obtundit.
Vinum, ut princeps affirmat, omnibus neruorū praeuis affectionibus occurrit, & spasmo siue contractioni medetur.
Cerusia, sicut idem autumat, neruis plurimum obesse facile cognoscitur, propterea quod humiditates in eis existentes. concoqui & dissolui non permittit.
Vinum, sicut Auicenna declarat, Ventriculum siue

quin illud potius offuscat et ob-
tundit.
Vinum, ut Princeps affirmat, om-
nibus neruorum paruis affectioni-
bus occurrit, et spasmo siue con-
tractioni medetur.

Cerusia, sicut idem autumat,
neruis plurimum obesse facile
cognoscitur, propterea quod humi-
ditates in eis existentes concoqui
et dissolui non permittit.

Vinum, sicut Auicena declarat,
ventriculum siue stomachum ab-
luit, purificat et confortat.

8. Az augsburgi kiadás és a bécsi kézirat ugyanazon szövegrészei.

Simone Gazio azt írja, hogy a kéziratot apja padovai hagyatékában találta. Miközben az apja halála után a szobájában hagyott dolgok között keresgélt, váratlanul felfedezett egy kis papírlapot (levelet?) a borról és a sörről szóló orvosi munkával. Őszintén bevallja, hogy amikor elkezdte olvasni, azt hitte, az egész valami tréfa. De aztán eszébe jutott, hogy amikor ő és az apja Krakkóban jártak, a lengyel nemesek az asztalnál – ki tudja, milyen szellemtől vezérelve (*nescio quo ducti spiritu*) – inkább a sört részesítették előnyben a borral szemben. Apja erre írta meg válaszul ezt a kis művet a bor védelmében.[216]

[216] A *Corona florida* 232–249. fejezete is a borral foglalkozik. Gazio megrökönyödése jól illeszkedik ahhoz a görög–itáliai tradícióhoz, amely a sört nem szívesen látta az asztalon. Max Nelson így fogalmaz (Nelson 2005, 74): „*If the Greeks and Italians had already long excluded beer from their table (though they may have accepted it as a beverage of their neighbours or conquered peoples), it certainly did not help beer's status in the emergent Christian Roman Empire that nowhere is beer mentioned in the New Testament, while wine is given a prominent place.*"

9. Olaus Magnus könyvének illusztrációja az északi népek ivási szokásairól

Érdemes eljátszani azzal a gondolattal is, hogy ez a kompiláció valójában Simone Gazio munkája, aki apja hírneve mögé bújva próbált támogatást szerezni a család egykori patrónusaitól, a Thurzóktól. A mű megtalálásának egyszerre érzelmes és komikus valószerűtlensége már-már egy huszadik századi regény bevezetőjét idézi. Arra is utal Simone, hogy apja művéből, amikor lemásolta, elhagyta a hosszas hivatkozásokat, nehogy a jövőbeli olvasót ez megterhelje. Csakhogy ez további problémákat vet fel a szerzőséggel és a szöveggel kapcsolatban. Egy számunkra ma már ismeretlen kompiláció eredeti szövegváltozatának lenne a kivonata a ma ismert szöveg? Ha ez egyáltalán tényleg az apjától származik, vajon milyen mértékben nyúlt bele Simone az apja szövegébe? Amit ma olvashatunk, az egy kivonat kivonata csupán? Ha hihetünk a bevezető szavainak, akkor Simone csupán egy kis papírlapot talált a mű szövegével: „*parva schaeda*". Ez nagyobb lehetett egy cetlinél, de nem lehetett nagyobb egy octavo méretnél, vagyis a szöveg eleve nem lehetett túl sok, még ha mindkét oldal tele is volt írva. Ebből húzott volna még Simone?

A művet az 1539-es évre újévi ajándéknak (*apophoreta*) szánta Thurzó Ferencnek. A kapcsolatuk nem lehetett túl szoros, mert a megszólításban nem tünteti fel Thurzó Ferenc nyitrai püspöki címét, márpedig a szöveg jellegéből adódna, hogy minél több dicsérő jelzővel díszítse remélt patrónusát. Habár nincs nyoma Thurzó Ferenc padovai tanulmányainak, Simone Gazio ajánlásai alapján biztos, hogy 1538. év végén, sőt még 1539. április végén is Padovában tartózkodik. Az *Aerarium sanitatis*hoz írt ajánlás szerint (lásd appendix 2) Thurzó valamikor 1539 májusában térhetett haza Padovából: „*Verum cum tu superioribus mihi diebus affirmasses, te non multo post a nobis discessurum et ad tuos tandem rediturum.*"

Az 1539-es krakkói kiadást egyelőre nem ismerjük, de Janocki leírása szerint ebben – mint fentebb megjegyeztük – csak a sörről és a borról való munka szerepelt.

Talán túl rövidnek találta a kiadó és/vagy Simone Gazio, mert az 1546-os augsburgi kiadásban az *Aerarium sanitatis*t is felvették. Az *Egészség kincseskamrája* leginkább a *Corona florida* miniatürizált változatának tűnik. A kötet címlapján Hieronymus Ziegler – később az ingolstadti egyetem poétikaprofesszora – az olvasót megszólító négy disztichonnyi paratextusa[217] kapott helyet. Ezt a verset akár a *Corona florida* elé is beilleszthette volna. A vers fő mondanivalója az a Simone Gazio szerint Szókratésznek tulajdonítható gondolat (lásd appendix 2), hogy „nem azért élünk, hogy együnk, hanem azért eszünk, hogy éljünk":

Ad lectorem Hieronimi Ziegleri tetrastichon
Natura cuivis innata orexis edendi est,
Atque suos vivum quaerit in orbe cibos.
Attamen esse decet saltem quo vivere possis,
Non ut edas natum te, memor esse velis.
Quod quia perpauci norunt, decumbere lecto
Cogimur aegroti non sine fine mali.
Ergo quisquis amas sano sub corpore vitam
Ducere, non longus te docet iste liber.

(Hieronymus Ziegler tetrasztikhonja az olvasóhoz. / A természet mindenkibe vele született vágyat ültetett az evésre, / és [így] az élő keresi ételeit a világban. / Mégis helyénvaló lenne, ha legalább élni tudnál ezzel: / nem azért születtél, hogy egyél, hanem – ne feledd – mert élni akarsz. / És mivel ezt nagyon kevesen tanulták meg, / kénytelenek vagyunk betegen, vég nélküli bajokkal ágynak dőlni. / Tehát bárki is vagy és szeretnéd egészséges testben tölteni / életed, erre e könyv gyorsan megtanít.)

Az augsburgi és padovai kötet elején[218] olvasható egy ajánlás is az augsburgi kiadótól, idősebb Philipp Ulharttól (lásd appendix 1). Ebből arra lehet következtetni, hogy Ulhart nem Simone Gaziótól kapta a kiadandó kéziratokat, mert meg sem említi a nevét, sőt azt írja, mintha ezek maguktól kerültek volna hozzá (de egyben, és nem külön-külön): „eljutott műhelyünkbe egy elegáns könyvecske" (*pervenit ad officinam nostram libellus elegans*). Érdemes felhívni a figyelmet Ulhart egy másik megjegyzésére is, amely szerint a szerző, vagyis Antonio Gazio e kis munkái valamilyen leveleknek lennének a kivonatai (*excerptum ex epistola*). Magát a kötetet egy salisburyi illetőségű, bizonyos Paulus Gereandrusnak (Paul Gerard?) ajánlotta. Ulhart azt is megemlíti, hogy a kiadás ötletét különösen támogatta Wilhelm Datler, mindkét jog doktora, aki – ezért említi meg Ulhart – közeli jó viszonyban volt Gereandrusszal. A közvetítő

[217] Gazio 1546a, címlap; Gazio 1549a, címlap.
[218] Gazio 1546a, [A1^{v}]; Gazio 1549a, [A1^{v}].

szerepébe bújt Ulhart épp ezért tartja kötelességének, hogy mintegy Datler ajándékaként ezt a könyvecskét elküldje Gereandrusnak. Az ajánlást Augsburgban keltezte 1546. október 1-jén.

Itt megint jól tetten érhető a humanista játék, amely a szerző–szöveg–címzett hármasát is képes több rétegben újrahasznosítani. Mintha nem csak a szövegnek, hanem az ajánlásnak és a címzettnek – akár egy teljesen változatlan szövegen keresztül is – lehetnének parafrázisai a paratextushoz csatolt újabb paratextusokkal. Az 1546-os kötet esetében ez így foglalható össze: Simone Gazio nem a saját, hanem apja két művét adja újévi ajándékként a nyitrai püspöknek az 1538. év végén. Ezt az újévi ajándékot aztán Ulhart – Datler kommendálására – újból ajándékként (*munusculum*) adja tovább Gereandrusnak, de mintha ezt nem is teljesen magától tenné, hanem Datlerrel közösen adná. Ha az eredeti kiadás egy ajándék, akkor ennek az újrakiadása és másnak való újraajándékozása mi? Egy olyan, antikváriumban vett ajándékkönyvre hasonlít, amelyben még benne van az előző ajándékozó karácsonyi bejegyzése is, és ez alá valakinek a nevében én magam is beírnék egy ajándékkozó bejegyzést? Vagy mintha egy valakinek szóló karácsonyi ajándékon nemcsak rajta hagynánk az ünnepi üdvözlőkártyát, hanem az üdvözlőkártyára – valaki más nevében – még rá is fűznénk egy újabbat? Számunkra kicsit érthetetlen a gesztus, de könnyen lehet, hogy az ajándékgazdaság fogalmi keretei érthetőbbé teszik,[219] hiszen így a meglehetősen jelentéktelen címzettekre rávetül egy a társadalmi hierarchia magasabb polcán munkálkodó püspök ajándékárnyéka. Egy püspöknek adott ajándék továbbajándékozása talán még többet is ér ebben a kora újkori ajándékhierarchiában, mint egy személyre szabott, de önmagában mégis csak alacsonyabb társadalmi pozícióba találó ajándék. Az ajándékkehely több fényt ver vissza és jobban csillog egy püspök, mint egy hétköznapi polgár kezében. Ha ugyanazt az ajándékot kapom, mint egy püspök, akkor egy kicsit én is püspök leszek. Ha ez jó egy tanult püspöknek, akkor még sokkal jobb egy polgárnak.

Tehát Ziegler versén és Ulhart ajánlásán kívül Simone Gazio is írt egy bevezető ajánlást az *Aerarium sanitatis*hoz 1539. április 25-ei, padovai keltezéssel. A címzett az imént említett Thurzó Ferenc, de erről a kéziratról – ellenben a *De vino et cervisiá*val – nem mesélt semmi regényeset, csak apjáról, apja szakmai színvonaláról, valamint elkötelezettségéről ejtett szót. Simone felemlegeti, hogy ahányszor csak szóba került egy társaságban a gyógyítás művészete, mindig eszébe jutott az apja, akit nem csak tudománya miatt becsültek nagyra, hanem tisztességes orvosnak is tartottak. Már jóval a betegség megjelenése előtt is felismerte a jeleket, és igyekezett megakadályozni annak kialakulását. Előre látta és igyekezett megakadályozni a lejtőn egyre gyorsabban rohanót a felbukástól, hiszen sokkal nehezebb azon segíteni, aki már elesve összetörte magát, mint jó előre figyelmeztetni az esés lehetőségére. Apja, ahogy

[219] Ezzel kapcsolatban lásd: Molnár 2024, 120–128.

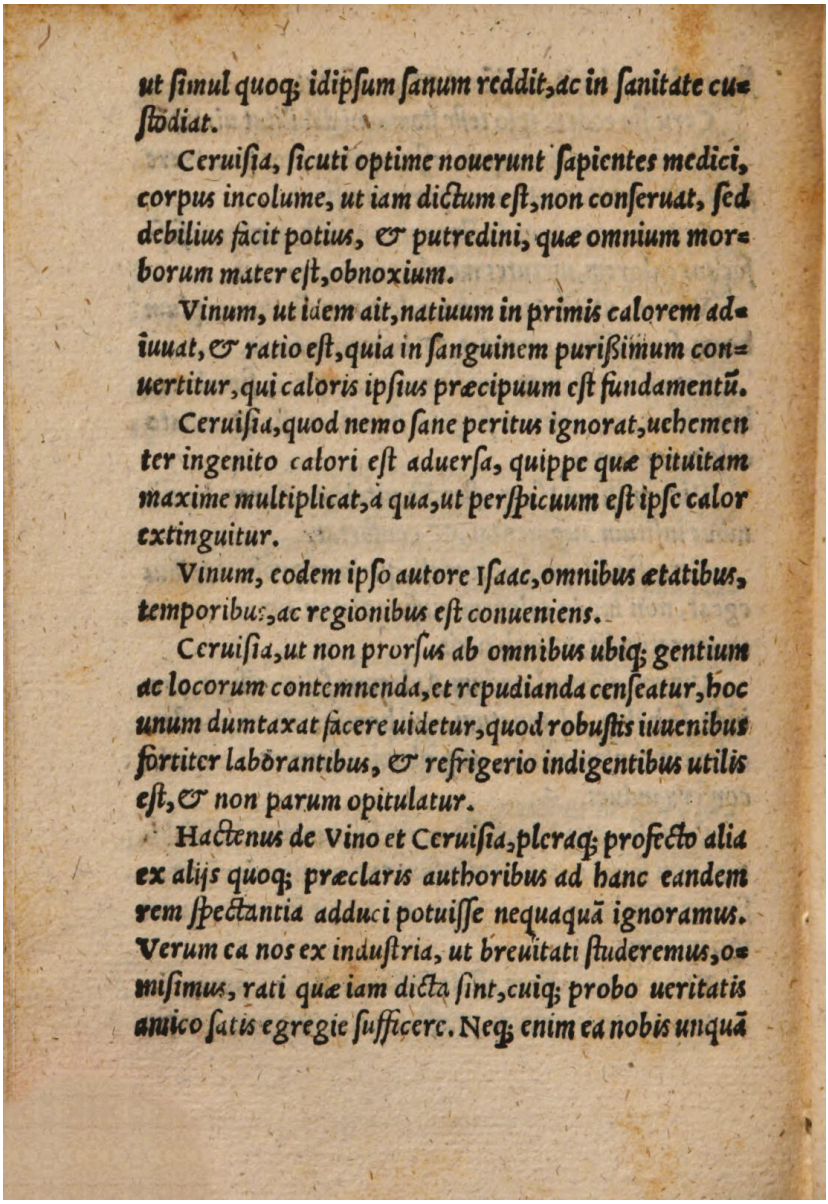
érettebb korba lépett, egyre inkább a betegségek megelőzése felé fordult, mert felismerte, hogy a már kialakult betegségek gyógyítása kevésbé eredményes. Ennek érdekében minden régi és új orvosi könyvet elolvasott, és éjt-nappallá téve ezt különféle írásokban össze is foglalta. Három méretes (*iusta magnitudo*) orvosi könyvet említ Simone, amely apja virrasztásainak a gyümölcse, és amelyekből mindenki meggyőződhet apja tudományáról, hiszen talán még elképzelni sem lehet annál többet e tárgyban, mint amit páratlanul okos atyja ezekben rendkívüli szorgalommal összefoglalt. De melyik három könyvre gondolhatott? Az egyik természetesen az 1491-es *Corona florida*. Azonban a többi orvosi munkája kéziratban maradt. Az ismert művek közül talán a bostoni[220] és a chicagói[221] kéziratra céloz? Vagy szóba jöhet akár a ravennai kézirat[222] is. Ugyanitt azt is leírja, hogy az apja végül – nehogy ne olvassa el senki ezt a sok-sok terjedelmes munkáját – mindebből csinált egy esszenciális kivonatot. Ez lenne az *Aerarium sanitatis*. Igazi kincs, vagyis gyöngyszem (*gemma*), amit először meg akart tartani magának, de mivel Thurzó Ferenctől megtudta, hogy haza fog utazni, ezért felajánlotta neki, hogy majd neki is a hasznára váljék.

Ezt a bevezetőt – mivel célkitűzéseiben nagyon jól illeszkedik ahhoz – nyugodtan olvashatjuk a sörös-boros munka bevezetőjének a kiegészítéseként is. Azzal a munkával is az a célja, hogy megelőzze a bajt és jó előre figyelmeztesse a sörivókat a veszélyre.

Thurzó Ferenctől elbúcsúzva azt is megemlíti, hogy ez a kis könyv talán azok szemét is felnyitja, akik túlságosan nagyra tartják és szüntelenül dicsérik a sört – hiszen ebből megtudhatják, milyen bajokat és kellemetlenségeket tartogathat számukra a sörivás. Simone Gazio a bort feldicsérő munkát nem véletlenül ajánlotta Thurzó Ferencnek. A Thurzó családnak számos szőlőültetvénye volt Tokaj környékén is,[223] így a bor magasztalása a sörrel szemben egy tudatos és gyümölcsöző értelmiségi stratégiának tűnik.[224] Igaz, azt nem tudjuk, hogy a nyitrai püspök egyáltalán támogatta-e Gazio könyvkiadási terveit.

A *De vino et cervisia* főszövege egy Thurzó Ferencnek szóló ajánló bevezető és egy szintén Thurzó Ferencet megszólító epilógus között található. Azonban az epilógus, habár egyértelműen Simone írása, a főszövegtől – ellentétben a bevezetővel – nincs különválasztva. Így apja orvosi szövege összefolyik Simone utószavával.

[220] Gazio ms 1496 Boston.
[221] Gazio ms 1496 Chicago.
[222] Gazio ms 1497 Ravenna.
[223] Ezzel kapcsolatban lásd Nagy Kornél kutatásait: Nagy 2015; Nagy 2016a; Nagy 2016b; Nagy 2016c; Nagy 2016d.
[224] Bár meg kell jegyezni, hogy van adat arra, hogy épp Thurzó Borbála 1612-es lakodalmára majdnem 16 000 liter sört rendeltek. Thurzó Ilona 1614-es lakodalmán pedig 8 000 liter sör, míg 15 000 liter bor fogyott el. Benda 2014, 135.

ut ſimul quoq; idipſum ſanum reddit, ac in ſanitate cu-
ſtōdiat.

Ceruiſia, ſicuti optime nouerunt ſapientes medici, corpus incolume, ut iam dictum eſt, non conſeruat, ſed debilius facit potius, & putredini, quæ omnium morborum mater eſt, obnoxium.

Vinum, ut idem ait, natiuum in primis calorem adiuuat, & ratio eſt, quia in ſanguinem purißimum conuertitur, qui caloris ipſius præcipuum eſt fundamentū.

Ceruiſia, quod nemo ſane peritus ignorat, uehementer ingenito calori eſt aduerſa, quippe quæ pituitam maxime multiplicat, á qua, ut perſpicuum eſt ipſe calor extinguitur.

Vinum, eodem ipſo autore Iſaac, omnibus ætatibus, temporibus, ac regionibus eſt conueniens.

Ceruiſia, ut non prorſus ab omnibus ubiq; gentium ac locorum contemnenda, et repudianda cenſeatur, hoc unum dumtaxat facere uidetur, quod robuſtis iuuenibus fortiter labōrantibus, & refrigerio indigentibus utilis eſt, & non parum opitulatur.

Hactenus de Vino et Ceruiſia, plcraq; profecto alia ex alijs quoq; præclaris authoribus ad hanc eandem rem ſpectantia adduci potuiſſe nequaquā ignoramus. Verum ea nos ex induſtria, ut breuitati ſtuderemus, omiſimus, rati quæ iam dicta ſint, cuiq; probo ueritatis amico ſatis egregie ſufficere. Neq; enim ea nobis unquā

10. A *De vino et cervisia* epilógusa az augsburgi kiadásban.

Feltűnő az is, hogy csak egy nagyjából fél oldalnyi összefoglaló után derül ki, hogy ezt a részt nem Antonio, hanem Simone Gazio írta. A szöveg ugyanis arról szól, hogy habár e tárgyban többet is írhattak volna, mégis a lényegre törekedve inkább szándékosan mellőzték (mellőzte?) ezeket, mert már ennyiből is épp elég nyilvánvaló

a szöveg mondanivalójának az igazsága. Aki pedig ezt nem hiszi el és gúnyolódna – mert van olyan embertípus, aki mindig mindenbe beleköt és mindenáron a saját véleményét hangoztatja –, azokkal ők (ő?) egyáltalán nem kívánnak (kíván?) vitatkozni, úgyis hiábavaló lenne, inkább elkerülnék (elkerülné?) ezeket. Tehát ebben a részben is feltűnő a szerzőség képlékenysége. Addig a mondatig, amíg Simone meg nem szólítja Thurzó Ferencet, egyszerűen nem lehet eldönteni, hogy ez a szövegrész még a *De vino et cervisia* főszövegéhez tartozik-e, vagy sem.

Természetesen a kis művet Simone Gazio csak előjátéknak tekinti, és ha a püspöknek elnyeri a tetszését, akkor további nagyobb munkákat is ígér neki. (Ezek szerint – ismerve a Gazio-művek kiadástörténetét – nem nyerte el a tetszését.)

A bor legnagyobb vetélytársa a sör. Ezen kívül a harmadik szóba jöhető ital, a víz – habár a 16. században már több könyv is megjelenik az iható és kerülendő vízfajtákról – se a bor, se a sör státuszát már csak higiéniai okokból is aligha rengette meg. Gazio írása nem tartozik azok közé a közismert retorikai viták közé, amelyek a víz és a bor között zajló érvek és ellenérvek diskurzusára épülnek.[225] A főszöveg sokkal inkább hasonlít egy orvosi vádiratra, vagy orvosi propagandaanyagra, amely egészségügyi „tényeket" állapít meg a borral és a sörrel kapcsolatban. Olyan, mint egy bírósági tárgyalás – vagy inkább koncepciós per –, ahol egymás után szólítják a tanúkat. A sörnek esélye sincs! Talán véletlenül, de a tanúk is tizenketten vannak, mint az apostolok: Arisztotelész, Averroës, Avicenna, Galénosz, Hippokratész, Isaac Israeli ben Solomon, Keresztelő Szent János, Krisztus, Noé, Platón, Salamon király, Szent Ambrus. Az összes a sör ellen vall a bor javára.

A szöveg alapján a sör három fő csapásirányban rombolja a testet, a szellemet és a lelket is, míg a bor ezekre jótékony hatású. Általánosnak mondható orvosi közhelyekről[226] van itt szó, de a korban egészen abszurd vádakkal is találkozhatunk. Például Helius Eobanus Hessus (1488–1540) német költő azt írja, hogy a sörivástól akár leprát is kaphat az ember: „*Saepe etiam leprae semina foeda iacit.*"[227]

A teljesség igénye nélkül így lehetne ezt összefoglalni (zárójelben a felhozott auktoritásokkal):

[225] Jól ismert magyar irodalomtörténeti példa Hagymási Bálint (Valentinus Cybeleius) 1517-ben kiadott *Opusculum de laudibus et vituperio vini et aquae* című műve.

[226] Ennek tömör összefoglalását lásd a *Beer and medicine* című fejezetben: Nelson 2005, 71–74. A sörről lásd az összefoglaló 18. század végi enciklopédikus művet: Krünitz 1787, 1–287; bibliográfia: 208–212 (Gazio művének augsburgi kiadását is feltünteti: 210). A 16–19. századi sörről és sörfőzésről szóló latin nyelvű írások bibliográfiáját – nagyjából lefedi Krünitz összefoglalását – lásd: Schoellhorn 1928, 17–27.

[227] Eobanus 2020, 106. Lásd ehhez: Avicenna 1595b, 367. Ugyanakkor a flamand Rembert Dodoens (1517–1585) különbséget tesz a zythos és cervisia között. A cervisiát egészségesebbnek ítéli, le is írja a készítési módját. Habár a bor van a legjobb hatással a szervezetre, a cervisiának is vannak jótékony hatásai. Lásd: Gazio 2024, 56–59.

Hatásuk a testre:

Bor	Sör
Felszívja a vizes nedvességet. (Galénosz)	Megsokszorozza a vizes nedvességet és vízkórságot, rothadást okoz. (Mindenki)
Erősíti a testet. (Arisztotelész)	Gyengíti a testet. (Hippokratész)
Felmelegít. (Galénosz)	Lehűt. (Arisztotelész)
Segíti az emésztést. (Isaac Israeli ben Solomon)	Gátolja az emésztést. (Avicenna)
Táplál. (Galénosz)	Egyáltalán nem táplál. (Galénosz)
Vizelethajtó és megizzaszt. (Galénosz)	Akadályozza a vizelet folyását és vesekövet okoz. (Avicenna)
A fekete epét kivonja a szervezetből. (Averroës)	Termeli a fekete epét. (A szakértők)
Erősíti az idegeket, enyhíti a görcsöket. (Avicenna)	Ártalmas az idegekre. (Avicenna)
Tisztítja a vért. (Galénosz, Isaac Israeli ben Solomon)[228]	Elzárja a lépet és májat, szennyezi a vért. (Hippokratész)

Hatásuk a lélekre:

Bor	Sör
Boldoggá tesz és felpezsdít. (Isaac Israeli ben Solomon)	Elszomorít. (Avicenna
Megfiatalít és feledést hoz a bánatra. (Platón)	Nyomorúságot hoz. (Gazio)
Csökkenti a szorongást. (Avicenna)	Ártalmas az egész idegrendszerre. (Avicenna)

Hatásuk az elmére:

Bor	Sör
Növeli a bölcsességet. (Szent Ambrus)	Tompítja az elmét. (Szent Ambrus, Avicenna)
Ékesszólóvá tesz. (Arisztotelész)	Soha nem tett senkit ékesszólóvá. (Mindenki)
Serkenti a tehetséget. (Avicenna)	Elnyomja a tehetséget. (Minden szakértő)

[228] Talán ezzel függ össze az az elmélet is, amely szerint a szifiliszes hímvesszőt meggyógyítja, ha borba mártogatják. Lásd Andrew Boorde (c. 1490–1549) egészségügyi könyvét (Boorde 1547). Erről lásd: Martin 2001, 43.

Gazio ellentétekre épített összefoglalója azon ókori felfogáson alapul, miszerint a bor meleg és száraz, míg a sör hideg és nedves. Az egyik klasszikus toposz a két itallal kapcsolatban a fény és sötétség szembeállítása. A bor a felső szférához, a fényhez kapcsolódik és tiszta, hiszen a nap sugaraiból születik; míg a sör a föld nedves rothadásához,[229] az alsó, infernális világhoz tartozik és büdös. A bor valami élő, míg a sör valami halott, és a rothadás révén eleve az alvilághoz kapcsolódik. Gazio Avicennát idézi, aki szerint a bor az ember életét adó, vele született hőt úgy táplálja, mint lámpás fényét az olaj.

Ehhez kapcsolódik a két ital eredetmítoszában a menny és pokol szembeállítása is. Gazio szerint a bor valami isteni ital, míg a sör valami gonosz démon kotyvaléka,[230] amelyet azért készített, hogy az öregeket elpusztítsa,[231] míg a fiatalokban mindenféle betegség magvát ültesse el. Úgy fogalmaz, hogy ez a dühös szellem a sörrel a jelen élet italában is magát az emberi nyomorúságot akarta megkóstoltatni.[232] Abraham Werner (1519/20–1589) német orvos 1567-es, a sörfőzésről szóló művében más

[229] Lásd Galénosz (*De simplicium medicamentorum temperamentis ac facultatibus libri XI*, 882): „Ζύθος δριμύτερός ἐστι τῶν κριθῶν οὐ σμικρῷ, κακόχυμος, ὡς ἂν ἐκ σηπεδόνος γεγενημένος."

[230] Eobanus Hessus ugyanezt írja 1515-ben megjelent munkájában az iszákosságról és részegségről. Szerinte ez a bizonyos démon azért találta ki a sört, hogy az emberiség legkiválóbb szellemei, mint valami méregtől, elpusztuljanak: „*Sed praedominatur Cerevisia crassus et humano corpori noxius humor, quem (ut credere par est) Daemon aliquis malus excogitavit in hominum perniciem ut eo non secus ac veneno quodam pestifero pleraque clarissima Ingenia extinguerentur.*" (Gazio 2024, 92.)

[231] Ezzel kapcsolatban lásd Galénoszt (*In Hippocratis aphorismos commentarii VII*, 492.16–493.9), aki szerint, ha valaki ifjúkorában állandóan sört iszik, akkor öregkorában az öregedés természete miatt már inkább a savanyú (αὐστηρόν) bort kívánja.

[232] Azt a kérdést ugyan nem feszegeti, hogy vajon a sörivók könnyebben kárhoznak-e el, mint a borivók. Érdemes megemlíteni a 15. század eleji Chester misztériumjátékot (*The Chester Mystery Cycle*). Ennek 17. színe (*Harrowing of Hell*) Krisztus pokolra szállásáról szól (Mills 1991, 302–315), aki az utolsó jelenetben találkozik a kocsmárosnővel (*alewife*). Igaz, nem a sörivás, hanem a sörpancsolás és az ezen való nyerészkedés miatt került pokolra (bár meg kell jegyyezni, hogy a szövegben van egy utalás a borpancsolásra is), viszont a sörrel való szimbolikus kapcsolata egyértelmű (lásd: O'Neill 2022). A söröző̈ket az ördög templomainak és a csaposokat az ördög papjainak is tekintették (lásd: Martin 2001, 62–66). Több középkori ábrázolás is ismert, amelyen egy nő látható söröskupával a kezében, miközben vagy egy ördöggel ölelkezik (Salisbury, St Thomas Church), vagy egy ördög vezeti (Coventry, Holy Trinity Church), vagy egy ördög viszi a hátán az utolsó ítéletkor (Ludlow, St Laurence's Church; Norwich Cathedral; Holkham Bible: British Library, MS Additional 47682, 42^{v}). Ezek közül némelyiket lásd: Davis 2012, 108, 110, 111. A sörnek a pokollal való kapcsolata búvópatakként még a kortárs popkultúrában is fel-feltűnik. Lásd például a ZZ Top, és Van Halen *Beer Drinkers and Hell Raisers* című dalát. Ugyanez a címe a ZZ Top (Daniels 2014) és a Motörhead (Popoff 2017) biográfiájának is. A modern kézműves sörkultúra medievalizmusáról általában lásd Phillips 2019. A démoni sör sokszor még ma is központi marketingeszköze a sörgyárak termékeinek. Lásd például az amerikai Stone cég *Arrogant Bastard Ale* nevű sörét (11. ábra), a Victory Brewing Company *HopDevil IPA*-ját, a Great Lakes Brewing Co. *Dank Demon*ját, vagy a Sprecher Brewing *Night Demon*ját, a holland De Molen *Hel & Verdoemenis* (Pokol & Elkárhozás) nevű sörét és a belga Brasserie Grain d'orge *Belzebuth*-ját. Több európai, belga és francia söfajta viseli a *Lucifer* vagy a *Satan* nevet. A fentebb említett rockzenei vonal miatt pedig érdemes megemlíteni a német Crew Republic Iron Maiden-sörsorozatát, a *Trooper Progressive Lager*t (lásd 12. ábra). A magyar sörök közül a legismertebb a Soproni sörgyár *Démon* sorozata. A kisebb sörfőzdék közül érdemes megemlíteni a HopTop Brewery *Devil's Nectar*-ját, és az Etyeki Sörmanufaktúra könnyedebb *F*ucking Cherry*-jét (sic!). Noëlle Phillips táblázatba gyűjtötte össze a mai középkori tematikájú amerikai sörfőzdéket és sörkiméréseket. Ezek között találunk pokol, de mennyország tematikájúakat is (Phillips 2019, 108–114).

véleményen van. Szerinte habár a bor Isten legfőbb ajándéka, igazi orvosság, amelyet az özönvíz után kapott az emberiség, azért a sört is Isten ajándékának kell tekintenünk („*utrumque Dei donum esse agnoscamus*”).[233]

11. Ördögfejek söröspalackokon.

12. Az Iron Maiden ördögi sörsorozata.

[233] Gazio 2024, 88.

A fent és lent szembeállítása a két italtól való részegség hatásaiban is megmutatkozik. Másként részegedünk le a két italtól. Arisztotelész (fr. 106) és naukratészi Athénaiosz (*Deipnosophistae* 1.61.15–1.61.19) szerint két fajtája van a részegségnek.[234] Azok, akik a bortól részegednek le, az arcukra esnek (ἐπὶ πρόσωπον φέρονται), hiszen a bortól való részegség inkább a test magasabb régióira hat. Felfelé, az isteni felé húz, vagyis a bor fejnehézzé, jobban mondva: „arcnehézzé" teszi az embert. A sörrészegek viszont kétféleképpen esnek el: vagy fejjel fordulnak lefelé (ἐξυπτιάζονται τὴν κεφαλήν), mintha bukfenceznének, átbucskáznának a fejükön. Ekkor felcserélődik a fejük és ülepük, ami fent van, lentre kerül, és ami lent van, fentre kerül. Vagy – a célirányosabb mozdulatok öntudatlan hívei – egyszerűen a hátukra esve terülnek el (ὕπτιοι κλίνονται). A sör részegítő ereje természete szerint inkább az alsó régiókban hat, és nem előre-, hanem hátrafelé húz. Erre a magyar népnyelvi kifejezés: a „seggnehéz".

A fenti eredetmítoszhoz képest a történetíró Sextus Julius Africanusnál (c. 160–c. 240) – aki az első ismert keresztényként említette a sört – egy kifordított eredetmítoszt találunk. Szerinte ugyanis a sört nem valamiféle ördögi lény keverte ki, hanem maga a feldühített Dionüszosz, aki büntetésként eresztette rá az emberiségre. Az egyiptomiak ezért isznak ζῦθος-t (általában is leggyakrabban ezt a szót használták a sörre, ami valójában valami árpasört jelenthetett), a makedónok κάμον-t, a kelták κερβησία-t, a babilóniaiak pedig σίκερα-t[235] (ez utóbbi a sörnél inkább valami erősebb ital, de a lényeg, hogy egyik sem bor). Mindezek az italok csak utánozni szerették volna a bort (μιμέομαι οἶνον), de természetesen a közelébe sem értek. Azt, hogy a sör valami gyenge borutánzat, felbukkan Hérodotosznál (*Historiae* 2.77.14–2.77.15) is, amikor az egyiptomiakról ír: „Árpából készült borral élnek, mert nincs náluk szőlő."[236]

A már említett Eobanus Hessus versében nincs nevén nevezve a sör feltalálója, de akárki is volt, legyen ember, vagy ördög (Eobanus úgy fogalmaz, hogy „aki megtanította sűrű lévé összekeverni a gabonát"), nagyon felbosszantotta Bacchust és Cerest is. A német költő itt a „Ceres" szóval játszik, amelyik egyszerre jelenti magát az istennőt és átvitt értelemben mindenféle gabonát is. Így a szöveghely azt az értelmezést is megengedi, hogy az, aki megtanította a sörkészítést, az magát Cerest keverte, kutyulta bele abba a sűrű – és mint tudjuk büdös – folyadékba, amelyből végül sör

[234] Lásd: Nelson 2005, 34–35.

[235] Az 5. századi lexikográfus, alexandriai Hészükhiosz (*Lexicon*, Σ, 615) úgy definiálja, mint valamilyen fűszerrel kevert bort, ami habár nem szőlőből van, de be lehet tőle rúgni: „οἶνος συμμιγεὶς ἡδύσμασιν, ἢ πᾶν πόμα ἐμποιοῦν μέθην, μὴ ἐξ ἀμπέλου δέ, σκευαστόν, σύνθετον".

[236] „Οἴνῳ δὲ ἐκ κριθέων πεποιημένῳ διαχρέωνται· οὐ γάρ σφί εἰσι ἐν τῇ χώρῃ ἄμπελοι." Valószínűleg lexikonjában ezt veszi át Hészükhiosz (*Lexicon*, Z, 202), majd később Phótiosz (c. 820–893) is: Z, 55.9. A ζῦθος-t úgy definiálják, mint árpából készült bort: οἶνος ἀπὸ κριθῆς γινόμενος.

lesz. Az pedig, aki dicsőíti a sört, egyszerűen agyatlan, hiszen ez a folyadék árt a vesének, az idegrendszernek és az agynak is (feltehetően épp ezért agyatlan a sörivó).[237]

Végül mindezeken túl az sem lehet véletlen – tudjuk meg Gaziótól –, hogy sem Krisztus, sem pedig Keresztelő Szent János nem kóstolt soha sört, ahogy az is beszédes, hogy Krisztus a kánai menyegzőn a vizet borrá, nem pedig sörré változtatta. (Itt Gazio kicsit ferdít, mert a Biblia szerint Keresztelő Szent János se borral, se más alkoholtartalmú itallal nem élt.)

Az érzékszerveken keresztül kapcsolódik a fentiekhez az ókori illatos és büdös szembeállítása. Egy Julianus császár (331–363) nevéhez köthető versben két Dionüszoszt különböztet meg egymástól.[238] Az egyik nektártól (νέκταρ) illatozik, a másiknak viszont bakkecske (τράγος) szaga van. Az egyik lenne a boristen, míg a másik a söristen. Ez utóbbit igazából nem is Dionüszosznak, hanem Démétriosznak kéne nevezni. A szójáték szerint inkább búzából-születettnek (πυρός), mint tűzből-születettnek kéne hívni. Itt a πυρογενῆ kifejezésben a πυρός ('búza') és a πῦρ ('tűz') szavak kétértelműségével játszik. Inkább kéne Bromosznak, mint Bromiosznak nevezni. Itt pedig a βρόμος ('zab') és a Βρόμιος szavakkal játszik. Ez utóbbi Bacchus egyik neve: a Zajongó. Magyarul – legalábbis ebben a kontextusban – akár a „Zabos" jelzővel is visszaadhatjuk Julianus Aposztata szójátékát. De ha még jobban elrugaszkodunk, akkor a magyar szójáték kedvéért „Zabchus"-nak is hívhatnánk a söristent. Az pedig, hogy a sörnek bakkecske szaga van, azóta is köztudott. A sör és a bakkecske mind a mai napig nem csak a nevében (Bock, Bak), hanem jó néhány sörmárka ikonográfiai marketingjében is összekapcsolódnak egymással. Az ördög és a bakkecske között meg szinte már semmi különbség nincs.

13. Sör és bakkecske egy 1882-es reklámon.

[237] Eobanus 2020, 106: „*Qui docuit crasso Cererem confundere succo, / Huic iratus erat Bacchus et ipsa Ceres. / Nam Pelusiaci qui laudat pocula zythi, / Illi nec cerebrum nec caput esse potest.*"

[238] *Anthologia Palatina* 9.368: „ΙΟΥΛΙΑΝΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΟΥ ΠΑΡΑΒΑΤΟΥ / Τίς, πόθεν εἶς, Διόνυσε; μὰ γὰρ τὸν ἀληθέα Βάκχον, / οὔ σ' ἐπιγιγνώσκω, τὸν Διὸς οἶδα μόνον· / κεῖνος νέκταρ ὄδωδε, σὺ δὲ τράγου. ἦ ῥά σε Κελτοὶ / τῇ πενίῃ βοτρύων τεῦξαν ἀπ' ἀσταχύων· / τῷ σε χρὴ καλέειν Δημήτριον, οὐ Διόνυσον, / πυρογενῆ μᾶλλον καὶ Βρόμον, οὐ Βρόμιον."

Habár Gazio nem tér ki a civilizáció–barbaricum jól ismert toposzára, mégis érdemes megemlíteni. Max Nelson részletesen tárgyalja a „barbár sör" és a „civilizált bor" toposzát.[239] A Római Birodalom terjeszkedése és a borkereskedelem északi irányba való elterjedése miatt jól megfigyelhető a barbaricum és a civilizáció közötti határvonal északi irányú eltolódása is. Eredetileg már Trákia is barbár vidék, hiszen nem elég, hogy sört isznak, de ezt ráadásul szívószállal teszik.[240] A barbaricum határa lassan tolódik észak felé Makedónián keresztül, míg végül nagyjából az Alpokon túli régióknál állapodik meg.[241] A tovább élő toposznak egy érdekes példája a Báthoryak udvari orvosának és költőjének, Hunyadi Ferencnek (c. 1550–1600) a verses itinériuma, amelyben Báthory András (1563–1599) frissen kinevezett bíborost kíséri 1586-ban Rómából Krakkóba. Amikor elérik a magyar–lengyel határt, akkor Hunyadi megjegyzi,[242] hogy lám-lám, innentől kezdve mennyivel más vidék köszönt az utazóra. Lengyelországban a dombos lankákról eltűnnek a szőlőültetvények, vagyis már bort sem termelnek. És ez meg is látszik az emberek természetén, hiszen a lengyelek már tunyábbak (*pigrior*).[243] Ez nagyon jól kapcsolódik Gazio munkájához, aki a fia szerint el volt hűlve a lengyel nemesurak sörivási szokásán.[244]

Ezek alapján, ha finomítani szeretnénk a klasszikus toposzt, akkor az Alpokon túli barbárságnak legalább két szintje van: borral valahogy kevesebb barbárság jár, míg a sörrel több. Mintha a barbárságot jobban hígítaná a bor, mint a sör, és így a bortermelő vidékekre a barbárság homálya is ritkásabban borulna, mint a sörfőző régiókra. (Hunyadi Ferenc szavaiból – még ha nem is mondja ki – kihallatszik egy kis büszkeség: habár mi is Alpokon túli barbárok vagyunk, de nálunk legalább van bor!)[245]

[239] Főleg: Nelson 2005, 38–70.

[240] Nelson 2005, 20.

[241] Eobanus Hessus a részegségről szóló művének egy részében ezért is sorolja fel azokat a területeket, amelyeken nem lehet bort termelni, és helyette inkább sört isznak. (Gazio 2024, 92.)

[242] Hunyadi 2022, 210 (915–926. sor): „*Tunc vastos aperit silvosa Polonia tractus, / Armenti pecorisque ferax, sed tristior aether / Collibus invidit mites immitibus uvas. / Parcior ipsa Ceres varios distracta per usus, / Margo rudis, nec agros foecundis messibus ornat, / Mens pigrior coeli vitio, tranquillaque genti / Simplicitas morum, heu quantum quantum illa recedit / Felici Ungaria, non colles vitis opacat, / Non usquam mitis coeli tepor, arva teruntur / Chesmarki veteris*."

[243] Viszont érdemes azt is megjegyezni, hogy a Római Birodalom Pannonia provinciája inkább söréről, mint boráról volt ismert. Lásd: T. Bíró 1998. (Sipos Eszternek tartozom köszönettel, hogy felhívta erre a figyelmemet.)

[244] A katolikus bor és a protestáns sör ellentétét lásd: Holt 1993, 72.

[245] Habár voltak serfőző házak és ittak is bort, de magyar főuraknak csak végszükség esetén került sör az asztalára. (Kivételnek számít Bethlen Miklós és Nádasdy Tamás, aki Prágában bor mellett sört is vásárolt magának.) Még az alacsonyabb rendűek is csak akkor kapták az ellátmányukat sörben, ha nem volt a területen elegendő mennyiségű bor. Benda Borbála idézi, hogy ha a bor elfogyott, akkor bizony a pozsonyi klarisszák is kénytelenek voltak sörrel pótolni a kieső alkoholfogyasztást: „Bizony nem említem, hogy borból illyen fogyatkozott állapottal lettünk volna, mint most. Több borunk nem volt, csak az, ki csapon állott, ha nem az áldott serrel toldottuk." Benda 2014, 135. Érdekes adalék ehhez, hogy Lencsés György *Ars medicá*jában sok boros, méhsörös receptet találunk, de sörös receptet csak egyet, a golyvára: földi bodza összetört levelét kell a sör seprőjével elegyíteni és rakötni a pajzsmirigyre. Lencsés 1943, 534.

Mindez természetesen összefügg az éghajlattal is. Hérodotosznál Egyiptom a legjobb példája annak, hogy némely hely mennyire a feje tetejére állt a világ „normális" folyásához képest. Szerinte szőlő sem nő náluk. Hérodotoszból inkább a csodálkozás szól, és nem pejoratív értelemben emlegeti fel az egyiptomi szokásokat, ahol szőlő nélkül bort sem készítenek (ezt Hérodotosz rosszul tudta). Mindenesetre ahol nem termelnek bort, és helyette sörrel próbálkoznak, az valami egészen más hely, mint a bortermelő vidékek. Muraközy Gyula fordításában így szól a Hérodotosz-rész (*Historiae* 2.35.5–2.35.17): „Náluk ugyanis a nők járnak piacra és kereskednek, a férfiak pedig otthon maradnak és szövéssel foglalkoznak. [...] Itt a terhet a férfiak a fejükön hordják, a nők a vállukon, és a nők állva (αἱ μὲν γυναῖκες ὀρθαί), a férfiak pedig guggolva (οἱ δὲ ἄνδρες κατήμενοι) vizelnek (οὐρέουσι). Szükségük benn a házban végzik el (εὐμαρείῃ χρέωνται ἐν τοῖσι οἴκοισι), de az utcán étkeznek, azt adva okául, hogy a rút dolgokat (αἰσχρὰ ἀναγκαῖα) otthon kell elvégezni, a kevésbé rútakat (μὴ αἰσχρὰ) nyilvánosan."[246]

Egyiptom persze még a görögök szemében sem barbár; csak egy kissé furcsa, tótágast állt világ, amelynek talán köze van ahhoz is, hogy inkább sört isznak, mint bort. Mindez jól illeszkedik ahhoz a topikus ellentétpárhoz, amely a „nőies, barbár sört" és a „civilizált, férfias bort" állítja szembe egymással.[247] Mind a szalmaszállal sört szürcsölő trákok, mind pedig a sört lebontó és guggolva ürítő egyiptomi férfiak a sör effeminizáló hatásának az „áldozatai". Gazio ezt ugyan nem mondja ki, de szóhasználata – épp az ókori forrásokra való hivatkozások miatt – az antik toposzszal teljesen összhangban van. Ellentétben a borral, a sör elgyengít, elerőtlenít és puhánnyá tesz (*enervat*; *debilitat*; *atterit*; *imbecillis*).[248] A legszélsőségesebb esetekben az elférfiatlanodás akár homoszexualitásba is hajszolhatja a sörivót. Olyan persze sehol sincs leírva, hogy a sok sörivástól a férfiak végül férfiaknak adják oda magukat, de logikusan következik a sör effeminizáló erejéből. Plutarkhosz (*An vitiositas ad infelicitatem sufficiat*, 499D7–499E4) felhívja a figyelmet arra, hogy az embert is csak akkor tudja sújtani a sors, ha a becstelenség már megtörte az erejét. Ez hasonlít az elefántcsonthoz, amelyet ha meg akarnak munkálni, akkor előtte sörbe (ζῦθος) áztatják, mert a sörtől megpuhul (μαλακός) és fellazul (χαλάει), és így aztán meg lehet görbíteni (κάμπτειν), meg lehet formázni (διασχηματίζειν). Ha ezt teszi az elefántcsonttal, képzelhetjük, mit művel az emberrel! A sör nemcsak a testet, hanem a lelket és a jellemet is gyengíti, puhítja.

Habár az antik szerzők a homoszexualitást általában nem ítélték el, de Plutarkhosz ezt az *Amatorius*ban (749B3–752B5) mégis megteszi. Prótogenész és Daphnaiosz azon vitatkozik, hogy a homoszexualitás vagy a heteroszexualitás a magasabb rendű. Az előbbi a homoszexualitást védi, míg az utóbbi a heteroszexualitást. Prótogenész

[246] Hérodotosz 2004, 124. Lásd még: Nelson 2005, 41.
[247] Részletesebben lásd: Nelson 2005, 25–34.
[248] Rosemary O'Neill szerint épp a 16. században kezdett a sör maszkulinná válni: O'Neill 2022, 292–293.

szerint épp attól alacsonyabb a férfi-nő kapcsolat, hogy természetes (φυσικός), mert ez végül is nem más, mint ösztön: közelebb áll valami állatihoz. A nő és férfi egyesülése (σύνοδος), de főként a házasság, különösen szégyenteljes (αἰσχρός). Az előbbiben az ember biztos közös az állattal. A szaporodás velünk született ösztönös vágya semmivel sem magasztosabb, mint a férfi ún. szerelme (ἔρως) a nő iránt. Prótogenész megfordítja a természetesnek tűnő érvet, és szerinte épp az a férfi válik nőiessé, akit ez az elasszonyosodott fattyúszenvedély (θῆλυν καὶ νόθον πάθος) irányít. Pont ilyen vággyal szállnak a legyek is a tejre, és a méhek a lépesmézre (κηρίον). Ez lenne a szerelem? A férfi és férfi közötti szerelmet inkább nevezzük barátságnak, míg a férfi-nő szerelmet inkább élvezkedésnek. A „barátság" nemes és finom, míg a „szerelem" közönséges és szervilis (καλὸν γὰρ ἡ φιλία καὶ ἀστεῖον, ἡ δ' ἡδονὴ κοινὸν καὶ ἀνελεύθερον). Az érvelés minket érdeklő része szerint végül Daphnaiosz is egy hasonlattal él. Ha ezekben a fiúszerelmekben nincs testi egyesülés (οὐκ ἔστιν ἀφροδισίων παιδικῶν κοινωνία), akkor mégis milyen szerelem ez? Hiányzik belőle a szerelmi gyönyör (πῶς Ἔρως ἔστιν Ἀφροδίτης μὴ παρούσης)? Ha tényleg létezik szerelmi gyönyör nélküli szerelem, akkor az pont olyan lenne, mint bor nélkül lerészegedni. Mintha árpasörtől (κρίθινον) vagy fügéből készült italtól rúgna be az ember: értelmetlenül – vagyis eleve céltalanul – izgat fel, de végül mégis kielégítetlenül maradunk, miközben eltelítődve meg is csömörlünk az egésztől (ἄκαρπον αὐτοῦ καὶ ἀτελὲς τὸ ταρακτικόν ἐστι καὶ πλήσμιον καὶ ἀψίκορον). A sör tehát – akárcsak a fiúszerelem – legfeljebb gyors, élvezet nélküli és csömörrel járó mámort idéz elő, míg a bor – a férfi és nő közötti szerelem szimbólumaként – nyilvánvalóan épp az ellenkező hatást váltaná ki. Így aztán a plutarkhoszi disputát továbbgondolva a bornak lelke van, a sör viszont lelketlen. A bort tehát érdemes feleségül venni, míg a sörivás inkább egy prostituálttal való egyéjszakás kalandra hasonlít. Bortól mámoros állapotba kerülni olyan, mint a hitvesi ágy melegében ellankadni, míg a sörtől lerészegedni inkább olyan, mint egy utcasarki, magányos légyott. Bor mellett ébredhetünk másnap, de a sörtől már aznap szabadulnánk. A sör tehát nemcsak a testet, a lelket és a szellemet, hanem az emberi kapcsolatokat is rombolja. Tehát jól gondoljuk meg, hogy sört iszunk vagy bort!

Végezetül – mintegy az utolsó szó jogán – a sör védelmében érdemes egy rövid kitérőt tennünk észak felé is. Adja magát a kérdés: azok a népek, amelyek a klíma miatt nem tudtak bort előállítani, vajon mit szóltak mindehhez. E tárgyban a svéd Olaus Magnust (1490–1557) érdemes idézni, akinél északabbi tudós szerzőt talán találni sem lehetne.[249] Ha ezt a disputát kapura játszanák, akkor Olaus Magnus rúgott annyi gólt északról Gaziónak, hogy a sör és bor közötti meccs végül döntetlenre végződjön.

[249] Hálás köszönettel tartozom Nagy Gábornak, aki felhívta a figyelmemet Olaus Magnus művének e tárgyban írt részeire.

Magnusnak az északi népek történetét feldolgozó monumentális munkája (*Historia de gentibus septentrionalibus*) csaknem egy évtizeddel Gazio borral és sörrel foglalkozó írása után látott napvilágot. Az uppsalai érsek hét fejezetet szentel a sörnek.[250] Szövege a gyakorlati kérdésekre fókuszál, amelyeket olykor személyes élményekkel és érdekes „pletykákkal" is megfűszerez. Témánk szempontjából a sörfőzés technikai részletei kevésbé érdekesek, viszont a sör elméleti és gyakorlati apológiája annál inkább.

Gazio összefoglalásával ellentétben, Olaus Magnus szerint – ő is Hippokratészre hivatkozik – a sör kimondottan egészséges ital, sőt sok esetben gyógyszer. Valójában a természet és Isten egyik dicséretre méltó és legkedvesebb ajándéka (*merito laudandus sit Deus ubique in benignissimis donis suis*).[251] Habár nem részletezi, de külön megemlíti az orosz, a norvég, a finn, az izlandi, a német és a lengyel sörfogyasztást és sörkereskedelmet. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a legkiválóbb danzigi sört még Portugáliába, sőt Indiába is exportálják. Nagyon hatékony orvosságként (*efficacissima medicina*) mindenhol kelendő, mert helyreállítja a testnedvek felborult egyensúlyát (*eo poto sanentur quicunque corporis pessimi humores*).

Bezzeg a bor egyáltalán nem olyan megbízható, mint a sör! Pliniustól is tudjuk, hogy van olyan bor, amitől az emberek megvesznek, aztán van olyan is, amiktől a nők meddők lesznek, míg egy másik fajtától – teljesen kiszámíthatatlan módon – inkább termékennyé válnak (*hominem in rabiem vertunt, et foeminas partu infoecundas, et quaedam foecundas faciunt*).[252] Na, sör és sör között ilyen különbségektől nem kell tartanunk (*diversitas formidanda non est in genere cervisiarum*)! Sőt a finn sörök olyan termékennyé teszik a nőket, hogy általában ikreket szülnek: „*in Finlandia adeo foecundas facit mulieres, ut plerunque gemellos pariant.*" Ebben Olaus Magnus potenciális „biológiai fegyvert" lát, és a sör államelméleti hasznát taglalja: ugyanis e sörivó, szapora nők segítségével a svéd király új provinciákat alapíthatna, amelyekből aztán jelentős adóbevételre és a királyság megerősödésére lehet számítani. Ehelyett mi történik? Ezek az erős nők nagy számban kelnek át minden évben Németországba, hogy ott nyomorult idegenek vágyait szolgálják ki. Hogy lehet az, hogy miközben a nemesebb lófajták exportját királyi rendelet tiltja, a termékeny szüzek – mily meggondolatlanság! – elhagyhatják az országot, és kimondottan ellenséges népeket szaporítanak?

[250] Magnus 1555, 449–454 (lib. 13, cap. 26–32).

[251] Magnus 1555, 454.

[252] A korabeli elméleteket a bor, a hippocras és a sör termékenységre gyakorolt hatásáról, lásd: Martin 2001, 42–45. Ugyanitt olvashatunk a bor impotenciagyógyító hatásáról is. Viszont a 17. századtól több orvosi könyv, valamint szatíra is foglalkozik a kávé káros hatásával: a férfiakat eunuchokká változtatja (Martin 2001, 43–44).

Itthon elnéptelenednek a földek és a házak, miközben a svéd királyság gyermekei külföldön alapítanak közösségeket és növelik az adóbevételeket.[253]

A 29. fejezet a különféle sörökről és azok gyógyító erejéről szól (*De diversitate cervisiarum, et earum virtute medicinali*). Mint megtudjuk, minél régebbi a sör, annál tisztább és egészségesebb (*quanto antiquior, tanto purior, et sanior*). Olaus Magnus leírja, hogy például 1520-ban Stockholmban szorult, amikor II. Keresztély dán király serege megostromolta a várost. Ekkor tapasztalta meg a régi, érett sör jótékony hatását: pár napig minden reggel apró, köles- és borsnagyságú kövek távoztak belőle a vizelettel fájdalom és bármiféle sérülés nélkül. Ezek után sosem volt többet veseköve. De ha a sört vajjal keverve felforralják, elmulasztja a köhögést. A sérült bordákra is ad receptet: a sört össze kell főzni tojással, gyömbérrel és cukorral, majd ezt meg kell inni. A finnek tapasztalatai is bizonyítják, hogy a sör segíti visszanöveszteni a leszakított, vagy pengével, harapással levágott körmöket. A boroszlói sör a bél sérüléseit gyógyítja, amit valamikor Olaus Magnus saját maga is megtapasztalhatott. Ugyanez a hatása a hamburgi búzasörnek is.

Az érsek szerint a jó sör tiszta. Ezért is bízzák északon a nőkre a főzésüket. Külön fejezetet szentel valami speciális, nagyon jó minőségű etióp sörnek.[254] A tisztasági előírások feltehetően minden egyéb, jó minőségű sörre is vonatkoznak. Ezeknek nem szabad bűnözőket (*homines scelerati*), gyilkosokat (*homicidae*), menstruáló nőket (*foeminae menstruosae*), vagy nemrég közösüléssel beszennyezett nőket (*foeminae polluti proximo concubitu*) a közelébe engedni, mert romlik a minőségük.[255]

A klimatikus különbségek miatti alapszabályra is kitér egy mondat erejéig: ha délebbre megyünk, akkor egyre jobbak lesznek a borok, míg ha északra, akkor egyre jobbak lesznek a sörök: „*hac relicta regula, quod uti versus meridiem sunt potiora vina, ita vergendo in plagas septentrionales, fiunt cervisiae meliores.*"[256] De azért azt is hozzáteszi, hogy többen vannak a világon azok, akik inkább sörrel élnek, mint borral.

[253] Magnus 1555, 451: „*...e quibus, tanquam fortissima sobole, rex Suetiae novas provincias dato felici principio instituere posset, unde tributum fisco, et robur regno non modicum accrescere posset. Sed nescio qua stupida caecitate provenit, ut fortissimae puellae in maximo numero quotannis ad oras Germaniae alienis miseriis serviturae exeant, ubi domi reservari possent ad utilitatem regni. Utque improvidentia notetur maior, certum genus equorum in regno regis edicto remanet, at foecundae virgines laxantur, ut in terris non satis amicis procreent inimicos. Domi desolantur agri, et aedes, ubi regni soboles foris aedificant civitates, et augent tributa.*"

[254] Talán a *tedzs*nek nevezett etióp méhsörről van szó, de ez inkább bor.

[255] Magnus 1555, 453.

[256] Magnus 1555, 452.

Előszó a szövegkiadáshoz*

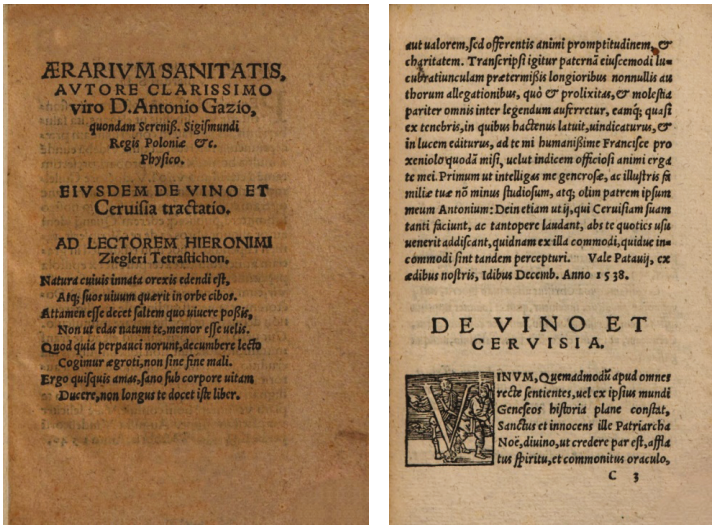

A latin szöveg közlésénél az augsburgi kiadást vettem alapul. A szavakat klasszikus alakokra írtam át (*author–auctor*; *moestitia–maestitia*). A rövidítéseket jelölés nélkül feloldottam. A nagy kezdőbetűvel írt szavak kezdőbetűjét csak a tulajdonneveknél tartottam meg. Átírtam kis betűre minden emberre, titulusra, tisztségre, foglalkozásra, rangra, tisztségre, kapcsolatra használt nagy kezdőbetűt, akkor is, ha ezek megszólítások (*Vir; Serenissimus; Rex; Philosophus; Medicus*). A kiemelés miatt nagybetűvel írt betegség- és gyógyszernevek kezdőbetűit is kisbetűkre cseréltem (*Theriacum*). Saját olvasatom szerint gyakran eltértem az eredeti központozástól, ahogy a nyilvánvaló nyomdahibákat is megjegyzés nélkül javítottam. A görög szóból hibásan képzett latin alakokat is helyesbítettem (*alices–alyces*; *Hyppocrates–Hippocrates*; *flegma–phlegma*; *melancolia–melancholia*). A könnyebb olvashatóság kedvéért a sör és bor hatásait a latin szöveg bekezdései alapján pontokba szedtem és megszámoztam. A forrásokat és a műhöz fűzött megjegyzéseimet a szöveg végén

* Miközben készült ez a könyv, Kai Brodersen beelőzött, és 2024 októberében kiadta Gazio *De vino et cervisiá*ját (Gazio 2024) a német fordítással együtt. Én más elvek szerint közöltem a latin szöveget, sok esetben másként központoztam és az antik, valamint középkori orvosi forrásokat is jelöltem. Brodersen kiadása még további három rövid művet tartalmaz a sörről. A német orvos, Jodocus Willichnek (1501–1552) Tacitus *Germaniá*jához fűzött kommentárjának sörről szóló részletét (*Historiae zythi Germanici*). A flamand orvos és botanikus, Rembert Dodoens (1517–1585) egy levelét *(Epistola de zytho et cerevisia*). A német orvos, Abraham Werner (1519/20–1589) művét a sörkészítésről (*Oratio de confectione eius potus, qui* […] *cerevisia vocatur*). És végül egy nagyon rövid írást Eobanus Hessustól, amely a sörnevekkel foglalkozik (*De diversis cerevisiae nominibus*).

jeleztem végjegyzetben. Ha a forrásrésznek van magyar fordítása, akkor azt is idéztem. Ha bibliai részleteket idézek, azt a Káldi-Neovulgátából teszem.

A latin szöveghez fűzött javaslatai miatt ezúton is külön köszönetet mondanék Christopher S. Mackay-nek, a University of Alberta professzorának, valamint Tomkó Zoltánnak, aki egyben a magyar fordítást is lektorálta és pontosította.

ÆRARIVM SANITATIS,
AVTORE CLARISSIMO
viro D. Antonio Gazio,
quondam Sereniſſ. Sigiſmundi
Regis Poloniæ &c.
Phyſico.

EIVSDEM DE VINO ET
Ceruiſia tractatio.

AD LECTOREM HIERONIMI
Ziegleri Tetraſtichon.

Natura cuiuis innata orexis edendi eſt,
Atq; ſuos uiuum quærit in orbe cibos.
Attamen eſſe decet ſaltem quo uiuere poßit,
Non ut edas natum te, memor eſſe uelis.
Quod quia perpauci norunt, decumbere lecto
Cogimur ægroti, non ſine fine mali.
Ergo quiſquis amas, ſano ſub corpore uitam
Ducere, non longus te docet iſte liber.

aut ualorem, ſed offerentis animi promptitudinem, & charitatem. Tranſcripſi igitur paternã eiuſcemodi lucubratiunculam prætermiſſis longioribus nonnullis authorum allegationibus, quò & prolixitas, & moleſtia pariter omnis inter legendum auferretur, eamq; quaſi ex tenebris, in quibus hactenus latuit, iudicaturus, & in lucem editurus, ad te mi humaniſſime Franciſce pro xeniolo quodã miſi, uelut indicem officioſi animi erga te mei. Primum ut intelligas me genero ſæ, ac illuſtris familiæ tuæ nõ minus ſtudioſum, atq; olim patrem ipſum meum Antonium: Dein etiam ut ij, qui Ceruiſiam ſuam tanti faciunt, ac tantopere laudant, abs te quotics uſus uenerit addiſcant, quidnam ex illa commodi, quidue incommodi ſint tandem percepturi. Vale Patauij, ex ædibus noſtris, Idibus Decemb. Anno 1538.

DE VINO ET
CERVISIA.

VINVM, Quemadmodũ apud omnes recte ſentientes, uel ex ipſius mundi Geneſeos hiſtoria plane conſtat, Sanctus et innocens ille Patriarcha Noë, diuino, ut credere par eſt, afflatus ſpiritu, et commonitus oraculo,

C 3

14. Az *Aerarium sanitatis* címlapja és a *De vino et cervisia*.

De vino et cervisia tractatio – A borról és a sörről

De vino et cervisia tractatio

Simon Gazius Patavinus generoso ac magnifico viro Francisco Thurso salutem plurimam dicit

Quaerenti mihi his potissimum diebus, vir praestantissime, aliud quidpiam inter patris mei monumenta, forte fortuna, sicuti saepenumero evenit, ut alia atque alia – praeter id unum, quod praecipue quaeritur – occurrant, incidit in manus parva quaedam scheda, in qua ille, cum essemus in Polonia et Cracoviae commoraremur, de vino et cervisia peculiariter egerat, idque non alia ratione atque consilio, quam ut nobilibus quibusdam Polonis commodius responderet, qui, ut assolent, in mensa, nescioquo ducti spiritu cervisiam usque adeo nonnumquam extollebant, ut vino quoque aut nihil, aut certe parum admodum tribuere viderentur.

Quam ego, ut ingenue fatear, cum legere coepissem, lusum esse aliquem sive iocum, primo illo aspectu, arbitratus sum. Verum ubi aliquanto diligentius introspexissem, simulque vidissem, praeter adducta ex sacris litteris testimonia, citatos etiam clarissimos quosque philosophos et medicos, quorum ille placitis ad singula propemodum verba nitebatur, ne quid sine auctore vel perquam evidenti ratione videretur asserere, protinus animadverti rem esse non iocosam, immo vero seriam fructuosamque ac plane cognitu dignam. Qua in sententia facile subinde perstiti, quod certo scirem genitorem meum hominem iam senio confectum et in medica facultate consummatum, ac praeterea per id temporis serenissimi illius et invicti regis Sigismundi obsequio deditum, nihil umquam per iocum, sed dumtaxat, quod et professioni suae consentaneum et plurimis profuturum cognosceret, scribere consuevisse.

Hoc itaque maturius perspecto, subiit mox, quod eidem patri meo, cum esset in Ungaria – id quod ipse mihi saepissime postea rettulit – summa quaedam semper fuit ac prope singularis necessitudo cum optimo illo et integerrimo viro, patruo tuo Ioanne Thurso, qui tunc in amplissimo illo ac opulentissimo regno undequaque florebat. Quamobrem interno et secretiore quodam affatu identidem audire mihi videbar decere me filium pro mea in eum pietate, quacumque ratione possem, id ipsum quoque apud posteros illius contestari, ne forte tanti tamque insignis viri et benevolentia et memoria una cum ipso patre meo penitus exstincta videretur.

A borról és a sörről

A padovai Simone Gazio a nemes és kiváló férfiúnak, Thurzó Ferencnek szíves üdvözletét küldi

Éppen ezekben a napokban, derék férfiú, miközben apám hátrahagyott irományai között valami más után kutakodtam – miként gyakran megesik, hogy ez is, az is előkerül, kivéve azt az egy dolgot, amit leginkább keresünk –, véletlenül a kezembe akadt egy kis papírlap, amelyen ő (amikor még Lengyelországban voltunk és Krakkóban időztünk) rendkívüli módon a borról és a sörről értekezett, mégpedig nem más okból és szándékkal, mint hogy könnyebben megfelelhessen bizonyos lengyel nemeseknek, akik – szokásuk szerint – az asztalnál (nem tudom, mily szellemtől vezérelve!) néha olyannyira magasztalták a sört, hogy úgy tűnt, a bort vagy semennyire, vagy legalábbis alig értékelik.

Őszintén bevallom, hogy amikor olvasni kezdtem, első pillantásra valamiféle játéknak vagy tréfának véltem. De amikor figyelmesebben megvizsgáltam, és rögtön láttam a Szentírásból vett bizonyságokon túl a legragyogóbb filozófusok és orvosok idézeteit is, akiknek a nézeteire – nehogy úgy tűnjön, bármit is szerzői forrás vagy teljesen egyértelmű érv nélkül állít – szinte minden egyes szavában támaszkodott, azonnal észrevettem, hogy e téma egyáltalán nem tréfa, hanem valóban komoly, hasznos és mindenképp megismerésre méltó. E véleményem mellett aztán határozottan ki is tartottam, mivel biztosan tudtam, hogy apámnak – aki akkorra már előrehaladott korú és az orvostudományban tökéletesen jártas volt, sőt emellett abban az időben a fenséges és legyőzhetetlen Zsigmond király[1] szolgálatának is szentelte magát – soha nem volt szokása tréfából írni, hanem csakis olyasmit, amit hivatásához illőnek és sokak számára hasznosnak gondolt.

Így hát erre hamar ráeszmélvén az is mindjárt eszembe jutott, hogy apámnak, – miként ezt később ő maga számtalanszor elmesélte nekem – amikor Magyarországon tartózkodott, mindig is kiváló és szinte példa nélküli kapcsolata volt azzal a nagyszerű és feddhetetlen férfiúval, a te nagybátyáddal, Thurzó Jánossal, aki akkoriban pompásan élt abban a hatalmas és nagyon gazdag királyságban. Ezért úgy tűnt, mintha valami belső és titokzatos hang újra meg újra arra biztatna, hogy az iránta való kegyeletből illene nekem mint fiának – amilyen módon csak tudom – ezt az utódai előtt is tanúsítani, nehogy esetleg úgy gondolják, hogy egy ekkora és oly jeles férfiúnak a jóindulata és emlékezete apámmal együtt kihunyt volna.

Quod ego, mehercle, per hanc ipsam occasionem alacriter, et libentissime exsecutus sum, praesertim quod aeque succurreret id me nequaquam temere facturum per hosce dies Christi servatoris nostri natalicio celebres, quibus ubique fere iam mos increbruit, ut ultro citroque ad amicos et hospites apophoreta seu strenae mittantur. In quibus quidem certum est in primis spectari non oblati muneris quantitatem aut valorem, sed offerentis animi promptitudinem et caritatem.

Transcripsi igitur paternam eiuscemodi lucubratiunculam praetermissis longioribus nonnullis auctorum allegationibus, quo et prolixitas et molestia pariter omnis inter legendum auferretur, eamque quasi ex tenebris, in quibus hactenus latuit, vindicaturus et in lucem editurus ad te, mi humanissime Francisce, pro xeniolo quodam misi, velut indicem officiosi animi erga te mei. Primum, ut intelligas me generosae ac illustris familiae tuae non minus studiosum atque olim patrem ipsum meum Antonium, dein etiam ut ii, qui cervisiam suam tanti faciunt ac tantopere laudant, abs te, quoties usu venerit, addiscant quidnam ex illa commodi, quidve incommodi sint tandem percepturi. Vale!

Patavii, ex aedibus nostris, Idibus Decembribus, anno 1538.

Ezt én – Herkulesre! – épp most serényen és a legnagyobb örömmel meg is tettem, kiváltképp mivel az is eszembe jutott, hogy semmiképp sem lehet véletlen, hogy ezt éppen azokban a napokban teszem majd, melyek a mi üdvözítőnk, Krisztus születésnapja miatt nevezetesek, amelyekre már szinte mindenütt bevett szokássá lett, hogy oda-vissza, barátoknak és vendégeknek apophorétákat, vagyis újévi ajándékokat küldenek. Ezeknél pedig biztos, hogy elsősorban nem a felajánlott ajándék mennyiségét vagy értékét nézik, hanem az ajándékozó szívének készségét és szeretetét.

Lemásoltam tehát atyámnak ezt a kis éjszakai munkáját, mellőzve a szerzők némely hosszadalmas hivatkozásait, hogy egyrészt a terjengősségtől, másrészt ugyanakkor minden kellemetlenségtől is megszabaduljunk olvasás közben. Ezt mintegy kiszabadítva és napvilágra hozva a homályból, ahol addig rejtőzött, afféle csekélyke ajándékként – szolgálatodra kész lelkem jeléül – küldtem el neked, kedves Ferencem. Először is azért, hogy tudd, nemes és tekintélyes családodnak nem kevésbé vagyok lelkes híve magam is, mint egykor apám, Antonio. Továbbá azért is, hogy azok, akik sörüket oly nagyra tartják és annyira dicsérik, tőled – valahányszor úgy adódik – megtudhassák, mily előnyöket vagy épp nehézségeket tartogat majd számukra.

Üdvözlettel! Padovai otthonomból 1538. december 13-án.

De vino et cervisia

[1] Vinum, quemadmodum apud omnes recte sentientes vel ex ipsius mundi geneseos historia plane constat, sanctus et innocens ille patriarcha Noe, divino, ut credere par est, afflatus spiritu et commonitus oraculo, primus omnium mortalium post universale illud diluvium invenit, ut vires humanae, quas noverat multo iam imbecilliores factas, haberent, quo possent egregie reficiatque instaurari.

Cervisiam, si loqui ex animo velimus, vel magna penuria et paupertas, vel quorundam potius cupiditas et avaritia, vel certe malus aliquis daemon excogitavit et protulit, ut homines infirmaret ac senes imprimis exstingueret, necnon et iuvenes ad varia denique morborum genera praepararet.

[2] Vinum, sicuti fidelibus et Evangelicae testantur litterae, Christus ipse humani generis et conditor et redemptor bibit et aquam in vinum convertit, nempe quia probe noverat, quantopere illud utile ac necessarium foret, non modo ad hominis solacium verum et ad salutem.

Cervisiam, quod Christus aliquando biberit, nusquam memoriae proditum invenitur, quin et Ioannes Baptista, ipsius etiam Christi testimonio mirifice commendatus, cervisiam, ut ex angelico didicimus vaticinio, numquam gustavit.

[3] Vinum, ut sapientissimus quoque Salomon affirmat, cor hominis mirum in modum laetificat et exhilarat.

Cervisia, ut Avicenna perhibet, sua frigiditate ac turbulentia animi serenitatem potius adimit et cordi tristitiam adducit.

[4] Vinum, ut author est divus Ambrosius, Deus Optimus Maximus homini contulit, quia scivit id sobrie haustum et praestare sanitatem et augere prudentiam.

Cervisia, quod satis per se patet, sua quaedam prava qualitate insita et corporis et animi vires enervat.

[5] Vinum, ut inquit philosophorum doctissimus Plato, quasi remedium adversus senectutis asperitatem Deus hominibus est largitus, ut

A borról és a sörről

[1] A bort (miként azt minden helyes belátással bíró ember akár magából a világ teremtéséről szóló történetből[2] is egyértelműen tudja) az egyetemes özönvíz után minden halandó közül elsőként – joggal hihetjük, hogy valami isteni sugallattól és kinyilatkoztatástól vezettetve – a szent és feddhetetlen Noé pátriárka fedezte fel azért, hogy az emberi erők, melyekről tudta, hogy jelentősen meggyengültek, valamivel kiválóan megerősíthetők és helyreállíthatók legyenek.[3]

Ha a sörről is őszintén akarunk beszélni, akkor azt vagy a nagy nélkülözés és szegénység, vagy némelyek mohósága és kapzsisága, vagy még inkább valami gonosz szellem eszelte ki és terjesztette el azért, hogy meggyengítse az embereket: elsősorban, hogy pusztítsa az öregeket és a fiatalokban különféle betegségek kialakulását készítse elő.

[2] Bort ivott az emberi nem teremtője és megváltója, maga Krisztus is, miként azt a hívek számára az evangéliumi írások is tanúsítják. Nyilvánvalóan a vizet is azért változtatta borrá,[4] mert jól tudta, hogy ez mennyire hasznos és szükséges nemcsak az ember vigasztalására, hanem egészsége[5] érdekében is.

Annak, hogy sört valaha is ivott volna Krisztus, sehol sincs írásos nyoma. Sőt – ahogy azt egy angyali jövendölésből tudjuk[6] – Keresztelő János sem kóstolta soha, akit rendkívüli módon maga Krisztus ajánl tanúságtételével.

[3] A bor – miként azt az igen bölcs Salamon[7] is bizonyítja – az ember szívét csodálatos módon megörvendezteti és felvidítja.

A sör ellenben – miként Avicenna[8] mondja – hűvösségével és zavarosságával inkább megfosztja a lelket derűjétől, és a szívet szomorúságra indítja.

[4] A bort – Szent Ambrus[9] a tanú rá – a legjobb és leghatalmasabb Isten adta az embernek, mivel tudta, hogy mértékkel fogyasztva megőrzi egészségünket és fokozza értelmünket.

A sör viszont, miként az önmagától is eléggé nyilvánvaló, valami beléoltott rossz tulajdonság miatt mind a test, mind a lélek erejét gyengíti.

[5] A bort, ahogy a legtudósabb filozófus, Platón[10] mondja, Isten mintegy az öregség keserűsége elleni orvosságként adta ajándékba az

reiuvenescere possint, et eos maestitiae oblivio capiat, utque ipsa animi affectio, sicuti ferrum igne, ex duritie in mollitiem deducta, flexibilior evadat.

Cervisiam iratus procul dubio nescioquis genius videtur in orbem primus intulisse, ut ii, quibus ita, seu fato sive alia ratione contigit, etiam in potu vitae praesentis infelicitatem experirentur.

[6] Vinum, sicuti declarat Aristoteles, hominem facundum et eloquentem ac bene sperantem reddit.

Cervisia, quod hoc ipsum umquam fecerit, aut aliquando sit effectura, nec quisquam hactenus ausus est asserere, nec fuit prorsus auditum a saeculo.

[7] Vinum, ut ait medicorum pater Hippocrates, alyces oscitationesque et rigores aufert.

Cervisia eodem ipso auctore frigus, rugitum in ventre et alia pleraque incommoda secum advehit.

[8] Vino, ut docet ingeniosissimus Galenus, senes potissimum indigent, ut aquosa, quae in eis abundat, humiditas emendetur ac digeratur.

Cervisia peritorum omnium iudicio senibus vehementer adversatur, quia supervacaneam in eis aquositatem multiplicat, et sua frigiditate ipsorum exiguum calorem exstinguit, et opprimit.

[9] Vinum, sicuti refert gravissimus medicus Isaac, antiqui theriacae persimile censuerunt, quandoquidem frigida calefacit et calida infrigidat, simulque arida humectat et extenuat humida.

Cervisia, ut dicit Avicenna, concoctionem impedit, hydropem et tabem inducit, postremoque male affectum corpus ingenita sua pravitate consumit.

[10] Vinum, auctore Galeno, praesentaneum humanae naturae instauratione indigenti exhibet alimentum.

Cervisia, ut idem affirmat, neque aliquod praestat nutrimentum, nec inter potiones, quae cibales appellari consueverunt, satis digne connumerari posse creditur.

embereknek, hogy megfiatalodhassanak, és elfeledkezhessenek bánatukról, valamint hogy az indulatos lélek, mint vas a tűzben, keménységből lágyságra vezetve hajlékonyabbá váljék.

A sört kétségkívül valami dühös szellem hozta először a világra azért, hogy azok, akik a sorsnak, vagy más egyéb oknak köszönhetően megkóstolják, a jelen élet nyomorúságát az italban is megtapasztalják.

[6] A bor, ahogy Arisztotelész[11] rámutat, az embert könnyedén beszélővé, ékesszólóvá és jóreményűvé teszi.

A sörről viszont azt, hogy valaha is így hatott volna, vagy majd egyszer ily hatással lehetne, senki sem merte állítani és soha senki nem is hallott ilyesmit.

[7] A bor – ahogy Hippokratész,[12] az orvosok atyja mondja – táplál, elűzi az ásítozást, az álmosságot és a merevséget.

A sör ugyanazon szerző[13] szerint hidegrázást, gyomorkorgást és rengeteg más kellemetlenséget okoz.

[8] Borra – ahogy a zseniális Galénosz[14] tanítja – többnyire az időseknek van szükségük, hogy a bennük túltengő vizes nedvességet kikúrálja és eltávolítsa.

A sör minden hozzáértő véleménye szerint rendkívül káros az idősekre, mert fokozza bennük a túlzott vízbőséget, és hűvösségével kioltja, elfojtja bennük a csekélyke hőt.

[9] A bort – ahogy a nagy tiszteletben álló orvos, Izsák[15] is említi – a régiek nagyon hasonlónak tartották a terjékhez,[16] mert a hideget felmelegíti, a meleget lehűti, ugyanakkor a szárazat megnedvesíti és a nedvességet csökkenti.

A sör viszont – miként Avicenna[17] mondja – gátolja az emésztést, ödémát és lassú sorvadást okoz, végül pedig természetéből eredő hitványságával a legyengült testet felemészti.

[10] A bor Galénosz[18] szerint azonnali táplálékot nyújt a felfrissülésre vágyó embernek.

A sör viszont – miként ugyanő[19] bizonyítja – nem nyújt semmiféle táplálékot, és nem is gondolják méltónak arra, hogy az általában tápláléknak nevezett italok közé lehessen sorolni.

[11] Vinum, ut scriptum reliquit Isaac, cor confortat, animum laetificat, maerorem expellit et sanguinem a quibuscunque sordibus emundat.

Cervisia, eodem ipso teste, si frequentius ingeratur, universale tandem, ac maximum corpori nocumentum.

[12] Vinum ex Galeni sententia venas ab impuris humoribus expurgat, et ita sanguinem clarificans assidue nitidum vi sua ipsius custodit et conservat.

Cervisia, sicut tradidit Hippocrates, splenem pariter et hepar oppilat ac malignis replet humoribus.

[13] Vinum, ut ait Galenus, urinam provocat, et per emissum sua opera sudorem humanum corpus exonerat, quia ipsius oppilationes efficaciter aperit.

Cervisia, sicut ostendit Avicenna, urinae cursum haud mediocriter impedit, ob id quod meatus eius et viam obstruit, quominus libere profluat, idcircoque et lapillos ingenerat, et consequenter ad calculi cruciatus perpetiendos hominem disponit ac praeparat.

[14] Vinum, ut Galenus inquit, calorem naturalem excitat, et corpus universum calefacit ac penetrat.

Cervisia, ut docet Aristoteles, stomachum infrigidat, et innatum calorem exhaurit ac tandem exstinguit.

[15] Vinum, sicuti Galenus ostendit, pectus expurgat, et in eo contenta phlegmata exscreationibus evacuat.

Cervisia eodem attestante stomachum labefactat, et viscera atque intestina laedit.

[16] Vinum, ut Galenus idem asserit, exhaustam seu defessam virtutem corporis instaurat, et crassos pituitososque attenuat ac maturat.

Cervisia, ut est Hippocratis sententia, debilitatem ac defectionem operatur, crudosque et phlegmaticos humores adauget.

[11] A bor – amint azt Izsák[20] írásban ránk hagyta – erősíti a szívet, felvidítja a lelket, elűzi a bánatot, és megtisztítja a vért minden szennyeződéstől.

A sör viszont – ha gyakran fogyasztják – ugyanezen[21] tanúsága szerint végül mindenre kiterjedő hatalmas károkat okoz a szervezetnek.

[12] A bor Galénosz[22] véleménye szerint megtisztítja az ereket a tisztátalan nedvektől. A vért így szűrve, saját erejéből folyamatosan óvja és tisztán tartja.

A sör, ahogy Hippokratész[23] tanította, a lépet és a májat is egyformán eltömíti és rosszindulatú nedvekkel tölti fel.

[13] A bor – ahogy Galénosz[24] mondja – vizelethajtó, és az általa előidézett izzadás enyhülést hoz az emberi testnek, mert hatékonyan nyitja meg az eltömődéseket.

A sör – miként Avicenna[25] kimutatja – jelentős mértékben akadályozza a vizelet folyását és elzárja annak csatornáját. Mivel így kevésbé tud szabadon áramlani, kicsiny köveket hoz létre, amely következésképp az embert előre elrendeli és felkészíti a vesekőtől való kínok elviselésére.

[14] A bor – ahogy Galénosz állítja[26] – serkenti a természetes hőt, felmelegíti és átjárja az egész testet.

A sör – ahogy Arisztotelész[27] tanítja – lehűti a gyomrot, a velünk született hőt pedig kimeríti, és végül ki is oltja.

[15] A bor – ahogy Galénosz[28] rámutat – purgálja a mellkast, és felköhögtetve kiüríti a benne lévő váladékokat.

A sör – ugyanezen[29] tanúsága szerint – tönkreteszi a gyomrot, valamint károsítja a belső szerveket és a beleket.

[16] A bor – ahogyan azt szintén Galénosz[30] állítja – visszaadja a kimerült test megfáradt erejét, és hígítja, megérleli a sűrű, nyálkás nedveket.

A sör Hippokratész[31] véleménye szerint gyengeséget és kimerültséget okoz, valamint szaporítja a nyers és nyálkás nedveket.

[17] Vinum, sicut Averrois affirmat, atrae bili penitus refragatur, ipsam enim educit e corpore, et eiusdem removet nocumentum.

Cervisia peritorum iudicio melancholiam potius gignit humorem, et illius maliciam facile multiplicat.

[18] Vinum, ut ait Aristoteles, sanos homines fortes reddit, et spiritus substantiae incrementum affatim subministrat.

Cervisia, teste Hippocrate, validos etiam et robustos homines infirmat, quia ipsorum vires atterit et languidas efficit.

[19] Vinum, ut Avicenna testatur, bilem sive choleram rubram per urinam expellit, nec eam in corpore multiplicari permittit.

Cervisia, ut inquit Hippocrates, apta quidem est humorem eiusmodi cholericum efficere. Verum ab eodem corpus purgare nequaquam didicit.

[20] Vinum, ut sentit Avicenna, ingenium in primis clarum reddit, et quasi excitat ac purificat.

Cervisia, id quod cuique perito medico satis cognitum et perspectum est, nihil prorsus habere suapte natura potest, quod ad ingenii praestantiam operetur, quin illud potius offuscat et obtundit.

[21] Vinum, ut princeps affirmat, omnibus nervorum pravis affectionibus occurrit, et spasmo sive contractioni medetur.

Cervisia, sicut idem autumat, nervis plurimum obesse facile cognoscitur, propterea quod humiditates in eis existentes concoqui et dissolvi non permittit.

[22] Vinum, sicut Avicenna declarat, ventriculum sive stomachum abluit, purificat et confortat.

Cervisia, eodem ipso teste, stomachi debilitat virtutem.

[23] Vinum, ut idem inquit, assumptos cibos penetrare facit et virtutes totius corporis vivificat.

Cervisia omnium doctorum consensu innatum suffocans calorem, virtutes membrorum pernecat.

[17] A bor – amint azt Averroës[32] bizonyítja – teljes mértékben akadályozza a fekete epét, ugyanis kivonja azt a szervezetből és megszünteti annak káros hatását.

A sör a hozzáértők megítélése szerint inkább termeli a fekete epe[33] nedvét, és kétségkívül megsokszorozza annak ártalmasságát.

[18] A bor – ahogy Arisztotelész[34] mondja – az egészséges embernek visszaadja az erejét, és bőségesen gyarapítja életerejét is.

A sör – miként Hippokratész[35] tanúsítja – még az egészséges és erős embereket is legyengíti, mert kimeríti az erejüket és elernyeszti őket.

[19] A bor – miként Avicenna[36] tanúsítja – a vizelettel hajtja ki a vörös epét,[37] és nem engedi felgyűlni a szervezetben.

A sör – ahogy Hippokratész[38] mondja – alkalmas arra, hogy ilyenfajta epés nedvet hozzon létre, de a testet semmilyen módon nem képes megtisztítani ettől.

[20] A bor – ahogy Avicenna[39] gondolja – mindenekelőtt ragyogóvá teszi az elmét, mintegy felpezsdíti és megtisztítja azt.

A sör, miként az minden tapasztalt orvos számára elég jól ismert és nyilvánvaló, saját természeténél fogva semmi olyasmivel nem rendelkezhet, ami csiszolná az értelmet, sőt inkább elhomályosítja és eltompítja azt.

[21] A bor – ahogy a mester[40] is állítja – gyógyítja az idegi rendellenességeket, valamint segít a görcsökön.[41]

A sörről – amint ugyanezen szerző állítja[42] – köztudott, hogy nagyon ártalmas az idegekre, mert a bennük lévő nedveket nem engedi megemészteni és felszívódni.

[22] A bor – ahogy Avicenna[43] bizonyítja – a gyomrot[44] kimossa, tisztítja és erősíti.

A sör viszont – ugyanezen[45] tanúsága szerint – gyengíti a gyomor erejét.

[23] A bor – miként szintén ő[46] mondja – segíti a bevitt ételek felszívódását, és élénkíti az egész test erejét.

A sör – ebben minden orvos egyetért – elfojtva a velünk született hőt, a testrészek erejét teljesen kioltja.

[24] Vinum, ut ait Avicenna, colorem pallidum ac plumbeum, seu lividum emendat et bonum inducit.

Cervisia colorem vividum corrumpit et simul malum efficit. Nec mirum, frigida siquidem est et innato calori contraria.

[25] Vinum, sicut Isaac ostendit, vitalem calorem hominibus insitum augmentat et confortat.

Cervisia, id quod notius est quam ut probationibus egeat, non modo calorem eiusmodi non auget, verum etiam retundit et exhaurit.

[26] Vinum, quemadmodum Avicenna scite colligit, perinde se habet ad innatum, qui homini vitam praestat, calorem confovendum atque oleum ad lumen lampadis conservandum.

Cervisia, quod profecto nemo sanae mentis infitiabitur, non secus naturalem ipsum exstinguit calorem, praesertim hominum imbecillium et provectiorum, quam ignem aqua.

[27] Vinum, ut auctor est doctissimus Isaac, corpori humano valde congruum praestat nutrimentum, quo fit, ut simul quoque idipsum sanum reddit, ac in sanitate custodit.

Cervisia, sicuti optime noverunt sapientes medici, corpus incolume, ut iam dictum est, non conservat, sed debilius facit potius, et putredini, quae omnium morborum mater est, obnoxium.

[28] Vinum, ut idem ait, nativum in primis calorem adiuvat, et ratio est, quia in sanguinem purissimum convertitur, qui caloris ipsius praecipuum est fundamentum.

Cervisia, quod nemo sane peritus ignorat, vehementer ingenito calori est adversa, quippe quae pituitam maxime multiplicat, a qua, ut perspicuum est, ipse calor extinguitur.

[29] Vinum, eodem ipso auctore Isaac, omnibus aetatibus, temporibus ac regionibus est conveniens.

Cervisia, ut non prorsus ab omnibus ubique gentium ac locorum contemnenda et repudianda censeatur, hoc unum dumtaxat facere videtur, quod robustis iuvenibus fortiter laborantibus et refrigerio indigentibus utilis est, et non parum opitulatur.

[24] A bor – ahogy Avicenna[47] mondja – a sápadt és ólomszínű vagy szederjes bőrszínt javítja, vagyis egészséges színt kölcsönöz.

A sör kifakítja az üde színt, és rossz színt okoz. Nem is csoda, hiszen hűvössége ellentétes a velünk született hővel.

[25] A bor – amint Izsák[48] rámutat – fokozza és élénkíti az emberekben rejlő létfontosságú hőt.

A sör – és ez közismertebb annál, mintsem hogy bizonyítékokra szoruljon – nemhogy nem növeli az effajta hőt, hanem inkább mérsékli, sőt ki is meríti.

[26] A bor – ahogyan Avicenna[49] ügyesen összefoglalja – ugyanúgy táplálja az ember életéért felelős vele született hőt, miként az olaj is életben tartja a lámpás fényét.

A sör viszont – miként azt ép elmével senki sem tagadhatja –, mint víz a tüzet, úgy oltja ki a természetes hőt, kiváltképp a gyenge és idősebb emberekben.

[27] A bor – ahogyan az igen művelt Izsák[50] is tanúsítja – az emberi szervezet számára rendkívül alkalmas táplálékot nyújt, amely nem csak helyreállítja, de meg is őrzi egészségünket.

A sör, miként azt a bölcs orvosok jól tudják, a test egészségét – ahogy már említettük is – nemhogy megőrizné, hanem inkább meggyengíti és rothadásra hajlamossá teszi, amely pedig minden betegség anyja.

[28] A bor – ahogy ugyanő[51] mondja – elsősorban a velünk született hőt táplálja. Ennek az az oka, hogy a bor a legtisztább vérré alakul át, amely magának a [velünk született] hőnek is a legfontosabb alapja.

A sör – amivel bizony minden hozzáértő tisztában van – határozottan ellensége a velünk született hőnek, hiszen jelentősen növeli a váladékképződést, ami pedig nyilvánvaló, hogy kioltja e hőt.

[29] A bor – ugyanezen Izsák[52] tanúsága szerint – minden életkorhoz, évszakhoz és vidékhez jól illik.

A sör – hogy ne gondoljuk mindenhol és mindenki számára teljesen megvetendőnek és elutasítandónak – úgy tűnik, csak egyetlen dologra jó: az erős fiataloknak kemény fizikai munka közben hasznos, és nem csekély segítséget nyújt.

Hactenus de vino et cervisia, pleraque profecto alia ex aliis quoque praeclaris auctoribus ad hanc eandem rem spectantia adduci potuisse nequaquam ignoramus. Verum ea nos ex industria, ut brevitati studeremus, omisimus, rati quae iam dicta sint cuique probo veritatis amico satis egregie sufficere. Neque enim ea nobis umquam fuit mens aut consilium, ut pertinacioribus quibusdam responderemus, iis praesertim, qui pulcherrimum arbitrantur facinus, si modo possint suis contentionibus et cavillis omnia interturbare planeque confundere. Cui hominum generi certissimum est nihil omnino rectum videri aut sapere praeter id unum, quod ipsi sibi ex suo ingenio suaque sententia, quamvis perperam, effinxerunt. Cum talibus igitur et eorum similibus neque ulla in re congredi neque aliquod prorsus habere negotium volumus. Indigni namque sunt, quibus veritas innotescat, quam suis nugis semper obnubilant ac ineptis subsannationibus afficere non erubescunt.

Reliquum est, mi Francisce clarissime, ut quae a genitore ipso meo scripta de vino et cervisia hucusque legisti, pro tua moderatione, quemadmodum et cetera consuevisti, aequi bonique facias, ac praeterea tibi certo persuadeas Simonem tuum, quamquam tenui admodum et ingenio et fortuna hominem esse, nihilominus et semper fore tui tuorumque omnium studiosissimum, de quo tibi possis, quotiescumque per occasionem praestabitur, non solum minora haec et faciliora, quae merito praeludia quaedam potius obsequiorum appellenda censueris, verum longe praestantiora gravioraque polliceri. Quod si voluntatis huiusce meae promptitudinem, meamque observantiam erga te ac familiam tuam nobilissimam tibi non indignam benevolentia tua visam persensero, primum quidem animi mei desiderio abunde satisfactum ingenue profitebor, deinde vero mihi, quamvis etiam sponte mea currenti ad maiora tuo nomine officiosius peragenda, velut addita calcaria, sedulus arbitrabor. Interea rursum vale et salve.

Ennyit a borról és sörről, habár nagyon is jól tudjuk, hogy e tárgyban bizonyára más jeles szerzőktől is sok egyéb észrevételt lehetett volna felhozni. Mi azonban a lényegre törekedve, ezeket szándékosan mellőztük, azt gondolván, hogy mindaz, ami már elhangzott, bőven elegendő az igazság minden becsületes barátjának. Hiszen se akaratunk, se szándékunk nem volt soha megfelelni némely csökönyösebb ember elvárásának, különösen azoknak nem, akik legdicsőbb tettüknek csakis azt tartják, ha kötekedéseikkel és szőrszálhasogatásaikkal mindent megháboríthatnak és teljesen összezavarhatnak. Az ilyesféle embernek ugyanis biztos, hogy semmi más nem tűnik helyesnek vagy bölcsnek attól az egytől eltekintve, amelyet saját véleménye alapján saját eszéből – bármennyire hibás légyen is az – kifundált. Az ilyenekkel tehát és a hozzájuk hasonlókkal semmilyen tárgyban nem kívánunk vitatkozni, és egyáltalán nem kívánunk semmilyen kapcsolatba sem kerülni velük. Hiszen méltatlanok arra, hogy megismerjék az igazságot, amelyet locsogásaikkal folyton elhomályosítanak, és nem szégyellik azt ízetlen csúfolkodásaikkal gúnyolni.

Már csak az van hátra, legkiválóbb Ferencem, hogy amit eddig olvastál, vagyis atyámnak a borról és sörről szóló írását, belátásod szerint – miként más egyéb dolgokban is szoktad – fogadd megértő jóindulattal. Továbbá abban is biztos lehetsz, hogy a te Simonod, habár meglehetősen szerény képességű és vagyonú ember, mindazonáltal mindig elkötelezett lesz irántad és a tieid iránt, és akitől valahányszor csak alkalma nyílik rá, nem csak ilyen kisebb és könnyedebb – amelyeket méltán gondolhatsz inkább az odaadás valamiféle előjátékainak –, hanem sokkal jelesebb és komolyabb dolgokra is számíthatsz. Ha tehát azt látom majd, hogy ezen szándékomnak az alkalmatosságát, valamint az irántad és igen nemes családod iránti tiszteletemet nem tartod jóindulatodra méltatlannak, akkor majd egyrészt nyíltan kijelenthetem, hogy lelkem legfőbb vágya bőven kielégíttetett, másrészt viszont biztosan úgy fogom érezni – bár önszántamból is azon vagyok, hogy a te nevedben készséggel vigyek nagyobb dolgokat véghez – mintha csak megsarkantyúztak volna. Addig is még egyszer ég veled, és jó egészséget!

Végjegyzetek

1 I. Zsigmond lengyel király (1467–1548).

2 1Móz 9:20–21: „Noé aztán, mint földművelő ember, elkezdett szőlőt ültetni. Ivott a borból, lerészegedett…"

3 Vö. Szent Ambrus, *Hexameron libri sex*, 3.17.72.

4 Jn 2:3–11.

5 A *salus* 'üdvösséget' is jelent.

6 Lk 1:15: „Mert nagy lesz az Úr előtt; bort (οἶνος) és részegítő italt (σίκερα) nem iszik, és már anyja méhétől fogva betelik Szentlélekkel." Tehát e szerint Keresztelő János se bort, se más erjesztett italt nem ivott. Ráadásul egy másik hely (Lk 7:33) azt írja, hogy épp a bor az, amit sosem ivott: „Mert eljött Keresztelő János, kenyeret nem eszik és bort (οἶνον) nem iszik."

7 Zsolt 104:14–15: „…kenyeret adsz a földből, és bort, hogy vidámítsa az ember szívét."

8 Avicenna latin fordításai itt a „*focha*" (فُقّاع) (fuqqāʿ) szót használják. Andrea Alpago (kb. 1450–1521) meghatározása alapján (Avicenna 1595b, 417) nehéz volna ezt egyértelműen sörként azonosítani, bár az árpából készült verzióját akár sörnek is képzelhetjük: „A focha olyan ital, amelyet néha kis mazsolák vízben történő felforralásával, néha árpalisztből, néha kenyérbélből készítenek, és néha mentát, rutát vagy zellert is adnak hozzá. És megesik, hogy különféle szándékoknak megfelelően fűszereket is tesznek bele, de van, hogy mézből készül." (Lásd appendix 3) Ennek káros hatásairól részletesebben írt a *De removendis nocumentis* című rövidebb művében (lásd appendix 4), de itt nem említi, hogy szomorúságot okozna. A *De viribus cordis* című művében (tract. 1, cap. 5) viszont azt fejtegeti, hogy a kiváló minőségű bor növeli az örömöt (*laetitia*) (Avicenna 1595d, 336). Talán Gazio ezt állította szembe a sörrel. Az Avicenna-corpus latin fordításában két helyen találkoztam a „*cervisia*" kifejezéssel. Az egyik a *De removendis nocumentis* egyik alfejezete (tract. 3, cap. 15), amely megemlíti, hogy kockázatos lehet a fürdőben hideg italt – vizet vagy sört – fogyasztani: „*Potate in balneo rem aliquam frigidam, sicut aqua frigida, et cervisia, est timorosum valde*." (Avicenna 1595e, 361.) A másik pedig Avicenna *Canticá*jában (pars 1, tract. 1, 133) olvasható, amely szerint minden sört, tejet, vagy bort tartalmazó étel táplálja a testet: „*Omne quod bibitur ex cervisiis, lacte, et vino nutrit corpus*." (Avicenna 1595c, 380.)

9 *Hexameron libri sex*, 3.17.72.

10 *Törvények,* 2. könyv, 666b–c. Kövendi Dénes fordításában (Platón 1984, 514): „Ha azonban átlépte a negyven évet, akkor a lakomákon jóllakva, hívja a többi istent is, de különösen Dionüszoszt, a meglett férfiak gyönyörteljes, vidám ünnepére, melyet ő adott az embereknek segítőtársul az öregség fanyarsága (αὐστηρότης) ellen, nekik adván varázsszerül (φάρμακον) a bort, úgyhogy megifjodjanak és elfeledkezzenek kedélytelenségükről (δυσθυμία), s hogy a lélek, mint a tűzbe tartott vas, engedve keménységéből (σκληρότερον), lágyabbá (μαλακώτερον) és így alakíthatóbbá (εὐπλαστότερον) legyen."

11 *Problemata*, 953b: Arisztotelész a λαλίστερος (*facundum*) és ῥητορικός (*eloquens*) kifejezéseket használja. Gazio „*bene sperans*" (εὔελπις) kifejezése a *Problemata* 955a-ban tűnik fel: „ὅτι πάντας ὁ οἶνος ὁ πολὺς εὐέλπιδας ποιεῖ." Egy másik helyen (*Problemata*, 905a16–19) azt írja, hogy az akadozó, dadogó beszédű (ἰσχνόφωνος) embernek segít a bor, hogy megfelelően összefűzött szavakkal folyamatosan tudjon beszélni.

12 *Aphorisma* 7.56: „Ἀλύκη, χάσμη, φρίκη, οἶνος ἴσος ἴσῳ πινόμενος λύει."

13 A hippokratészi corpusban nem szerepel a ζῦθος ('sör') szó. Galénosz két Hippokratész-kommentárjában említi a ζῦθος-t, de az idézett Gazio-részt ebben sem találjuk. Árpából készült italra, lisztre létezik a görög κρίθινον szó. Ital értelemben ez Hippokratésznál kétszer fordul elő. Az egyik helyen (*De dieta in morbi acutis*, 17.27–33) valamiféle árpából készült italt említ, ami a szövegkörnyezet miatt akár alkoholos is lehet („περὶ τῶν ἄλλων ποτῶν, οἷον τὸ κρίθινον"), a másik helyen pedig „árpavízről" (ὕδωρ κριθίνου) ír (Pszeudo-Hippokratész: *De dieta acutorum*, 10.71). Ezzel kapcsolatban lásd még: Nelson 2005, 33, 132 lj. 16.

14 *De sanitate tuenda*, 334.5–339.10.

15 *Liber de diaetis particularibus* (Isaac Israeli 1570, 571). Eredeti forrását lásd: Plinius, *Naturalis historia* 14.117.

[16] A görög θηριακός (θηριακή, θηριακά) szóból. Régi magyar neve: „terjék". Eredetileg kígyómarás és más vadállatok mérge elleni ellenszer, ám itt Gazio inkább arra a későbbi felfogásra utal, amikor már univerzális csodaszerként, *panacea*ként tartották számon.

[17] *De removendis nocumentis*, tract. 5, cap. 18 (Avicenna 1595e, 367), (lásd appendix 4).

[18] Talán a *De sanitate tuenda*, 334.

[19] A Galénosz-corpus háromszor említi a sört (ζῦθος). Ebből kétszer Hippokratész-kommentárjaiban (*In Hippocratis aphorismos commentarii*, 17b.492.16–493.9; *In Hippocratis de victu acutorum commentaria*, 15.850.5–15.850.8). Egy másik helyen pedig a definícióját lehet olvasni, de ebben nem tér ki az egészségügyi hatásaira: *De simplicium medicamentorum temperamentis ac facultatibus*, 11.882.5–8.

[20] *Liber de diaetis particularibus* (Isaac Israeli 1570, 588, 602).

[21] A *Liber de diaetis particularibus*ban nem említi a sört.

[22] *De sanitate tuenda*, 336.7–8.

[23] Hippokratésznál nem találkozunk ezzel. Lásd a fentebbi 13. lábjegyzetet.

[24] *De sanitate tuenda*, 247.4–11; 353.6–8; 402.2–4.

[25] *De removendis nocumentis*, tract. 5, cap. 18 (Avicenna 1595e, 367) (lásd appendix 4).

[26] *De sanitate tuenda*, 336.7.

[27] Arisztotelésznél a „sör" szinte soha és akkor is bizonytalan jelentéssel bukkan fel. (Lásd fentebb a 72. oldalon: fr. 106). Ráadásul csak naukratészi Athénaiosz idézetéből ismerjük az Arisztotelész-szövegrészt. Athénaiosz (Arisztotelész?) a bizonytalan jelentésű „árpabor" (οἶνος κρίθινος) kifejezést használja (*Deipnosophistae*, 1.61.15–19). Igaz, a bor és sör természetéből mindez könnyedén kikövetkeztethető, de a Gazio által idézett kontextusban nem találkozunk vele. Talán valami későbbi Arisztotelész-kommentárban talált rá a szerző.

[28] *De sanitate tuenda*, 350.9–13; 351.11–353.8.

[29] Lásd a fentebbi 19. lábjegyzetet. Galénosznál nem találkozunk ezzel, de egy későbbi Galénosz-kommentárban előfordulhat.

[30] *De sanitate tuenda*, 353.6–8.

[31] A hippokratészi corpusban nem szerepel a sör (lásd 13. lábjegyzet).

[32] A *Colliget* 6. könyvének 6. fejezetében találjuk meg ezt a gondolatot. Igaz, a latin fordítás szerint a bor és a sör egyaránt igen hasznos fiatal korban a fekete epe ellen: „*In tempore vero iuventutis bonum eis et utile existit, eo quod tunc in eis due cholere manifestantur. Videlicet rubea et nigra: una per naturam, alia vero per accidens, et vinum atque cervisia istis duabus resistunt choleris, et eas a corpore expellunt. Melancholie vero a tota specie resistunt.*" Averroes 1562, 136^{r-v}.

[33] A szövegben végig keveredik a nedvtan latin és latinizált görög terminológiája (*pituita–phlegma*; *pituitosus–phlegmaticus*; *atra bilis–melancholia* stb.).

[34] Ezt a megfogalmazást az arisztotelészi corpusban nem találjuk meg így szó szerint (de még Galénosznál és Avicennánál sem), esetleg Arisztotelésznek a bort illető általános nézeteiből következtethető ki.

[35] Lásd fentebb a 13. lábjegyzetet.

[36] *Canon*, lib. 1, fen. 2, doct. 3, cap. 4 (Avicenna 1595a, 170, 9–18. sor); Lib. 1, Fen. 3, Doct. 2, Cap. 8 (Avicenna 1595a, 179, 53–62. sor). Ugyanez olvasható a fentebb idézett Averroes részben is (*Colliget*, 6.6) de nemcsak a borról, hanem a sörről is: „*Sed choleram rubeam per urinam educunt et membra humectant, in quibus siccitas supervenit.*" Averroes 1562, 136^{v}.

[37] A fordításban nem dupláztam meg a „vörös epe" kifejezést, mert a latinizált görög *cholera rubra* ugyanaz, mint a *bilis rubra*.

[38] Lásd fentebb a 13. lábjegyzetet.

[39] *Canon*, lib. 1, fen. 3, doct. 2, cap. 8 (Avicenna 1595a, 180, 3–5. sor); *De removendis nocumentis*, tract. 1, cap. 5 (Avicenna 1595e, 367, 12–16. sor).

[40] [Avicenna] *Canon*, lib. 3, fen. 1, tract. 5, cap. 8; lib. 3, fen. 22, tract. 2, cap. 23 (Avicenna 1595a, 500, 10–30. sor; 979, 30–47. sor).

[41] A görög σπασμός kifejezésből képzett *spasmus*t igyekszik összehangolni a latin *contractio*val. A modern orvosi latinban 'görcs' jelentésű (Brencsán 1990, 449). Pápai Páriz Ferenc szótárában a *contractio nervorum*: 'sugorodás'; contractio animi in dolore: 'szomorkodás'. Pápai Páriz 1801, 162. Akár szorongást is érthetünk a kifejezésen.

[42] *De removendis nocumentis*, tract. 5, cap. 18 (Avicenna 1595e, 367) (lásd appendix 4).

[43] *Canon*, lib. 3, fen. 13, tract. 1, cap. 23; lib. 3, fen. 13, tract. 1, cap. 33; lib. 3, fen. 13, tract. 1, cap. 33; lib. 4, fen. 6, tract. 4, cap. 9 (Avicenna 1595a, 702, 51–60. sor; 708, 20–27. sor; 709, 40–61. sor; Avicenna 1595b, 223, 54–61. sor).

[44] Itt megint a görög és latin orvosi terminológiát igyekszik harmonizálni. A latin *ventriculus*t a görög στόμαχος szóból képzett *stomachus*ra „fordítja le".
[45] *De removendis nocumentis*, tract. 5, cap. 18 (Avicenna 1595e, 367) (lásd appendix 4).
[46] *Canon*, lib. 3, fen. 13, tract. 1, cap. 29; lib. 3, fen. 16, tract. 1, cap. 4 (Avicenna 1595a, 705, 26–33. sor; 816, 7–15. sor).
[47] *Canon*, lib. 1, fen. 3, doct. 2, cap. 8 (Avicenna 1595a, 179).
[48] *Liber de diaetis particularibus* (Isaac Israeli 1570, 568, 570, 571).
[49] *Canon*, lib. 1, fen. 2, tract. 3, cap. 11; lib. 1, fen. 3, doct. 2, cap. 8 (Avicenna 1595a, 146; 180, 2–3. sor). Valójában Arisztotelész: *Problemata* 871b.
[50] *Liber de diaetis particularibus* (Isaac Israeli 1570, 568, 571).
[51] *Liber de diaetis particularibus* (Isaac Israeli 1570, 568, 569, 585).
[52] *Liber de diaetis particularibus* (Isaac Israeli 1570, 571, 589, 601).

Appendix

1

Gazio 1546, [A1^{v}]; Gazio 1549a, [A1^{v}]

Praestanti viro, domino Paulo Gereandro Salisburgensi, domino suo, Philippus Ulhardus salutem dicit

Pervenit ad officinam nostram, praestantissime vir, libellus ut elegans, ita saluberrimis, ad sanitatem conservandam praeceptiunculis refertus. Et quia videbam eundem a multis bonis, et doctis probari, praesertim tamen a clarissimo viro iuris utriusque doctore Guilelmo Datlero commendari, me non frustra hanc operam collocaturum putavi, si prelo nostro submitterem, publiceque ederem. Quanquam idem autor aliquot libros ea de re conscripserit, tamen compendium hoc non edidit, sed in gratiam amici cuiusdam excerptum esse ex epistola praeliminari intelligimus. Quare, praestantissime vir, cum non vulgarem inter praedictum dominum doctorem et te necessitudinem esse intelligerem, non debui non te hoc honorare munusculo. Cur vero hoc laboris quicquid est ad te transmittam, in causa fuit, non solum singularis tua eruditio, sed etiam doctissimorum virorum auctoritas, qui te suis scriptis honorare non semel dignati sunt. Suscipe igitur et nostram in te piam voluntatem boni consule. Vale feliciter, vir praestantissime. Augusta Vindelicorum, pridie Kalendarum Octobris anno 1546.

2

Gazio 1546, [A2^{r}–A4^{v}]; Gazio 1549a, [A2^{r}–A4^{r}]

Simon Gazius Patavinus generoso ac magnifico viro Francisco Thurso salutem plurimam dicit

Memini, vir clarissime, genitorem meum, quoties inter loquendum de medicis, deque ipsorum arte sermo incidebat, dicere solitum, existimare se magnopere quidem honorandum medicum esse, qui ad pristinam incolumitatem aegrotos restituere probe didicisset. Verum peculiariore quadam laude, ac longe maiore praeconio dignum sibi videri eum, qui toto ingenii sui conatu, et exquisita prudentia multo ante prospicere curavisset, ne quis in adversam incideret valetudinem, id quod ut est optimum, atque utilissimum, ita profecto, et rarissimum est, et proxime ad cuiusdam dignitatis virtutem accedit. Quis enim adeo est rerum imperitus aut stolidus, ut ipse dicebat, qui non plane perspiciat longe commendabilius expetibiliusque beneficium esse illius, qui iamiam casurum in aliquod praecipitium, oportune commonet, et ita ab imminenti periculo retrahit ac liberat, quam eius, qui, ubi vel inscitia sua vel incuria hominem concidere permisit, tandem collapsum allevare committitur? Hanc ob rem idem mihi saepissime narravit se, postquam in altero medici negotio, quod curandis solum morbis incumbit satis diu multumque laborasset, paulatimque per aetatem maturiorem animadvertisset, quanto praestaret opus alterum, quod in tuenda prospera valetudine versabatur, industriam omnem, deinceps suam, omnesque ingenii vires ad hoc unum contulisse, ac intactum reliquisse neminem qui ea de re aliquid memoriae prodidisset, sed evolvisse omnium veterum simul, ac recentiorum libros, ut quam exactissimam eiuscemodi rei cognitionem assequeretur. Quo quidem in studio quot curas, quot vigilias quantum aerumnarum pertulerit facile cuivis testantur eiusdem tria iustae magnitudinis opera, quae in hoc condidit, in quibus, bone deus, quid unquam excogitari poterat amplius, quod ad eam rem pertinere videretur, quod vir ille indefessi plane laboris, et singularis cuiusdam sollertiae, aut non observaverit aut non exquisierit, aut denique non adduxerit? Et ne forte eum existimes medicae duntaxat facultatis auctores attigisse, per omne prorsus illustrium disciplinarum et scriptorum genus evagatum scito, ac divina et caelestia, sublunariaque omnia incredibili diligentia perscrutatum, ut non immerito ausim affirmare, vix ullum unquam ea una in re, ut quam parcissime dicam, aut accuratius, aut fructuosius insudasse. Verum non multo antequam e vita decederet, ut erat vir natus ad aliorum potius commodum, quam ad suum, cum videret se in illis conscribendis, dum nihil negligere, aut omittere studuisset, longius opinione sua progressum, vereretur ne operum illa prolixitas lectorem aut gravaret, aut a legendo deterreret, statim ne tantum olei, atque operae, ut est in proverbio, perdidisse videretur, quidquid in illis

ipsis cumulatissime congesserat ad brevissimum quoddam ac dilucidissimum compendium redegit, et perstrinxit tanto alioqui artificio, et peritia, tantoque iudicio, quo inprimis summopere pollebat, ut quisquis utramque consideret lucubrationem, satis profecto mirari nequaquam possit. Fuit autem eius omne in eo ipso compendio propositum ut nobilissimus quisque vir (neque enim plebeiis et ignobilioribus id se composuisse asserebat, quippe quibus certa vivendi ratio praescribi nullo pacto queat) paratum et ad manum semper haberet, quidquid in vitae totius usum cedere, et ad sanitatis custodiam conferri quovis modo posset, quo nimirum et salutaria quaeque oportune complecti, et noxia seu perniciosa vitare per se condisceret, praesertim quod non raro contingere dicebat, aut non usquequaque adesse medicum, aut non egregie in his peritum, aut certe minus liberum, ac sincerum. Tanta etenim plerisque pravitas insidet, id quod ipse diutina rerum experientia se comperisse testabatur, ut ingenue quod sentiunt eloqui refugiunt, eo praetextu, quod vereantur eorum, quibus inserviunt aures nimium, ut ipsi causantur delicatas offendere. Quo fit ut et si crebrius intelligunt aliquid illis obfuturum, idipsum tamen reticeant, atque ita improbe malint hominem agi praecipitem, quam illum vel unico verbo, aut nutu, quod facillime possent a casu praeripere. Et istos mihi postea quispiam aut medicos, aut amicos, an non potius perditissimos assentatores, et humanae salutis hostes affirmaverit? Sed in malum protinus abeant crucem, quicunque tales esse pergunt. Ad compendium redeo, quum illius maximam et incomparabilem utilitatem quandam genitor meus secum recogitaret, certoque sciret, quam plurimum ex eo commodi posse elici, praecipue ab iis, qui iuxta sapientissimi Socratis elogium curarent, vivere non ut ederent, sed edere ut viverent. Inquam non infelicem aut obscuram, sed illustrem et iucundam plane vitam.

3

Avicenna 1595b, 417.

Focha est potus, qui fit aliquando ex passulis bullitis cum aqua, aliquando ex farina hordei, et aliquando cum medulla panis, et quandoque additur menta, aut ruta, aut apium. Et quandoque ponuntur in eo aromatica, et quandoque non secundum diversas intentiones, et quandoque fit ex melle.

4

Avicenna 1595e, Tract. 5, cap. 18, 367–368.

De nocumento focha

Potus focha corrumpit hepar, et cerebrum, et cor, et stomachum, et splenem, et intestina, et renes, et vesicam, et debilitat ipsa, deinde generat tremorem, paralysim, et lepram, et baras, et mictum urinae involuntarium, et lapidem vesicae, et renum, et hydropisim: et est ex rebus, quam magis nocent nervis, et contrariatur coitu, quoniam infrigidat, et humectat, et spargit humiditates, quae sunt in facie nervorum, et facit accidere catarrhos malos, et scrofulas. Rectificatio est administrare nuces, et amygdalas, et medullas fructuum: et administratio eorum, quae provocant urinam. Et caucatur potatio vini super potum focha: aut caveatur potare ipsum focha super vinum: quoniam vinum facit penetrare velociter ad profundum membrorum, et iuncturarum, imo oportet, ut super focha sumatur lambendo mel, et butyrum, et administratio provocantium plurimorum. Et alzarauni est theriaca ipsius focha omnibus modis. Et melius focha est illud, quod fit ex pane, et in eo ponitur multum de cinnamomo, et ruta, et origano.

Antonio Gazio nyomtatásban megjelent művei

1491: *Corona florida medicinae sive de conservatione sanitatis*.

Kiadások:

1) 1491. Velence: Johannes & Gregorius de Gregoriis de Forlivio, (GW 10563).
2) 1500. *Florida corona* [...], [Velence]: Simon Bevilaqua, Bartholomaeus Trot.
3) 1503. Lyon: s. t.
4) 1514. *Florida corona* [...], Lyon: Gilbertus de Villiers, Bartholomeus Trot.
5) 1516. *Florida corona* [...], Lyon: Gilbertus de Villiers, Bartholomeus Trot.
6) 1517. *Florida corona* [...], Lyon: Simon Bevilaqua.
7) 1534. *Florida corona* [...], Lyon: Jacobus Myt, Scipionis de Gabiano.
8) 1538. *Florida corona* [...], Lyon: Crespin, Gabiano.
9) 1541. *Florida corona* [...], Lyon: Joannes Flaiollet, Jacobus Giunta.
10) 1548. *Florida corona* [...], Lyon: apud J. Giunta.

Részletkiadások:

1) 1539. *De somno ac eius necessitate, quidque faciat ad bonam digestionem* (VD16 G 568). In: *Summi in omni philosophia viri Constantini Africani medici operum reliqua, hactenus desiderata, nuncque primum impressa ex venerandae antiquitatis exemplari, quod nunc demum est inventum. In quibus omnes communes loci, qui proprie Theorices sunt, ita explicantur & tractantur, ut medicum*

futurum optime formare & perficere possint: Quaecunque enim Galenus iusto fusius habet clara & docta brevitate perstringit, & apud Hippocratem obscurioribus mirabilem lucem addit, disciplinarum omnium, praecipue dialectices praesidiis instructissimus autor, Basel: Henric Petri (VD16 C 4940), 347–361.

2) 1541. *Quibus et qualibus medicinis purgationes fieri solent* (VD16 G 567). In: *Methodus medendi certa, clara et brevis, pleraque quae ad medicinae partes omnes, praecipue quae ad chirurgiam requiruntur*, Basel: Henric Petri (VD16 A 62), 335–342.

3) 1565. *Evacuandi ratio* (VD16 G 566). In: *Regulae universales curationis morborum* […], Basel: Henric Petri (VD16 A 3657), 104–124.

1539: *Opusculum de vino et cervisia*

Kiadások:

1) 1539. Krakkó: Hyeronimus Vietor (Estreicher 115454).

2) 1546. *De vino et cervisia tractatio* (VD16 G 569), in *Aerarium sanitatis*, Augsburg: id. Philipp Ulhart, C3^{r}–C7^{v}.

3) 1549. *De vino et cervisia tractatio,* in *Aerarium sanitatis*, Padova: Giacomo Fabriano, E1^{r}–F2^{v}.

Kézirat:

1) 1541. Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 11089, 40^{r}–56^{r}.

Modern kiadás:

1) 2024. *De vino et de cervisia tractatio (1546)*. In: *De Cerevisia. Vier lateinische Schriften vom Bier (1546–1567) (De Cerevisia 1)*, Hrsg. Kai Brodersen, Speyer: Kartoffeldruck-Verlag, 16–35.

Fordítás:

1) 2024. *Abhandlung über Bier und über Wein (1546)*, tr. Kai Brodersen. In: *De Cerevisia. Vier lateinische Schriften vom Bier (1546–1567) (De Cerevisia 1)*, Hrsg. Kai Brodersen, Speyer: Kartoffeldruck-Verlag, 16–35.

1546: *Aerarium sanitatis*

Kiadások:

1) 1546. Augsburg: id. Philipp Ulhart (VD16 G 563).

2) 1549. Padova: Giacomo Fabriano.

Kézirat:

1) 1541. Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 11089, 1^{r}–39^{v}.

Fordítások:

1) 1546. *Ain Schatz Camer der gesundthait*, tr. Hieronymus Ziegler, Augsburg: id. Philipp Ulhart (VD16 G 564).

2) 1551. *Schatzkammer der Gesundheyt* [...], Strasbourg: s. t. (VD16 G 565).

Antonio Gazio kéziratban maradt művei

Az alábbi időrendi felsorolásban a dátum nélküli kéziratokhoz is igyekeztem hozzávetőleges keletkezési időt rendelni, de a bizonytalanságokat kérdőjellel jeleztem. Némely esetben szögletes zárójelben feltüntettem a kézirat születésének a helyét is. Minden tétel mögött zárójelben jeleztem az oldalszámot, ahol részletesebben írok a kéziratról.

1494.09.08: **[Padova]** *De philosophia inquisitione libellus.* Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. Ham. 272, 2^{v}–76^{r}. (Lásd a 46. oldalon.)

1495: **[Padova]** *Tractatus septimus – De verificatione. In scientiam nativitatum mortalium hominum introductorium* [...] *per magistrum Ioannem de Glogovia pro universitatis cracoviensis maiestate et gloria, communique studentium profectu et studio, anno 1495 feliciter recollectum.* Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. VIII, 89 (3418), 260^{r}–292^{v}. (Lásd az 58–59. oldalon.)

1496.03.17: **[Velence]** *De exaudibili & efficacissima oratione corporis & animae saluberrimo medicamine tractatus quem Antonius Gazius Patavus Artium & Medicinae professor minimus ad dei Laudem & pro fidelium salute ex divinorum scripturarum dictis compilavit.* Chicago, Newberry Library, MS 5233. (Lásd a 38. oldalon.)

1496.08.09: **[Velence?]** *De gloria supernae Hierusalem et de inestimabili foelicitate beatorum tractatus*. Bologna, Biblioteca Universitaria di Bologna, ms 4076 (ital. 1948). (Lásd a 46. oldalon.)

1496.11.01: **[Velence?]** *De eximiis Athanasiae laudibus, et de inaestimabili elemosinarum efficacia perutilis non minusque necessarius tractatus* [...]. Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. VI, 314 (3471). (Lásd az 59. oldalon.)

1496.12.08: **[Velence?]** *De proprietatibus ieiunii.* Boston, Boston Medical Library, The Francis A. Countway Library of Medicine, 3. (Lásd a 38–39. oldalon.)

1497.01.09: **[Velence?]** *De tolerandis quibusque calamitatibus et adversis moerentium afflictorumque omnium consolatorius liber.* Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 1061, 1^{r}–160^{r}. (Lásd a 49. oldalon.)

1497.01.23: **[Velence?]** *De suavi ac reficiente famelicae mentis cibo, de Sacrarum videlicet Scripturarum fructu sapidissimo perutilis libellus.* Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 1419, 1^{r}–68^{r}. (Lásd az 50. oldalon.)

1497.03.02: **[Velence?]** *De labe peccati.* Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. III, 7 (2268), 1^{r}–18^{v}). (Lásd az 54. oldalon.)

[Velence?] *De horribili et mortifera animae lepra, de obscena scilicet et damnosa labe peccati tractatulus perutilis.* Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 1426, 1^{r}–118^{v}. (Lásd az 50. oldalon.)

1497.03.16: **[Velence?]** *De stupendis Ieraeeleborae proprietatibus hoc est de mirabilibus sacramenti confessionis virtutibus tractatus utilis ac necessarius.* Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. III, 7 (2268), 20^{r}–35^{r}. (Lásd az 54. oldalon.)

1497.03.29: **[Velence?]** *De admirandis manna caelestis operationibus hoc est de effectibus dignissimi eucharistiae sacramenti brevis sed utilis tractatus.* Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. III, 7 (2268), 40^{r}–51^{v}. (Lásd az 54. oldalon.)

1497.04.12: **[Velence?]** *De spiritali fidelium armatura ad iugem et periculosam cum daemonibus, callidissimis hostibus, dimicationem necessariam perutilis tractatus.* Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. III, 7 (2268), 53^{r}–65^{v}. (Lásd az 54–55. oldalon.)

1497.04.24: **[Velence?]** *De charitate, virtutum omnium parente, unica, brevi ac certissima via salutis.* Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. III, 7 (2268), 66^{r}–82^{v}. (Lásd az 55. oldalon.)

1497.05.02: **[Velence?]** *De aestimanda frugi, et bonis operibus conterenda: temporis pretiositate, brevis sed admodum utilis libellus.* Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. III, 7 (2268), 84^{r}–89^{v}. (Lásd az 55. oldalon.)

1497.05.17: **[Velence?]** [...] *breve totius conservativae et praeservativae partium medicinae compendium pro conservanda corporis et membrorum salute et proroganda vitae longitudine quam maxime necessarium. Quod brevitatis ratione et preciosarum virtutum suarum cumulo Gemmam appellavit charissimam*. Ravenna, Biblioteca Classense, ms. 295. (Lásd a 39. oldalon.)

1497.05.27: **[Velence?]** *De falsis, temporalibus et lubricis non affectandis sed potius contemnendis opibus, mortalium criminum radice aliorumque malorum originem, et de certis et immortalibus adipiscendis et vere beantibus divitiis, quas inopum quisque sibi potest et perpetuum possidendas comparare, perutilis ad beatitudinem assequendam tractatus.* Velence, Biblioteca

Nazionale Marciana, Lat. III, 7 (2268), 91[r]–103[v]. (Lásd az 55. oldalon.)

1497.07.08: **[Velence?]** *Ad monarcham sapientiae Hyeronimum de la Turre Veronensem, praeceptorem optimum Antonii Gazii Patavi artium ac medicinae professori minimi de physici integritate et de medico perfecto.* Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. III, 7 (2268), 105[r]–113[r]. (Lásd az 55. oldalon.)

1498.03.23: **[Velence?]** *De servanda viduitate. Ad Lucretiam Minam nobilem Patavinam.* Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. III, 7 (2268), 116[r]–121[r]. (Lásd az 55-56. oldalon.)

[Velence?] *De servanda viduitate.* Hága, Koninklijke Bibliotheek, 73 E 22, 1[r]–23[v]. (Lásd a 47. oldalon.)

1499.09.29: **[Velence?]** *De servando virginitatis candore.* Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. III, 7 (2268), 122[r]–142[v]. (Lásd az 56. oldalon.)

1499.10.11: **[Velence?]** *De abnegatione et sui ipsius contemptu, seu de vita perfecta suscipienda, perutilis tractatus.* Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. III, 7 (2268), 143[r]–163[v]. (Lásd az 56. oldalon.)

1499.12.04: **[Velence?]** *De grato salis terrae condimento, de fructuoso scilicet praedicatore tractatus.* Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. III, 7 (2268), 164[r]–182[r]. (Lásd az 56. oldalon.)

1501.05.19: **[Velence?]** *De perutili angelorum nobis deputatorum ministerio, iugi salubrique custodia libellus.* Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. III, 7 (2268), 185[r]–195[r]. (Lásd az 56. oldalon.)

1507.09–10: *Notae de regimine sanitatis.* Augsburg, Staats- und Stadtbibliothek Augsburg, 8 Cod 121, 27[r]–312[v]. (Lásd a 39. oldalon.)

1508.04.17: *De tuenda et proroganda viridi ac florida iuventa libellus.* Szepesváralja, Szepesi Káptalan könyvtára (Spišské Podhradie, Archív Spišského biskupstva, Spišská Kapitula), NC.III.3. (Lásd a 39–42. oldalon.)
Modern kiadás: 1906. Récsey Viktor. In: *Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, ed. Stephanus Hegedüs, Budapest: Typis Victoris Hornyánszky, 147–236.

1511.11.04: **[Buda]** *Tractatus primus – Erecta nativitatis figura et per animo* [...]. Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. VIII, 89 (3418), 1^{r}–22^{v}. (Lásd az 57. oldalon.)

1511.11.25: **[Buda]** *De inferno et aeternis impiorum suppliciis.* Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. III, 7 (2268), 197^{r}–214^{r}. (Lásd a 43–44. oldalon.)

(1512.09.12): **[Esztergom]** Iohannes de Glogovia, *Resolutio in praxes tabularum directionum magistri Ioannis de Monte Regio*. Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 643, 120^{r}–144^{r}. (Lásd a 45. oldalon.)

(1513.10.21): **[Buda]** Albert Brudzewski, *Introductio in tabulas motuum planetarum*. Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 643, 41^{r}–65^{r}. (Lásd a 45. oldalon.)

? 1512–1513: **[Buda?]** *In Iesu Christi Salvatoris nostri et B. Mariae Virginis matris eius sanctissimae et sanctorum omnium nomine Antonii Gazii Patavi doctoris libellus ad scienda bonorum et malorum tempora futurorum foeliciter incipit*. Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 643, 171^{r}–187^{r}. (Lásd a 48–49. oldalon.)

? 1511.11–1514.08: *Tractatus secundus – Astronomia est scientia qua duorum luminarium et quinque planetarum figura* [...]. Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. VIII, 89 (3418), 23^{r}–95^{v}. (Lásd az 57. oldalon.)

Tractatus tertius – Erecta et rectificata figura per conceptionem [...]. Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. VIII, 89 (3418), 96^{r}–148^{v}. (Lásd az 57. oldalon.)

Tractatus quartus. Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. VIII, 89 (3418), 149^{r}–180^{v}. (Lásd az 57. oldalon.)

1514.08.15. előtt: *Tractatus quintus – De effectuum temporibus.* Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. VIII, 89 (3418), 181^{r}–228^{v}. (Lásd az 57–58. oldalon.)

? 1517.04.01: *Tractatus sextus – Cum figuram nativitatis vel alterius cuiuscumque principii erigere volueris ad gradum ascendentem* […]. Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. VIII, 89 (3418), 230^{r}–259^{r}. (Lásd az 58. oldalon.)

1520.08.25: **[Nürnberg]** *Tractatus octavus. Modus rectificandi genituras. Ut iunioribus in studio astrologiae incipientibus modus rectificandi genituras.* Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. VIII, 89 (3418), 293^{r}–323^{r} [329^{v}?]. (Lásd az 59. oldalon.)

? 1522.04. eleje: **[Velence?]** *De miris effectibus et utilitatibus verbi Dei cum auditur servatur et impletur libellus ex sacrarum litterarum testimoniis collectus.* Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 2115, 112^{r}–122^{v}. (Lásd az 52. oldalon.)

1522.04.17: **[Velence?]** *De uberrimo fructu recordationis mysteriorum Christi et presertim amarissimae passionis eius libellus.* Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 2115, 142^{r}–159^{v}. (Lásd az 51. oldalon.)

1522.04.23: **[Velence?]** *De copioso laudabilium lachrymarum fructu libellus.* Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 2115, 162^{r}–179^{r}. (Lásd az 51. oldalon.)

? 1522.05.07–06.13: **[Velence?]** *De contemptu praesentis saeculi et eorum que in eo sunt libellus ex sacris litteris collectus.* Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 2115, 182^{r}–196^{v}. (Lásd az 51–52. oldalon.)

[Velence?] *De maximo et dulcissimo praesentium amaritudinum et mundanarum tribulationum fructu, ex fragmentis sacrarum litterarum passim collectis atque congestis.* Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 2115, 202r–215r. (Lásd az 50–53. oldalon.)

1522.06.29: **[Velence?]** *De beatitudine iustorum post obitum expectanda quasi totius oceani guttula breve compendium.* Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 2115, 126r–139r. (Lásd az 52. oldalon.)

1522.07.19: **[Velence]** *De sanctissimo sponsi animae Ihesu Christi desiderio et e converso libellus.* Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 2115, 218r–239r. (Lásd az 52. oldalon.)

1527.08.05: *De multiplicibus miraculis et optimis elemosynae fructibus debito modo pauperibus elargitae libellus.* Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 2115, 241r–261v. (Lásd az 52–53. oldalon.)

? 1527–1528: *De hoc verbo surge in sacris litteris totiens reppetito libellus.* Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 2115, 263r–270r. (Lásd az 53. oldalon.)

1541.10.14: *Aerarium sanitatis.* Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 11089, ff. 1r–39v. (Lásd a 37–38. oldalon.)

De vino et cervisia. Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 11089, 40r–56r. (Lásd a 60–78. oldalon.)

Bizonytalan datálás: *Ars clinica*, Bologna, Biblioteca Universitaria di Bologna, Ms. 27 (12, Busta II, cod. 9), 1–15v. (Lásd a 46. oldalon.)

Oxford, Bodleian Library – Weston Library, MS. Canon. Misc. 23. (Lásd a 47. oldalon.)

Oxford, Bodleian Library – Weston Library, MS. Canon. Misc. 24. (Lásd a 47. oldalon.)

Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 643. (Lásd a 48–49. oldalon.)

Tractatus tertius distinguentis ea docens quae in erigendis figuris, quorumcumque principiorum sunt medico necessaria. Velence, Biblioteca del Museo Correr, Cicogna 2318, 125^{r}–141^{v}. (Lásd az 53. oldalon.)

[Olvashatatlan cím], Velence, Biblioteca del Museo Correr, Cicogna 2318, 1^{r}–48^{r}. (Lásd az 53 oldalon.)

[Olvashatatlan cím], Velence, Biblioteca del Museo Correr, Cicogna 2318, 48^{v}–124^{v}. (Lásd az 53. oldalon.)

A Forgotten Paduan Physician: Antonio Gazio (1461–1528)*

Antonio Gazio was born in Padua on 10 November 1461, at 2:30 a.m. He was a scion of a family originally from Cremona.[2] Apostolo Zeno refers to him as "Antonio di Francesco Gazio Padovano"[3] which suggest that his father was probably called Francesco Gazio. According to an entry in a Paduan manuscript, he also had a brother, Matteo (Matthaeus), who later became a professor of medicine.[4] Antonio completed his studies in Padua and also obtained his doctorate in medicine there in 1485.[5] A Venetian manuscript names Girolamo della Torre of Verona as Gazio's teacher.[6] Since della Torre taught at the University of Padua from 1465 to 1480, and later again in between 1487 and 1505,[7] it is plausible that Gazio attended the Veronese master's

* A summary of the monograph written in Hungarian in this book.
2 Gazio ms 1512–1513 Padova, 20^{v}, 90^{v}; Marangon 1980, 178.
3 Zeno 1785, 232.
4 Gazio ms 1497b Padova, 4^{v}.
5 Vedova 1832, 445; Récsey 1906, 129.
6 Gazio ms 1497–1511 Velence, 106^{r}.
7 Pesenti 1984, 112; Zaccaria 1989.

lectures before 1480. This would mean that he could not have commenced his university studies after 1480. If Gazio obtained his degree in 1485 and did not want to devote too many years to his medical studies, then he may have begun the university in Padua in the late 1470s, in 1478–1479.

According to librarian Viktor Récsey, he became acquainted with Sigismundus Thurzó (1465–1512) at the University of Padua, through whom he subsequently travelled to Poland and Hungary. However, this claim appears doubtful in light of Thurzó's known biographical data, because as he did not enrol at the university until the summer of 1489.[8] It is possible that they became acquainted not during their university studies, but rather through the Paduan intellectual circles to which both had access.

Based on the chronological entries in one of the Venetian Gazio manuscripts and the dating of the Chicago manuscript, we know that Gazio was still residing in Padua in September 1494, but between March 1496 and 1501 he was already living in Venice.[9]

After this, the details of Gazio's life become even more obscure. According to Scardeone and Papadopoli,[10] although being a good physician, he was unsuccessful in Padua, and therefore practiced medicine in various Italian cities, where he eventually became wealthy. If this is true, then this could have occurred sometime after his university years, that is, after 1485 and before the composition of the Berlin manuscript in September 1494. What is certain is that from at least March 1496 (possibly already from 1495) he lived in Venice, and it is also certain that he made a journey to Poland and Hungary no later than 1507–1508.

According to Papadopoli, Gazio was not yet old (*nondum senex*) when he returned to Padua, but he died prematurely soon afterwards (*eum immatura mors abstulit*). This return took place well after his stay in Hungary, and in all likelihood, in Germany in the early 1520s. At that time, however, he returned only to Venice, from where he subsequently moved to Padua in 1527–1528.

It is known for certainty that he had two sons, Paolo and Simone Gazio, who published[11] two works from his father's literary legacy. But he probably also had two other sons, Andrea and Girolamo.[12]

Papadopoli, therefore, was unaware of Gazio's sojourns in Poland and in Hungary. Yet both are of great importance, for based on the surviving works and documents, no patronage outside Hungary can be identified.

[8] Récsey 1906, 129; Haraszti Szabó, Kelényi 2019, 242–243.
[9] See also: Valentinelli 1869, 107; Valentinelli 1871, 289–290.
[10] Scardeone 1560, 218; Papadopoli 1726, 192.
[11] Gazio 1546a; Gazio 1546c.
[12] Azzolini 2011, 11.

None of the extant manuscript materials contain a dedication, and even his principal work, the voluminous Corona florida, was not dedicated to anyone. Those known for certainty as his supporters were all members of the highest ruling elite of the Kingdom of Hungary: Johannes and Sigismundus Thurzó, as well as Thomas Bakócz (1442–1521). King Vladislaus II of Hungary, however, remains uncertain (see below). Franciscus Thurzó, bishop of Nyitra (Nitra, SK), is mentioned only parenthetically, because although he is connected to the Thurzó family's tradition of patronage and two short works of Gazio are indeed dedicated to the bishop, these dedications came from his son, Simone Gazio, and were made only a decade after Antonio's death.

It was Janocki[13] who first established a connection between Gazio and the Thurzó family and who first drew attention to his activities both in Hungary and in Kraków. He was also the first to notice this statement in Simone Gazio's preface: "*cum [Antonio Gazio] esset in Ungaria*."[14] According to Janocki, before departing for Kraków to attend to the king, Gazio had resided in Hungary, where he had arrived at an advanced age (*provecta iam aetate*). Weszprémi[15] similarly reported that, prior to coming to Hungary in his later years (*vecta aetate*),[16] Gazio had perfected his medical art not only in Italy, but throughout Europe.

Magyary-Kossa,[17] without citing any source, identified Gazio as King Vladislaus II's court physician. He probably inferred Gazio's presence in the king's court from his connection with King Sigismund I in Kraków and the Thurzó family's close access to the Hungarian royal court. Although this assumption is by no means implausible, it nevertheless invites scepticism. If it were indeed the case, why did Simone Gazio not mention it either on the title page or in the preface to his edition of the *Aerarium sanitatis*? From the perspective of paternal reputation, such a fact would surely have been well worth recording. Simone was evidently attentive to favourable publicity: he proudly emphasized that his father had been "physician to Sigismund, King of Poland." Had he also been able to add the name of Sigismund's brother, King Vladislaus, the book would undoubtedly have gained even greater prestige.

But when exactly could Antonio Gazio have been in Poland? If we compare the dates of the Venetian manuscripts with Simone Gazio's account, his father's stay in Kraków appears to have been merely a detour, while his residence in Hungary may have been of considerably longer duration – both preceding and following that visit. Regarding his stay in Poland, two precise dates are particularly relevant: the death of Johannes Thurzó on 10 October 1508, who had introduced Gazio to Kraków;

[13] Janocki 1776, 88–89.
[14] Gazio 1546c, C3^{v} [recte: C2^{v}].
[15] Weszprémi 1781, 110.
[16] See also Simone Gazio's words: *genitorem meum hominem iam senio confectum*." Gazio 1546a, C3^{v}.
[17] Magyary-Kossa 1931, 135.

and the date of his health-preservation treatise dedicated to Sigismundus Thurzó, 17 April 1508.[18] Unfortunately, this date has no location specified, only the day, yet it may reasonably be assumed that Gazio was then residing in Várad (Oradea, RO), at Sigismundus Thurzó's court. In this work, he makes not mention of any successful medical practice in Poland. I therefore assume that Johannes Thurzó invited him to Kraków only after this date. Since Sigismund I had been crowned king in January 1507, and as Gazio, in the manuscript dedicated to Sigismundus Thurzó in April 1508, makes no reference to his achievements in Poland, it is likely that he arrived in Kraków sometime after April 1508, and departed shortly after Johannes Thurzó's death.

It is certain that Gazio completed one of his astrological manuscripts in Buda on 4 November 1511.[19] Then, according to another manuscript, he was still in Buda on 25 November of the same year. We do not, however, know how long he had already been in Hungary, nor how long he remained there thereafter. Nevertheless, two further dates preserved in one of the Paduan manuscripts (Ms. 643) indicate that Gazio was still in Buda as late as October 1513. According record places him in Esztergom on 12 September 1512, where he had been summoned – presumably from Buda – to provide medical treatment.[20] The other date, 21 October 1513, also written in Buda,[21] also confirms that Gazio remained in Hungary a full year after the death of Sigismundus Thurzó in September 1512. At this point it is once again worth considering the possible role of King Vladislaus II, alongside that of Thurzó family, in the Paduan physician's prolonged stay in Buda. It seems plausible that Gazio aspired to the position of royal court physician – a hope ultimately thwarted by the appointment of Giovanni Manardo in December 1513.[22]

Our next record dates almost a decade later: on 1 August 1520, Gazio was in Nuremberg, where he completed one of his manuscripts on 25 August [Venice, Biblioteca Marciana, Lat. VIII, 89 (3418)].[23] Following this, the next trace of his activity appears in July 1522, when he was in Venice; on 19 July 1522, he completed a manuscript now preserved in the University Library of Padua (Ms. 2115).[24] From another manuscript in the same codex we learn that by 5 August 1527, Gazio was no longer residing in Venice. In the colophon, he notes that he had begun writing this work "in previous years" (*superioribus annis*) in Venice,[25] from which it may be inferred that he remained there at least until 1526. The colophon does not indicate

[18] Gazio ms 1508 Szepes.
[19] Gazio ms 1495–1516 Velence, 18^{v}; Valentinelli 1871, 289–290.
[20] Gazio ms 1512–1513 Padova, 144^{r}.
[21] Gazio ms 1512–1513 Padova, 64^{r}, 144^{r}.
[22] Palumbo 2007.
[23] Gazio ms 1495–1516 Velence, 307^{r}.
[24] Gazio ms 1522–1527 Padova, 239^{r}.
[25] Gazio ms 1522–1527 Padova, 261^{v}.

his wherabouts in August 1527; however, given the proximity of his death, it is most likely that he was already in Padua. On 3 September 1528, he died of a febrile illness, and was buried in the church of San Francesco.[26]

A Summary of Antonio Gazio's Biography

1461, November 10, 2:30 a.m.: Born in Padua.

1478/79 – 1485: University studies in Padua.

?: Practised medicine in Italy?

1494, September – 1496?: In Padua.

1496, March – 1501: Resided in Venice.

?: Practised medicine in Italy?

1508, April: In Várad (Oradea, RO)?

1508, May – ?: Resided in Kraków.

1508, October (at least) – 1513 October (at least): Resided in Buda.

1520, August–September: Resided in Nuremberg?

1522–1526: Resided in Venice?

1527, August: Already in Padua?

1528, September 3: Died in Padua.

[26] Scardeone 1560, 218.

The Works of Antonio Gazio

Poetry

Only one poem can be reliably attributed to him. Composed on the subject of gout, it was printed at Frankfurt am Main in 1580 within the paratexts of a medical handbook.[27] In this poem, Gazio deems the consumption of vegetables, fruit, and even cold water harmful and to be avoided, whereas treating meat dishes as entirely innocuous in relation to the disease.

Medical Works Published in Print

1. *Corona florida* (1491)

Antonio Gazio's principal work, according to its colophon, was printed on 20 June 1491,[28] and it is his most frequently republished book.[29] As its title indicates, the work is a medical florilegium comprising three hundred chapters that compile and synthetise medical knowledge drawn from ancient and medieval authors as well as Gazio's contemporaries. Gazio likens the book to a "wreath," whose leaves and flowers he has woven together with considerable effort from the writings of renowned scholars and poets.

One of Gazio's most important sources – clearly reflected in the structure of his work – is Isaac Israeli ben Solomon's *Liber de diaetis particularibus*. Acknowledging the compilatory nature of his book, the author adopts a proud yet modest stance and asks the reader's indulgence. Nonetheless, Gazio frequently adds his own medical and diagnostic observations. Intended for an educated readership, the book functions as a kind of "home apothecary" offering medical and practical guidance for everyday use.

The work aims to prolong human life through everyday practices of health preservation and thus to defer natural and necessary death. As Gazio observes, we all hasten toward the abyss of death, yet our pace may be slowed. He also notes that it is far easier to restrain and guide the ignorant as they rush forward than to pull them back from the brink.

[27] Schneeberger, Posnanita 1580, 157.
[28] Gazio 1491.
[29] Gazio 1500; Gazio 1503; Gazio 1514; Gazio 1516; Gazio 1517; Gazio 1534; Gazio 1538; Gazio 1541a; Gazio 1548.

The introduction takes the form of a prose invocation, in which Gazio calls upon the deities and saints for assistance.

The first fourteen chapters constitute a general introduction to the secrets of a longevity, but from the outset of the work insists that, death is inevitable, whatever one's manner of life. With medical guidance it can merely be postponed (cap. 4–5). Even so, an essential condition for a long life is the choice of a competent physician, for charlatans abound (cap. 6–14). What then constitutes a good physician? A good physician should be learned and sufficiently experienced to establish accurate diagnoses (cap. 8, 10). Nothing demonstrates a physician's skill more clearly than his own state of health. Therefore, when choosing a physician, one should prefer someone healthy and exemplary in conduct. A drunken doctor, for instance, is to be avoided (cap. 11–12), because the physician serves as a mirror of his own knowledge and experience.

From Chapter 15 onwards he sets out measures for maintaining health (*regimen sanitatis*). He devotes several chapters to the quality of air and, on that basis, the selection of place of residence (cap. 16–20). A relatively more extensive section deals with beneficial and harmful physical exercise (e.g. horseback riding, ball games, etc.), and within this – regarded as part of the exercise – he devotes several chapters to proper sexual intercourse (cap. 21–39).[30] Two chapters discuss the salutary and adverse effects of cold and hot baths (cap. 40–41). He also addresses appropriate sleeping positions (cap. 266–267), dreams (cap. 268–269), and – in a series of psychosomatic chapters – illnesses arising from anxiety, anger, and sadness, as well as the healing power of joy (cap. 271–274).

However, the principal "secret" of longevity appears only thereafter: the work is, above all, a treatise of dietetics. Gazio catalogues edible plants in such detail that his accounts are of interest even from a botanical perspective.[31] In roughly 220 chapters he surveys foods – particularly meats, vegetables, fruits, dairy products – and beverages, and even analyses the flavours of these foods for diagnostic purposes (cap. 48–55).[32] Having classified meats in detail (treating aquatic animals separately, and within these, fish, crustaceans, shellfish, then mammals and birds, the latter subdivided into aquatic and landfowl), he proceeds to offer near recipe-like notes on preparation and on their effects upon health. He sometimes also provides anatomical descriptions of animal parts and organs as foods. For each body part (brain, eyes, breasts, udder, stomach, uterus, testicles, etc.) he first offers a brief account according to scientific criteria, then outlines the manner of their preparation, and finally examines the physiological effects of the consumed body part – primarily on the

[30] See: Molnár 2025.
[31] See: Ubrizsy Savoia 2002, 129–134.
[32] Gentilcore 2016, 9–26.

humoral balance. He concludes by discussing rest and sleep, and, in connection with these, the processes of digestion.

2. *On Sleep and Digestion* (1539)

Chapters 262–270 of the *Corona florida*, entitled *De somno ac eius necessitate, quidque faciat ad bonam digestionem*, were published separately in 1539 by Heinrich Petri in Basel, as a supplement to the *Operum reliqua* of the 11th-century physician Constantinus Africanus.[33] The Basel printer selected those chapters of Gazio's work that were deemed to complement Africanus's treatise, which contains only a single brief chapter on sleep (5.33) and says virtually nothing about dreams.

In this 1539 edition, Gazio's original editorial principles are not apparent. The *Corona florida* is principally concerned with healthy nutrition, and by extension, with digestion; all other topics are subordinate to these.

He exhorts the reader to "digest the fish of the sea, the birds of the sky, the beasts of the earth, as well as all creeping animals, together with vegetables, fruits, and mushrooms as side dishes!" In other words, after roughly 220 chapters cataloguing foods and beverages, a further eight chapters address their digestion. Ultimately, even the nine chapters on sleep and dreams are framed in relation to digestion.

Gazio first attempts to determine what sleep is, identify its causes, and finally discusses in detail its benefits. His analysis rest fundamentally on Galen, three works of the Aristotelian corpus (*De somno et vigilia*; *De somniis*; *De divinatione per somnum*) and the Arabic commentators on Aristotle (Avicenna and Averroes).

In chapter 268, he turns explicitely to dreams. Rather than adopting Macrobius' Platonic taxonomy, Gazio works within the Aristotelian tradition treating dreams primarily as psycho-physiological phenomena that may, in many cases, serve as warnings of things to come. Drawing on Avicenna's *De anima*, he distinguishes three types of dreams:

1) Natural dreams (*somnium naturale*) – arising from disturbances in the balance of the bodily humours

2) Soul-derived dreams (*somnium animale*) – created by impressions, anxieties, and desires carried over from the waking state.

3) Celestial or divine dream (*somnium coeleste seu divinum*) – sent by God to the sleeper.

The *somnium naturale* indicates the current condition of the body, whereas the *somnium animale* reflects the state of the soul, often signalling its problems. By contrast, divine dreams are exceedingly rare, and need not be feared as portents of our future. Following Aristotle (*De divinatione per somnum*, 463b–464a) Gazio holds that such dreams occur only among people endowed with lower intellectual faculties.

[33] Gazio 1539a.

Disturbances of the body's humoral balance also affect the soul, which registers them as dream images – thereby offering a means to recognize latent illnesses in time and to remedy them.

Although the interpretation of dreams is best left to specialists, Gazio enumerates the humoral commonplaces associated with dreams (Cap. 269). For example, seeing blood pouring from one's body, swimming in blood, being surrounded by red objects, or dreaming of marriage, storms, or sweet foods – all taken to indicate an excess of blood in the organism. Dreams of rivers, seas, snow, ice, or rain signify an overabundance of phlegm, the humour associated with the element of water. Choleric dreams – connected to the element of fire – point to an excess of bile; in such cases one dreams of fire, yellow banners, heat, hot baths, or perceives everything in a yellowish colour. Melancholic dreams – aligned with the element of earth – signal an excess of black bile: one sees smoke, mist, depths or darkness, and experiences fear and dread. To soar above the ground and then suddenly plunge like a hawk indicates dehydration. Foul-smelling mud warns of the presence of ulcer in the body, whereas pleasant fragrances denote a balanced humoral state. Passing through a narrow space or aperture signifies difficulty in breathing.

Gazio also emphasizes that precisely recurring dreams warrant consultation with a competent physician.

The *somnium animale* derives from the confused impressions and emotions of the waking soul. The passions of the soul – together with disturbances in humoral balance – have a direct effect on digestion; accordingly digestive disorders often accompany dreams that indicate them. Citing Galen, Gazio stresses that our most distressing nightmares stem from faulty digestion and the accumulation of harmful humours in the stomach. One specific subtype, – dreams born of sexual desire – may even prove therapeutic for certain bodily ailments, such as poor digestion.

3. *Quibus et qualibus medicinis purgationes fieri solent* (1541)[34]

It is also worth noting the brief work issued separately in 1541 by Heinrich Petri's press in Basel, within a predominantly surgical medical compendium that included writings by al-Zahrawi (Albucasis or Abulcasis), Rogerius Salernitanus, Rolandus Parmensis, and Constantinus Africanus. As part of a medical anthology accompanied by Georg Pictorius's commentaries, Petri republished it in 1565. This "work" is in fact nothing more than chapters 280–282 of the *Corona florida*, dealing with medical purgation.

[34] Gazio 1541b.

4. *Aerarium sanitatis* (1546)[35]
The *Treasury of Health* was published posthumously in Augsburg by Gazio's son, Simone Gazio, together with *De vino et cervisia*. Both works were dedicated to Franciscus Thurzó (1510/20–1576), bishop of Nyitra (Nitra, SK). A Paduan edition of the work is recorded from 1549,[36] and German translations appeared in Augsburg (1546)[37] and Strasbourg (1551).[38]

5. *De vino et cervisia tractatio* (1546)[39]
Issued together with the *Aerarium sanitatis*, the work was posthumously published by Simone Gazio in Augsburg in 1546, and reissued in Padua in 1549.[40]

Medical Works Remaining in Manuscript

1. *De exaudibili et efficacissima oratione, corporis et animae saluberrimo medicamine tractatus* (1496)[41]
This completely unexplored, non-autograph medical treatise may be regarded as the companion to – or even the continuation of – the *Corona florida*. While the *Corona* addresses material remedies for bodily ailments, this 1496 manuscript concerns their spiritual and mental cures. The 372-page codex, divided into sixty chapters, sets out the theory and practice of biblical prayer and the healing effects of various forms of daily devotion, with particular emphasis on prayers accompanied by musical instruments or chanting (for example, the *Ave Maria*, cap. 59). It also offers practical guidance on how to pray effectively, providing specific prayers within the individual chapters. Like the *Corona*, it is a florilegium, collecting the wisdom of ancient authors, the Church Fathers, and medieval authorities, supplemented by the author's own interpretations and observations. According to its colophon, the manuscript was completed in Venice on 17 March 1496.

2. *De proprietatibus ieiunii* (1496)[42]
An autograph manuscript preserved today at the Boston Medical Library (The Francis A. Countway Library of Medicine) was formerly kept in the library of the church of

[35] Gazio 1546a.
[36] Gazio 1549a.
[37] Gazio 1546b.
[38] Gazio 1551.
[39] Gazio 1546b. It was also published last year by Kai Brodersen: Gazio 2024.
[40] Gazio 1549b. In manuscript: Gazio ms 1541 Bécs.
[41] Gazio ms 1496 Chicago. It appears as item no. 1 in the list compiled around 1680 by the guardian Agostino da Pieve. According to the description of the Newberry Library, it is the work of an Italian scribe dating from between 1510 and 1529.
[42] Gazio ms 1496 Boston. No. 4 in the list of Agostino da Pieve.

San Francesco Grande in Padua. Acquired from an art dealer in Lugano in 1932, it contains brief medical treatise on fasting that Gazio completed on 8 December 1496.

3. *Totius conservativae et praeservativae partium medicinae compendium pro conservanda corporis et membrorum salute et propaganda vitae longitudine quam maxime necessarium* (1497)[43]

A completely unexplored medical manuscript preserved in the Biblioteca Classense in Ravenna, likewise aims – according to its title – to preserve the health of the body and its parts, and thereby prolong life. Gazio refers to this work as *Gemma* (jewel). The 41-folio codex was completed on 17 May 1497.

4. *Notae de regimine sanitatis* (1507)[44]

A paraphrased copy of the *Corona florida* is preserved in the Staats- und Stadtbibliothek in Augsburg. The manuscript comprises medical and natural-scientific excerpts and notes compiled by Sigismund Lang (c. 1460–1525), custodian of the monastery of St Ulrich and Afra in Augsburg. He completed the manuscript in September–October 1507.

5. *De tuenda et proroganda viridi ac florida iuventa libellus* (1508)[45]

Gazio completed the manuscript on 17 April 1508, dedicating it to Sigismundus Thurzó, bishop of Várad (Oradea, RO). According to the inscription on the first folio, the codex later came into the possession of Johannes Henckel (1481–1539).

This work is likewise a medical florilegium, compiled from the sayings of various ancient sages ("*ex variis sapientum antiquorum sententiis collegit*"), and it closely overlaps in theme with the *Corona florida*. It opens with a fervent dedication in which the bishop – though over forty years of age – is described as youthful and beautiful in appearance: "*aetate iuvenem, specie formosum*."

Gazio presents his medical counsel in thirty-one chapters, intended for the bishop's personal use. Chapter 1 raises the fundamental question of what man is, and with what dignity and nature he was created by God. Chapter 2 discusses the stages of human life.[46] Chapter 3 deals with the importance and value of bodily health, and why one should desire longevity. Chapters 4–8 offer theological and moral reflections, as these too bear upon physical well-being. As a continuation of this, Chapters 9–10 emphasize the significance of astrology. Practical medical and hygienic advice

[43] Gazio ms 1497 Ravenna.

[44] Gazio ms 1507 Augsburg.

[45] Gazio ms 1508 Szepes. I am grateful to Monika Bizoňová for finding the manuscript. The manuscript is preserved today in Spišské Podhradie (Szepesváralja), Archív Spišského biskupstva, Spišská Kapitula. Its shelfmark: NC.III.3. Published with many errors: Récsey 1906.

[46] For details, see: Molnár 2025.

begins with chapter 11. The next chapter stresses that, above all, one must choose a good and experienced physician in whom to place one's trust– implicitly, someone like Gazio. Chapter 13 addresses diet, and Chapter 14 considers the quality of air. Chapter 15 warns against excessive bodily pleasures and drunkenness. Chapters 16–17 analyse the harmful effects of laziness, oversleeping, and also of insufficient rest, while recommending moderate physical exercises. Chapter 15 warns against excessive bodily pleasures and drunkenness. Chapters 16–17 analyse the harms of idleness, oversleeping, and insufficient rest, while recommending moderate physical exercise. Chapter 18 turns to mental health, warning especially against "stress," i.e. excessive emotional reactions such as anger or sadness. Chapters 19–21 address the dangers of over-purgation, with Chapter 20 in particular highlighting the harmful effects of excessive sexual intercourse. Chapters 22–27 treat food and drink, together with the processes of digestion. Chapter 28 summarizes the preceding advice, while Chapter 29 enumerates specific remedies. Chapter once again calls attention to the role of astrology in predicting illnesses. Finally, Chapter 31 provides a summary of the entire book, on preserving youth and prolonging life. Drawing on the preceding advice, it highlights the proverbial golden rule: moderation in all things – neither too much nor too little.

6. *De conservanda et proroganda senum vita* (c. 1508)

In the dedication of the codex mentioned above, Gazi mentions another work paired with the treatise addressed to Thurzó. He composed it for Archbishop Thomas Bakócz sometime before April 1508. Unlike the manuscript for Thurzó – in which the bishop, then in his early forties, could still be described as youthful – Gazio could hardly portray the sixty-five or sixty-six year-old Bakócz as a young man. Accordingly, the title itself indicates that the work concerns the preservation and prolongation of life in old age.[47] Unfortunately, the manuscript is lost, or has yet to be located.

Other Works Preserved in Manuscript

The extant manuscripts of Gazio can be divided into two principal groups: a larger corpus preserved in Padua, and another in Venice. Of the Paduan manuscripts, two were transferred to the United States (Chicago and Boston) in the 19–20th centuries. Manuscripts are also known – some of them merely copies of Gazio's works – in Bologna, Ravenna, Oxford, Cambridge, Göttingen, Vienna, and Augsburg.

The manuscripts are listed below in alphabetical order by present location:

[47] Gazio ms 1508, 3–4; Gazio 1906, 148–149.

Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin (Ms. Ham. 272)[48]

He completed the 37-chapter autograph *De philosophica inquisitione libellus* on 8 September 1494, which he dedicated to Antonio Surian (1455–1508), prior of the Carthusian monastery of Sant'Andrea della Certosa in Venice. The manuscript most likely reached Berlin from the former library of the now non-defunct monastery.

Bologna, Biblioteca Universitaria di Bologna

A] Ms. 4076[49]

The autograph manuscript entered Bologna at an unknown date from the library of the church of San Francesco Grande in Padua. The title of the work is: *De gloria supernae Hierusalem et de inestimabili foelicitate beatorum tractatus, quem Antonius Gazius* [...] *ad accendendas fidelium mentes in vitam beatam compilavit placuitque scintillam nuncupari*. In this treatise Gazio describes his writing as a "little spark" (*scintilla*), intended to kindle the minds of the faithful toward the blessed life. The manuscript is dated 9 August 1496. On stylistic grounds, the codex can be associated with Paduan Ms. 1061, and Venetian Lat. VI, 314 (3471).[50] The decorated opening initial "A" with floral ornament was almost certainly executed by the same illuminator as that Paduan manuscript.

B] Thorndike also notes a shorter manuscript by Gazio entitled *Ars clinica* in the University Library of Bologna [**Ms. 27 (12, Busta II, cod. 9)**, 1–15^{v}].[51]

The Hague, Koninklijke Bibliotheek (73 E 22)[52]

The short work entitled *De servanda viduitate* – on the preservation of widowhood, -- written for the Paduan noblewoman Lucrezia Mina, is likewise contained in the codex at the Biblioteca Marciana in Venice [Lat. III, 7 (2268)]. According to the library's description, it is also an autograph; Gazio completed it on 23 March 1498.

Oxford, Bodleian Library – Weston Library

A] **MS. Canon. Misc. 23**[53]

According to Boese,[54] the Oxford item appears to be a copy of the Marciana codex "Lat. VIII, 89 (3418)",[55] however, Coxe describes[56] the Oxford manuscript as

[48] Gazio ms 1494 Berlin. Boese 1966, 135; Kristeller 1983, 365.
[49] Gazio ms 1496 Bologna.
[50] Gazio ms 1497a Padova; Gazio ms 1496 Velence.
[51] Thorndike 1941, 170, lj. 46; Pesenti Marangon 1976–1977, 93–94, n. 321.
[52] Gazio ms 1498 Hága.
[53] Gazio ms Oxford 23.
[54] Boese 1966, 135.
[55] See also: Valentinelli 1871, 289–290; Récsey 1906, 134–135.
[56] Coxe 1854, 451.

comprising ten treatises, whereas the Venetian volume contains only eight. This manuscript was acquired by the Bodleian in 1817.

B] MS. Canon. Misc. 24[57]
An astrological manuscript of 280 folios,[58] which contains nativities of notable persons.[59] Together with the other Oxford manuscript, it entered the Bodleian in 1817.

Padua

Five codices are known from Padua. On the inside back cover of codex MS. 1061,[60] Agostino da Pieve pasted a list enumerating seven works by Gazio then held in the library of San Francesco Grande, which he discovered there in 1679–1680. The list records the following seven works (their present location and shelfmarks are indicated in square brackets):

1. *De oratione*, completed on 17 March 1496 [Chicago, Newberry Library, MS 5233].
2. *De gloria beatorum*, 17 August 1496 [Bologna, Biblioteca Universitaria di Bologna, ms 4076 (ital. 1948)].
3. *De elemosina*, 1 November 1496 [Venice, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. VI, 314 (3471)].
4. *De ieiunio*, 8 December 1496 [Boston, Boston Medical Library, The Francis A. Countway Library of Medicine, 3].
5. *De consolatione merentium*, 9 January 1497 [Padua, Biblioteca Universitaria di Padova, ms. 1061).
6. *De cibo vel mentis escha*, 23 January 1497 [Padua, Biblioteca Universitaria di Padova, ms. 1419].
7. *De labe peccati*, 2 March 1497 [Padua, Biblioteca Universitaria di Padova, ms. 1426].

A copy of the logic textbook (*Compendium logicae*) by the Venetian philosopher and mathematician Paolo della Pergola bears Gazio's ownership inscription and is likewise preserved in the Biblioteca Universitaria di Padova (Ms. 1178).[61] The same library also holds a 1476 incunable of Pietro d'Abano (SEC. XV.468) that once belonged to Gazio's personal library.[62]

[57] Gazio ms Oxford 24.
[58] Coxe 1854, 451.
[59] See: Azzolini 2011.
[60] Gazio ms 1497a Padova.
[61] Govi 1987, 152.
[62] *Conciliator differentiarum philosophorum* (Venice: Gabriele di Pietro, Thomas de Tarvisio, 1476) Online (2025.10.01): https://galileodiscovery.unipd.it/permalink/39UPD_INST/prmo4k/alma9900242943502060 46

Biblioteca Universitaria di Padova[63]

A] **Ms. 643**[64]

The codex comprises sixteen astrological works and tables, copied by Gazio from astrologers of the University of Kraków (Johannes de Glogovia,[65] Albert Brudzewski,[66] and Petrus Gaszowiec[67]) as well as from the mathematician-astrologer Johannes Werner[68] of Nuremberg, and from Giovanni Bianchini,[69] astrologer to Leonello d'Este. At the fourteenth item in the collection (171^{r}–187^{r}) Antonio Gazio's name appears. Its title is: *In Iesu Christi Salvatoris nostri et B. Mariae Virginis matris eius sanctissimae et sanctorum omnium nomine Antonii Gazii Patavi doctoris libellus ad scienda bonorum et malorum tempora futurorum foeliciter incipit*. The text summarizes forthcoming favourable and unfavourable events by means of astrological prognostication.[70] What is striking in the collection is the predominance of Polish authors, particularly those associated with the University of Kraków. However, the place-datings "Buda" (64^{r}) and "Esztergom" (144^{r}) suggest that Gazio may have copied and compiled the entire codex in Buda. This hypothesis is further supported by another date, although without a month: 1512 (163^{v}). According to the note, he completed at that time the copying of a work by Johannes de Glogovia, presumably in Esztergom or Buda: "*Feliciter terminatur. Deo gratias. Amen 1512*."[71]

B] **Ms. 1061**[72]

The autograph manuscript, in 53 chapters, on enduring various calamities and misfortunes, and on the consolation of mourners and despearing, was completed on 9 January 1497 (*De tolerandis quibusque calamitatibus et adversis moerentium afflictorumque omnium consolatorius liber*). The codex, bound in leather with decorated metal fittings and clasps, is a carefully executed work, beginning with a floral-ornamented "S" initial (8^{r}).

[63] I am grateful to the librarians of the Biblioteca Universitaria di Padova (manuscript collection) for their kind assistance.

[64] Gazio ms 1512–1513 Padova. See also: Markowski 1990, 43–53.

[65] Gazio ms 1512–1513 Padova, 25^{r}–37^{r}; 120^{r}–171^{r}.

[66] Gazio ms 1512–1513 Padova, 41^{r}–65^{r}.

[67] Gazio ms 1512–1513 Padova, 64^{r}–85^{r}.

[68] Gazio ms 1512–1513 Padova, 37^{r}–40^{v}.

[69] Gazio ms 1512–1513 Padova, 95^{r}–119^{v}.

[70] Marangon 1980, 178.

[71] Pantarotto 2003, 117.

[72] Gazio ms 1497a Padova. See also: Vedova 446. No. 5 in the list of Agostino da Pieve: *De consolatione m*[*o*]*erentium*. See: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/596982> (2025.10.01.)

C] **Ms. 1419**[73]
On 23 January 1497, he completed and dedicated the 20-chapter *De suavi ac reficiente famelicae mentis cibo, de Sacrarum videlicet Scripturarum fructu sapidissimo perutilis libellus* to his brother, the professor of medicine Matteo Gazio. This, too, is an autograph manuscript. At the opening chapter, space was left for an initial, but it was never supplied; the remaining chapters are decorated with simple red and blue initials without ornament. This codex is also leather-bound, though the binding is less elaborate than that of Ms. 1061. Instead of metal clasps, it was once closed with leather straps. On the leather cover, Gazio's customary gilded monogram of Jesus remains legible in a circular seal-like imprint.

D] **Ms. 1426**[74]
This autograph manuscript was completed on 2 March 1497. According to its title, the thirty-eight-chapter book is an antidote against "true death", that is, damnation: *De horribili et mortifera animae lepra, de obscena scilicet et damnosa labe peccati tractatulus perutilis quem Antonius Gazius […] compilavit nuncupavitque a vera morte praeservans antidotum.* This manuscript is also bound in leather with Gazio's gilded monogram of Jesus, space was left for initials at the head of each chapter. An autograph copy or variant of this work is preserved in the Biblioteca Marciana, Venice.[75]

E] **Ms. 2115**.[76]
This composite volume comprises nine shorter, thematically related. The library catalogue assigns dates between 1501 and 1530, however, the dated items in the collection fall into two clear groups: On internal evidence and given that – Gazio died in 1528 – seven may be assigned to 1522 and two to 1527.

The manuscripts may be classified by date, likely date, and content. Of the nine shorter items copied in sequence, five are dated.

From these nine works I propose to treat separately the first seven in the order of the composite volume, and then the remaining two. Among the first seven works, the second (designated below as "a"), the third ("b"), the sixth ("e"), and the seventh ("f") are dated 1522. The dates in Gazio's writings suggest that he worked rapidly: he probably fair-copied approximately 2–2½ folios per day.

[73] Gazio ms 1497b Padova. See also: Vedova 446. No. 6 in the list of Agostino da Pieve: *De cibo vel mentis escha.* See: Lavinia Prosdocimi, Ilario Ruocco. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/596960> (2025.10.01.)

[74] Gazio ms 1497c Padova. See also: Vedova 446. No. 6 in the list of Agostino da Pieve: *De labe peccati.* See: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/596998> (2025.10.01.)

[75] Gazio ms 1497–1511 Velence.

[76] Gazio ms 1522–1527 Padova.

If we consider the length of the six works preserved in codex Ms. 2115 between 126^{r} and 239^{r}, the folio extent of the items here designated "c" and "d" corresponds closely to that of the dated works "a," "b," "e," and "f." Given their thematic similarity, I infer that these six related works were composed between April and July 1522. Accordingly, I would date "c" and "d" to the period between 23 April 1522 to roughly 13 June 1522.

a) On 17 April 1522, Gazio completed the eight-chapter tract *De uberrimo fructu recordationis mysteriorum Christi et presertim amarissimae passionis eius libellus*, the second work in the compilation (142^{r}–159^{v}).[77]
b) On 23 April 1522, he completed the eight-chapter tract *De copioso laudabilium lachrymarum fructu libellus*, the third work in the compilation (162^{r}–179^{r}).[78]
c) The fourth, undated item in the compilation concerns the "contempt of the present age," which the author supports with scriptural passages across seven chapters: *De contemptu praesentis saeculi et eorum que in eo sunt libellus ex sacris litteris collectus (*182^{r}–196^{v}).[79] Based on the reasoning above, its completion may be placed around 7 May 1522 – or, if the following item designated as "d" was written earlier (the order is not certain) around 13 June 1522.
d) The fifth work in the compilation, also undated, consists of six chapters: *De maximo et dulcissimo praesentium amaritudinum et mundanarum tribulationum fructu, ex fragmentis sacrarum litterarum passim collectis atque congestis (*202^{r}–215^{r}).[80] Based on the above, its completion may be placed either around 7 May 1522 or around 13 June 1522.
e) The six-chapter *De beatitudine iustorum post obitum expectanda quasi totius oceani guttula breve compendium*, intended as a consolation, is dated 29 June 1522 (126^{r}–139^{r}).[81] This is the first item in the compilation.
f) At the end of the eleven-chapter *De sanctissimo sponsi animae Iesu Christi desiderio et e converso libellus* there is a Venetian date, 19 July 1522 (218^{r}–239^{r}).[82] This constitutes the sixth item in the compilation.

[77] See: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/600986> (2025.10.01.)
[78] Agostino da Pieve writes that this work concerns the power of tears: „*Qui sono de bonissime cose, de lachrymarum virtute*." See: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/601000> (2025.10.01.)
[79] See: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/601018> (2025.10.01.)
[80] See: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/601030> (2025.10.01.)
[81] See: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/600979> (2025.10.01.)
[82] See: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/601036> (2025.10.01.)

g) Although the dating of the first item in the composite volume is uncertain, thematically it fits well as the seventh among the six works described above. This brief five-chapter treatise bears the title *De miris effectibus et utilitatibus verbi Dei cum auditur servatur et impletur libellus ex sacrarum litterarum testimoniis collectus* (112^{r}–122^{v}).[83] Given its position in the volume and subject matter, I assume a composition in 1522, perhaps in early April, before the work designated "a."

The two remaining manuscripts in the composite volume clearly form separate group:

aa) The seven-chapter work on various miracles and the merit of alms to the poor *De multiplicibus miraculis et optimis elemosynae fructibus debito modo pauperibus elargitae libellus* (241^{r}–261^{v}) is dated 5 August 1527.[84] According to the colophon, Gazio had begun this work years earlier in Venice, which – given the date of his death only a year later – indicates that by 1527 he was already residing in Padua. In Agostino da Pieve's list, item no. 3 bears the title *De elemosina*, which could conceivably refer to the same subject. However, the item there is dated of 1 November 1496.[85] Given the guardian's precise descriptions, we should posit two separate works on almsgiving, or at least two versions of the same work: an earlier by several decades, and a later, perhaps expanded, redaction.

bb) The last and shortest of Gazio's works is the ninth item in the volume. This seven-folio tract concerns the Latin word *"surge", "so frequently* repeated" in Scripture: *De hoc verbo surge in sacris litteris totiens reppetito libellus* (263^{r}–270^{r}).[86] He dedicated the brief piece to his beloved son Paolo, doctor of canon law; the dedication reveals that it was written in three days. I would date this work to the second half of 1527 or in 1528.

Venice

At present, four Venetian manuscripts are known: three in the Biblioteca Nazionale Marciana, and one in the Biblioteca del Museo Correr.

Biblioteca del Museo Correr (Cicogna 2318)[87]

The codex contains three works (*tractatus*) by Gazio:

a) The first, undated treatise is a twenty-three-chapter astrological text (1^{r}–48^{r}). Owing to the fading of the red ink, the title is illegible.

[83] See: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/it-IT/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/600969> (2025.10.01.)

[84] See: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/601047> (2025.10.01.)

[85] See in Gazio ms 1496 Velence.

[86] See: Lavinia Prosdocimi. <https://manus.iccu.sbn.it/risultati-ricerca-manoscritti/-/manus-search/detail/601059> (2025.10.01.)

[87] Gazio ms Cicogna Velence. Kristeller 1977, 282.

b) The second treatise is also an undated astrological text in 25 chapters, its title is also illegible due to the faded red ink (48^{v}–124^{v}).
c) The third item is an eleven-chapter medico-astrological treatise with a clearly legible title: *Tractatus tertius distinguentis ea docens quae in erigendis figuris, quorumcumque principiorum sunt medico necessaria* (125^{r}–141^{v}). It is followed by twenty-two folios of astrological tables (from 143^{r}). On the inside of the back cover there is a table of contents in a later hand.

Biblioteca Nazionale Marciana

A] **Lat. III, 7 (2268)**[88]

A composite volume comprising fourteen autograph manuscripts, of which the first thirteen were written between 1497 and 1501, and the last in 1511. A later editor or copyist placed a summary title before each work. The following works are found in the codex in chronological order:

a) The *De labe peccati* consists of 38 chapters and Gazio completed it on 2 March 1497 (ff. 1^{r}–18^{v}). An autograph copy or variant is also preserved in Padua under the title *On the Leprosy of the Soul*.
b) A later editor of the codex entitled the work *De mirabilibus confessionis virtutibus*. Gazio completed this twenty-five-chapter treatise on 16 March 1497 (20^{r}–35^{r}). However, the author gave it the title: *De stupendis Ieraeeleborae proprietatibus, hoc est de mirabilibus sacramenti confessionis virtutibus tractatus utilis ac necessarius quem Antonius Gazius [...] Ieraeeleboram antidotum non immerito appellavit*. Here Gazio alludes to black hellebore (*Helleborus niger*), toxic in large doses but was used medicinally in smaller quantities for its emetic and laxative effects. In this context, he employs black hellebore as a metaphor for confession – a regimen of spiritual cleansing that purges the soul of the stain of sin.
c) The editor of the codex entitled the twenty-chapter work *De venerabili eucharistiae sacramento* (40^{r}–51^{v}). Gazio's fuller title refers to the marvellous operations of heavenly manna and the effects of the Eucharist: *De admirandis manna caelestis operationibus, hoc est de effectibus dignissimi eucharistiae sacramenti brevis sed utilis tractatus quem Antonius Gazius [...]*. He completed the work on 29 March 1497. On folio 51 recto, numerous corrections in darker ink are visible, presumably by Gazio's own hand.
d) The editor refers to the twenty-two-chapter work under the title *De superandis demonibus nobiscum colluctantibus* (53^{r}–65^{v}). Gazio completed it on 12 April 1497 giving the title: *De spiritali fidelium armatura ad iugem et periculosam cum*

[88] Gazio ms 1497–1511 Velence. Valentinelli 1869, 106–107; Récsey 1906, 133–134; Kristeller 1977, 217.

daemonibus, callidissimis hostibus, dimicationem necessariam perutilis tractatus quem Antonius Gazius [...].

e) The subsequent thirty-chapter work is summarized by the editor under the title *De charitate omnium virtutum parente* (66^{r}–82^{v}). Gazio's longer version: *De charitate, virtutum omnium parente, unica, brevi ac certissima via salutis*. According to the colophon, he completed it on 24 April 1497 at nine o'clock.

f) The short, 10-chapter treatise bears the editorial title *De preciositate concessi temporis* (84^{r}–89^{v}). Gazio's longer title is: *De aestimanda frugi, et bonis operibus conterenda: temporis pretiositate, brevis sed admodum utilis libellus quem Antonius Gazius ... compilavit*. He completed this work on 2 May 1497.

g) *De contemnendis terrenis opibus et de veris acquirendis divitiis* is a twenty-two-chapter work dated 27 May 1497 (91^{r}–103^{v}). Gazio's longer title reads: *De falsis, temporalibus et lubricis non affectandis sed potius contemnendis opibus, mortalium criminum radice aliorumque malorum originem, et de certis et immortalibus adipiscendis et vere beatificis divitiis, quas inopum quisque sibi potest et perpetuum possidendas comparare, perutilis ad beatitudinem assequendam tractatus quem Antonius Gazius [...].*

h) *De perfecto medico* – a fourteen-chapter treatise – was dedicated by Gazio to his former teacher, Girolamo della Torre, on 8 July 1497 (105^{r}–113^{r}): *Ad monarcham sapientiae Hyeronimum de la Turre Veronensem, praeceptorem optimum Antonii Gazii Patavi artium ac medicinae professori minimi de physici integritate et de medico perfecto [...].*

i) The short, nine-chapter *De servanda viduitate* was dedicated to the Paduan noblewoman, Lucretia Mina, on 23 March 1498 (116^{r}–121^{r}).[89] Another autograph of this work survives in The Hague (see above).

j) *De servanda virginitate*. In Gazio's fuller wording: *De servando virginitatis candore: precioso divinae bonitatis munere perutilis ad salutem consequendam tractatus quem Antonius Gazius Patavus [...] de dictis patrum hinc inde collectis, ut filios caeterosque ad perpetuum coelibatum hortaretur, compilavit, et ipsum veram Tyriacam voluit non immerito nuncupare.* The forty-chapter work was completed on 29 September 1499 (122^{r}–142^{v}).

k) *De contemptu sui et vita perfecta*. Another forty-chapter work completed on 11 October 1499 (143^{r}–163^{v}); Gazio's own title reads: *De abnegatione et sui ipsius contemptu, seu de vita perfecta suscipienda, perutilis tractatus quem Antonius Gazius Patavus artium ac medicinae professorum minimus spiritale Philonum appellans, composuit ut ad vitam seu regulam observantium monachorum solutos presertim iuvenes alliceret ac eos ex Aegypto simul et pharaonis liberaret imperio.* The text is densely annotated and supplemented in darker ink at many points in the margins.

[89] See also: Récsey 1906, 133.

l) *De fructuoso praedicatore* (164^{r}–182^{r}). This thirty-four-chapter work dated 4 December 1499, and Gazio gives the title as: *De grato salis terrae condimento, de fructuoso scilicet praedicatore tractatus [...].*
m) *De perutili angelorum nobis deputatorum ministerio, iugi salubrique custodia libellus*, a nineteen-chapter work, completed in Venice on 19 May 1501 (185^{r}–195^{r}).
n) *De inferno et aeternis impiorum suppliciis*, completed in Buda on 25 November 1511, comprising thirty chapters (197^{r}–214^{r}).

B] **Lat. VIII, 89 (3418)**[90]
Under the collective title *Antonii Gazii tractatus ad Iudicia stellarum introductio ex dictis astrologorum collectus*, eight – partly autograph – treatises are bound at the head of a larger astrological compilation. It is evident that these eight works were later assembled into a single collection: the treatises were previously numbered individually, with renewed foliation in the upper right corner, while a later, continuous foliation – not restarting for each item – appears in the lower right-hand corner. The short pieces were also arranged, probably by the author, in red ink. The treatises are thematically interrelated.

a) Gazio completed the *Tractatus primus – Erecta nativitatis figura et per animo [...]* in Buda on 4 November 1511 (1^{r}–22^{v}). The work is arranged alphabetically, so the effects of each planet – whether weakening or strengthening the soul – can be easily located.
b) *Tractatus secundus – Astronomia est scientia qua duorum luminarium et quinque planetarum figura [...]* (23^{r}–95^{v}) is likewise presented in a list form.
c) At the beginning of the third treatise, there is a table, *Tabula tractatus tertii* (96^{r}–99^{v}), followed by the *Tractatus tertius – Erecta et rectificata figura per conceptionem [...]* (100^{r}–148^{v}). Here, Gazio examines whether a newborn child destined to die.: "*Primum inquirendum est an puer nutrietur vel non, quia de paulo post morituris superfluum esset.*"
d) In *Tractatus quartus*, the material consists mainly of astrological tables and index-like lists (149^{r}–180^{v}). It concerns the ruling planet of the year: "*Dominum anni sic poteris investigare. Vide quis plancta fuerit in aliquo quatuor angulorum.*"
e) In *Tractatus quintus – De effectuum temporibus* (181^{r}–228^{v}) Gazio discusses the temporal periods of a given planet's effects. In the erected nativity, the first consideration is whether the native will be fortunate or unfortunate: "*Erecta et rectificata figura nativitatis. Primum consideratione dignum est fortunam vel infortunium significatorum.*" On 186^{r}, under the subchapter *Regula de tribus*, the following is written in elegant script: "*Simon Gadius ita simul et semel scripsit cum*

[90] Gazio ms 1495–1516 Velence. Valentinelli 1871, 289–290. Idézi: Récsey 1906, 134–135.

penna." This almost certainly refers to Simone Gazio, one of Antonio Gazio's sons, and later publisher of two of his father's works (see above). On 185^{v}, a date is recorded: the first Sunday of March 1516 (5 March). On the same folio, a note in the left margin cites a well-known passage from the Vulgate (Psalm 22) is cited in Latin: "Τεωσ *[sic!] Deus meus, Deus meus, Cur dereliq[u]i[sti]*" (My God, my God, why hast Thou forsaken me?). On 186^{r}, a small slip bearing an astrological table is inserted between the pages. Folios 198–199 also contain notes by Simone Gazio: "*Anno ab incarnatione millesimo quingentesimo decimo quarto, in die assumptionis b. M. virginis, hora XII, hoc est in meridie Viennae Pannoniae, in domo ant. Wolffgang.*" suggesting that he may have completed the copying of the text in Vienna on 15 August 1514 at noon, in the house of a certain Anton Wolfgang. On the following folio, Simone writes: "*Currente anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo, die septima septembris, constitutus Nurembergae. Cracoviae Canones ii in plerisque deficiunt: quare nec fides omnimodo praestanda; nam quaecumque in iis referuntur fragilia omnia sunt et quae refelli damnarique possint, 1516.*" Here he refers to his father, who was apparently still in Nuremberg on 7 September 1520 – a note that accords with the Nuremberg entry dated 25 August 1520 recorded later in the manuscript (see below). He further remarks that the *Canones* from Kraków are incomplete and therefore unreliable; the date 1516 applies only to the Kraków text. Between 194^{v}–195^{v}, a calendar for 1510 is included. From 205^{r} onwards, astrological tables continue.

f) The sixth treatise concerns the ascendant of the natal chart: *Tractatus sextus – Cum figuram nativitatis vel alterius cuiuscumque principii erigere volueris ad gradum ascendentem* [...] (230^{r}–259^{r}). On 230^{r}, a detailed diagram is included. 252^{r} records a date: 1 April 1517. On 259^{v}, Gazio divides major European cities into eight climatic zones.

g) The seventh treatise begins with the ascendants assigned to cities and countries and continues with astrological tables and descriptions. On 261^{r}, the subchapter *De verificatione* begins, containing notes compiled by Johannes de Glogovia in 1495 (260^{r}–292^{v}): *Tractatus septimus – De verificatione. In scientiam nativitatum mortalium hominum introductorium [...] per magistrum Ioannem de Glogovia pro universitatis cracoviensis maiestate et gloria, communique studentium profectu et studio, anno 1495 feliciter recollectum.* According to Valentinelli, the text is entirely by Glogovia: "*Textum universum Ioanni de Glogovia tribuendum censeo.*"[91] In the margins, several astrological tables appear, some incomplete or left blank (262^{r}, 262^{v}).

h) The eighth treatise appears to be in a different hand (293^{r}–323^{r} [329^{v}?]): *Tractatus octavus. Modus rectificandi genituras. Ut iunioribus in studio astrologiae incipientibus*

[91] Valentinelli 1871, 290.

modus rectificandi genituras.[92] Astrological tables and diagrams accompany the text (e.g., 304^{r}). On 304^{r}, the date 1 September 1520 is recorded. On 307, it is noted that Antonio Gazio completed this work in Nuremberg on 25 August 1520: *"Et sic est finis 1520, Nurembergae, in die d. Bartholomaei."* The descriptions and tables on 324^{r}–329^{v} may not belong organically to the eighth treatise. From 330^{r} onwards, the manuscript returns to the earlier hand. On 336^{r}–336^{v}, the beneficial and harmful effects of the planets are summarized in list form.

C] **Lat. VI, 314 (3471)**[93]

Most probably this is the Gazio work listed as the third item in Agostino da Pieve's catalogue, entitled *De elemosina*. In the codex, the longer title reads: *De eximiis Athanasiae laudibus, et de inaestimabili elemosinarum efficacia perutilis non minusque necessarius tractatus [...]*. At the end of the 57-chapter work (f. 193^{v}), the date 1 November 1496 is recorded. A detailed thematic index appears at the beginning of the codex. Based on its elaboration and stylistic features, the codex is related to Padua, Ms. 1061. The first chapter opens with an ornamental "O" initial (f. 18r). Gazio may have intended the work as a gift or for modest representational purposes.

[92] See: Valentinelli 1871, 290.

[93] Gazio ms 1496 Velence; Récsey 1906, 135; Kristeller 1977, 237.

Irodalomjegyzék

Albala 2002 Ken Albala, *Eating Right in the Renaissance* (Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 2002).

Albala 2007 Ken Albala, „The Use and Abuse of Chocolate in 17th Century Medical Theory", *Food and Foodways: Explorations in the History and Culture of Human Nourishment* 15 (2007), 53–74.

Aldrovandi 1600 Ulysses Aldrovandus, *Ornithologiae tomus alter* [...] (Bologna: Giovanni Battista Bellagamba, 1600).

Aldrovandi 1603 Ulysses Aldrovandus, *Ornithologiae tomus tertius ac postremus* [...] (Bologna: Giovanni Battista Bellagamba, 1603).

Anderson 2018 Pam Anderson, *How to Cook Without a Book: Recipes and Techniques Every Cook Should Know by Heart* (New York: Clarkson Potter, 2018).

Arisi 1702 Franciscus Arisius, *Cremona literata, seu in Cremonenses doctrinis, & literariis dignitatibus eminentiores chronologicae adnotationes*, 1. kötet (Parma: Pazzonus & Montius, 1702).

Averroes 1562 *Averrois Cordubensis Colliget libri VII.* [...] (Velence: Apud Iuntas, 1562). Online kiadás: *Arabic and Latin Corpus*, ed. Dag Nikolaus Hasse with Jon Bornholdt, Andreas Büttner, Irina Galynina. https://www.arabic-latin-corpus.philosophie.uni-wuerzburg.de/text/Aver_Colliget_la.index.xhtml (2025.05.05.)

Avicenna 1595a *Avicennae Arabum medicorum principis. Canon medicinae quo universa medendi scientia pulcherrima, et brevi methodo planissime explicatur.*

Ex Gerardi Cremonensis versione, et Andreae Alpagi Bellunensis castigatione. A Ioanne Costaeo, et Ioanne Paulo Mongio annotationibus iampridem illustratus [...], Tom. 1 (Velence: Apud Iuntas, 1595).

Avicenna 1595b *Avicennae Arabum medicorum principis.* [*Canon medicinae quo universa medendi scientia pulcherrima, et brevi methodo planissime explicatur.*] *Ex Gerardi Cremonensis versione, et Andreae Alpagi Bellunensis castigatione. A Ioanne Costaeo, et Ioanne Paulo Mongio annotationibus iampridem illustratus* [...], Tom. 2 (Velence: Apud Iuntas, 1595).

Avicenna 1595c Avicenna, „Cantica", tr. Armegandus Blasius, in *Avicennae Arabum medicorum principis* [...], Tom. 2 (Velence: Apud Iuntas, 1595), 377–400.

Avicenna 1595d Avicenna, „De viribus cordis", tr. Arnaldus de Villanova, in *Avicennae Arabum medicorum principis* [...], Tom. 2 (Velence: Apud Iuntas, 1595), 334–352.

Avicenna 1595e Avicenna, „Libellus de removendis nocumentis", tr. Andrea Alpago, in *Avicennae Arabum medicorum principis* [...], Tom. 2 (Velence: Apud Iuntas, 1595), 353–372.

Azzolini 2011 Monica Azzolini, „Refining the Astrologer's Art: Astrological Diagrams in Bodleian MS Canon. Misc. 24 and Cardano's *Libelli Quinque* (1547)", *Journal for the History of Astronomy* 42 (2011), 1–26.

Azzolini 2013 Monica Azzolini, *The Duke and the Stars: Astrology and Politics in Renaissance Milan* (Cambridge – London: Harvard University Press, 2013).

Baldini 2004 Maria Giulia Baldini, *I manoscritti datati della Classense e delle altre biblioteche della provincia di Ravenna* (Firenze: SISMEL, 2004).

Begardi 1539 Philippus Begardi, *Index Sanitatis: Eyn Schöns und vast nützlichs Büchlein, genant Zeyger der gesundtheyt, Den jhenen, so kranck seind, und nit wissens haben, wie, wo und mit was massen sie widerumb bekommen mögen und erlangen recht volkommende gesundtheyt zu trost gemacht und ann tag geben* (Worms: Sebastian Wagner, 1539). Online: https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00029524

Benda 2014 Benda Borbála, *Étkezesi szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban*, Archívum Comitatus Castriferrei 6 (Szombathely: Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, 2014)

Bianchi, Christoffels 1547 Giovanni Paolo di Bianchi, Jan Ympyn Christoffels, *A notable and very excellente worke: expressying and declarying the maner and forme how to kepe a boke of accoptes or reconyngs, verie expediente and necessary to all marchantes, receivers, auditors* ([London: Richard Grafton], 1547.

Blanc 2007 Paul D. Blanc, *How Everyday Products Make People Sick, Updated and Expanded: Toxins at Home and in the Workplace* (Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 2007).

Blundeville 1561 Thomas Blundeville, *The fower chiefyst offices belongyng to horsemanshippe that is to saye. The office of the breeder, of the rider, of the keper, and of the ferrer. In the firste parte wherof is declared the order of breding of horses. In the seconde howe to breake them, and to make theym horses of seruyce, conteyninge the whole art of ridynge lately set forth, and nowe newly corrected and amended of manye faultes escaped in the fyrste printynge, as well touchyng the bittes as other wyse. Thirdely howe to dyet them, aswell when they reste as when they trauell by the way. Fourthly to what diseases they be subiecte, together with the causes of such diseases, the sygnes howe to knowe them, and finally howe to cure the same. Whyche bookes are not onely paynfully collected out of a nomber of aucthours, but also orderly dysposed and applyed to the vse of thys oure cou[n]trey* (London: Wyllyam Seres, 1561).

Boorde 1547 Andrew Boorde, *The Breviary of Helthe, for all maner of syckenesses and diseases the whiche may be in man, or woman doth folowe. Expressynge the obscure termes of Greke, Araby, Latyn, and Barbary in to englysh concerning Phisicke and Chierurgye compyled by Andrewe Boord of phisicke Doctour an englysh man* (London: W. Middleton, 1547).

Boese 1966 Helmut Boese, *Die lateinischen Handschriften der Sammlung Hamilton zu Berlin* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1966).

Brencsán 2007 Brencsán János, *Új orvosi szótár* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990).

Cagle 1999 William R. Cagle, *A Matter of Taste: A Bibliographical Catalogue of International Books on Food and Drink in the Lilly Library, Indiana University* (New Castle: Oak Knoll Press, 1999).

Caillet 1912 Albert L. Caillet, *Manuel bibliographique des sciences psychiques ou occultes*, 2. kötet (Paris: Lucien Dorbon, 1912).

Cardano 1580 Hieronymus Cardanus, *Opus novum de sanitate tuenda, ac vita producenda studiosis apprime necessarium: in quatuor libros digestum* (Roma: Francesco Zanetti, 1580).

Champier 1506 Symphorien Champier, *Index librorum in hoc volumine contentorum domini Symphoriani Champerii, physici Lugdunensis, libelli duo. Primus de medicine claris scriptoribus in quinque partitus tractatus. Secundus de legum divinarum conditoribus* [...] ([Lyon: s. l., c. 1506]). Online: https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10186854?page=,1

Chek 2004 Paul Chek, *How to Eat, Move and Be Healthy! Your personalized 4-step guide to looking and feeling great from the inside out* (San Diego: C.H.E.K. Institute, 2004).

Ciampi 1834 Sebastiano Ciampi, *Bibliografia critica delle antiche reciproche corrispondenze politiche, ecclesiastiche, scientifiche, letterarie, artistiche dell'Italia colla Russia, colla Polonia, ed altre parti settentrionali* [...] (Firenze: Leopoldo Allegrini, Giovanni Mazzoni, 1834).

Cohen-Hanegbi 2017 Naama Cohen-Hanegbi, *Caring for the Living Soul: Emotions, Medicine and Penance in the Late Medieval Mediterranean* (Leiden: Brill, 2017).

Coxe 1854 Henricus Octavius Coxe, *Catalogi codicum manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae pars tertia codices Graecos et Latinos Canonicianos complectens*, Quarto Catalogues III (Oxford: E Typographeo academico, 1854).

Daniels 2014 Neil Daniels, *Beer drinkers & hell raisers: A ZZ Top guide* (London: Soundcheck Books, 2014).

Davis 2012 James Davis, *Medieval Market Morality: Life, Law and Ethics in the English Marketplace, 1200–1500* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012).

Eloy 1778 Nicolas François Joseph Eloy, *Dictionnaire historique de la médecine ancienne et moderne, ou Mémoires disposés en ordre alphabétique pour servir à l'histoire de cette science, et a celle de Medecins, Anatomistes, Botanistes, Chirurgiens et Chymistes de toutes Nations*, 2. kötet (Mons: Henri Hoyois, 1778).

Elyot [1539] Thomas Elyot, *The castel of helth gathered and made by Syr Thomas Elyot knyghte, out of the chiefe authors of physyke, wherby euery manne may knowe the state of his owne body, the preseruatio[n] of helthe, and how to instructe welle his physytion in syckenes that he be not deceyued* (London: Thomas Berthelet, 1534 [1539]).

Eobanus 2020 *The Poetic Works of Helius Eobanus Hessus, Volume 5, A Veritable Proteus, 1524–1528*, ed., tr., annotated by Harry Vredeveld (Leiden – Boston: Brill, 2020).

Fuhrman 1974 Frederick A. Fuhrman, „Fish Eggs", in *Toxic Constituents of Animal Foodstuffs*, ed. Irvin E. Liener (New York – London: Academic Press, 1974), 73–110.

Gazio 1491 Antonius Gazius, *Corona florida medicinae sive de conservatione sanitatis* (Velence: Johannes & Gregorius de Gregoriis de Forlivio, 1491) (GW 10563: <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/GW10563.htm>). Online: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00053364?page=,1> (2025.02.14.)

Gazio 1500 Antonius Gazius, *Florida corona* ([Venezia]: Simon Bevilaqua, Bartholomaeus Trot, 1500) (GW 9 Sp.320a: <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/GWIX320A.htm>)

Gazio 1503 Antonius Gazius, *Corona florida medicinae* [...] (Lyon: s. t., 1503).

Gazio 1514 Antonius Gazius, *Florida corona que ad sanitatis hominum conservationem ac longevam vitam perducendam sunt pernecessaria continens ab Anthonio Gazio Patavino medico doctissimo comosita* (Lyon: Gilbertus de Villiers, Bartholomeus Trot, 1514).

Gazio 1516 Antonius Gazius, *Florida corona que ad sanitatis hominum conservationem ac longevam vitam perducendam sunt pernecessaria continens ab Anthonio Gazio Patavino medico doctissimo comosita* (Lyon: Gilbertus de Villiers, Bartholomeus Trot, 1516).

Gazio 1517 Antonius Gazius, *Florida corona* […] (Lyon: Simon Bevilaqua, 1517).

Gazio 1534 Antonius Gazius, *Florida corona que ad sanitatis hominum conservationem ac longevam vitam perducendam sunt pernecessaria continens ab Anthonio Gazio Patavino medico doctissimo comosita* (Lyon: Jacobus Myt, Scipionis de Gabiano, 1534).

Gazio 1538 Antonius Gazius, *Florida corona* […] (Lyon: Crespin, Scipionis de Gabiano, 1538).

Gazio 1539a Antonius Gazius, „De somno ac eius necessitate, quidque faciat ad bonam digestionem" (VD16 G 568), in *Summi in omni philosophia viri Constantini Africani medici operum reliqua, hactenus desiderata, nuncque primum impressa ex venerandae antiquitatis exemplari, quod nunc demum est inventum. In quibus omnes communes loci, qui proprie Theorices sunt, ita explicantur & tractantur, ut medicum futurum optime formare & perficere possint: Quaecunque enim Galenus iusto fusius habet clara & docta brevitate perstringit, & apud Hippocratem obscurioribus mirabilem lucem addit, disciplinarum omnium, praecipue dialectices praesidiis instructissimus autor.* (Basel: Henric Petri, 1539) (VD16 C 4940), 347–361.

Gazio 1539b Antonius Gazius, *Opusculum de vino et cervisia* (Krakkó: Hyeronimus Vietor, 1539) (Estreicher 115454).

Gazio 1541a Antonius Gazius, *Florida corona. Ingeniosissimi viri atque doctissimi Medici Antonii Gazii Patavini Florida Corona: que ad sanitatis hominum conservationem, ac longevam vitam perducendam sunt pernecessaria, continens. Non mediocri vigilantia et labore recenter impressa. Et innumeris fere (quibus plurimum scateat) mendis expurgata, feliciter incipit.* (Lyon: Joannes Flaiollet, Jacobus Giunta, 1541).

Gazio 1541b Antonius Gazius, „Quibus et qualibus medicinis purgationes fieri solent" (VD16 G 567), in *Methodus medendi certa, clara et brevis, pleraque quae ad medicinae partes omnes, praecipue quae ad chirurgiam requiruntur* (Basel: Henric Petri, 1541) (VD16 A 62), 335–342.

Gazio 1546a Antonius Gazius, *Aerarium sanitatis* (Augsburg: id. Philipp Ulhart, 1546) (VD16 G 563).

Gazio 1546b Anthonius Gazius, *Ain Schatz Camer der gesundthait*, tr. Hieronymus Ziegler (Augsburg: id. Philipp Ulhart, 1546) (VD16 G 564).
Gazio 1546c Antonius Gazius, „De vino et cervisia tractatio" (VD16 G 569), in *Aerarium sanitatis* (Augsburg: id. Philipp Ulhart, 1546), C3^{r}–C7^{v}.
Gazio 1548 Antonius Gazius, *Florida corona* […] (Lyon: apud J. Giunta, 1548).
Gazio 1549a Antonius Gazius, *Aerarium sanitatis* [...] *Eiusdem de vino et cervisia tractatio* (Padova: Giacomo Fabriano, 1549).
Gazio 1549b Antonius Gazius, „De vino et cervisia tractatio", in *Aerarium sanitatis* (Padova: Giacomo Fabriano, 1549), E1^{r}–F2^{v}.
Gazio 1551 Anthonius Gazius, *Schatzkammer der Gesundheyt. Erstlich durch den Hoohgelerten Herrn Doctorem Anthonium Gazium weiland Küni: Mayestat in Polen Leibartzten [...] im Latein zusamen getragen und yetzundt in disem lj. Jar dem gmeynen mann zu mercklicher wolfart in Teütlsche sprach verdolmetscht* (Strasbourg: s. t., 1551), (VD16 G 565).
Gazio 1565 Antonius Gazius, „Evacuandi ratio", (VD16 G 566), in *Regulae universales curationis morborum* […] (Basel: Henric Petri, 1565) (VD16 A 3657), 104–124.
Gazio 1906 Antonius Gazius, *De tuenda et proroganda viridi ac florida iuventa*, közli Récsey Viktor, in *Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, ed. Stephanus Hegedüs (Budapest: Typis Victoris Hornyánszky, 1906), 147–236.
Gazio 2024 Antonius Gazius u. a., *De Cerevisia. Vier lateinische Schriften vom Bier (1546–1567) (De Cerevisia 1)*, Hrsg. Kai Brodersen (Speyer: Kartoffeldruck-Verlag, 2024), 16–35.
Gazio ms 1494 Berlin Antonius Gazius, *De philosophia inquisitione libellus.* A kézirat lelőhelye: Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. Ham. 272, ff. 2^{v}–76^{r}.
Gazio ms 1495–1516 Velence Antonius Gazius. A kézirat lelőhelye: Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. VIII, 89 (3418).
Gazio ms 1496 Bologna Antonius Gazius, *De inestimabili gloria et foelicitate beatorum.* A kézirat lelőhelye: Bologna, Biblioteca Universitaria di Bologna, ms 4076 (ital. 1948).
Gazio ms 1496 Boston Antonius Gazius, *De proprietatibus ieiunii.* A kézirat lelőhelye: Boston, Boston Medical Library, The Francis A. Countway Library of Medicine, 3. Lásd: <https://ptolemaeus.badw.de/jordanus/ms/19#420076> (2025.02.16.)
Gazio ms 1496 Chicago Antonius Gazius, *De exaudibili & efficacissima oratione corporis & animae saluberrimo medicamine tractatus quem Antonius Gazius Patavus Artium & Medicinae professor minimus ad dei Laudem & pro fidelium salute ex divinorum scripturarum dictis compilavit.* A kézirat

lelőhelye: Chicago, Newberry Library, MS 5233. Leírása: <https://i-share-nby.primo.exlibrisgroup.com/permalink/01CARLI_NBY/i5mcb2/alma991788868805867> (2025.02.14.)

Gazio ms 1496 Velence Antonius Gazius, *De elemosina*. A kézirat lelőhelye: Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. VI, 314 (3471).

Gazio ms 1497 Ravenna *Antonii Gazii Patavi artium et medicinae professorum minimi ad laudem et gloriam Dei et ad communem omnium praesertim nobilium utilitatem breve totius conservativae et praeservativae partium medicinae compendium pro conservanda corporis et membrorum salute et proroganda vitae longitudine quam maxime necessarium. Quod brevitatis ratione et preciosarum virtutum suarum cumulo Gemmam appellavit charissimam*. A kézirat lelőhelye: Ravenna, Biblioteca Classense, ms. 295. Leírása: Baldini 2004, 50.

Gazio ms 1497–1511 Velence Antonius Gazius. A kézirat lelőhelye: Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. III, 7 (2268).

Gazio ms 1497a Padova Antonius Gazius, *De tolerandis quibusque calamitatibus et adversis moerentium afflictorumque omnium consolatorius liber.* A kézirat lelőhelye: Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 1061, ff. 1^{r}–160^{r}.

Gazio ms 1497b Padova Antonius Gazius, *De suavi ac reficiente famelicae mentis cibo, de sacrarum videlicet scripturarum fructu sapidissimo perutilis libellus.* A kézirat lelőhelye: Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 1419, ff. 1^{r}–68^{r}.

Gazio ms 1497c Padova Antonius Gazius, *De horribili et mortifera animae lepra, de obscena scilicet et damnosa labe peccati tractatulus perutilis quem Antonius Gazius* [...] *compilavit nuncupavitque a vera morte praeservans antidotum.* A kézirat lelőhelye: Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 1426, ff. 1^{r}–118^{v}.

Gazio ms 1498 Hága Antonius Gazius, *De servanda viduitate.* A kézirat lelőhelye: Hága, Koninklijke Bibliotheek, 73 E 22, ff. 1^{r}–23^{v}. Leírása: <https://webggc.oclc.org/cbs/DB=2.37/XMLPRS=Y/PPN?PPN=310828899> (2025.02.14.)

Gazio ms 1507 Augsburg Antonius Gazius, *Notae de regimine sanitatis.* A kézirat lelőhelye: Augsburg, Staats- und Stadtbibliothek Augsburg, 8 Cod 121, ff. 27^{r}–312^{v}. Részletes leírása: Wolf Gehrt, Juliane Trede. <https://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/HSP00055D1200000000> (2025.02.14.)

Gazio ms 1508 Szepes Antonius Gazius, *De tuenda et proroganda viridi ac florida iuventa libellus. Quem Antonius Gazius, Patavus, Artium et Medicine professorum omnium, minimus, ex variis sapientum antiquorum*

sententiis collegit, in Christi Iesu nomine, foeliciter incipit. A kézirat lelőhelye: Szepesváralja, Szepesi Káptalan könyvtára (Spišské Podhradie, Archív Spišského biskupstva, Spišská Kapitula), NC.III.3.

Gazio ms 1512–1513 Padova *Astronomiarum*. A kézirat lelőhelye: Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 643. Leírása: Pantarotto 2003, 116–117.

Gazio ms 1522–1527 Padova Antonius Gazius. A kézirat lelőhelye: Padova, Biblioteca Universitaria di Padova, Ms. 2115.

Gazio ms 1541 Bécs Antonius Gazius, Simon Gazius, *Aerarium sanitatis; De vino et cervisia*. A kézirat lelőhelye: Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 11089, ff. 1^{r}–39^{v}, ff. 40^{r}–56^{r}. Leírása: <https://search.onb.ac.at/permalink/f/sb7jht/ONB_alma71304519240003338> (2025.02.16.)

Gazio ms Cicogna Velence Antonius Gazius. A kézirat lelőhelye: Velence, Biblioteca del Museo Correr, Cicogna 2318.

Gazio ms Oxford 23 *Antonii Gazii, Patavini, medici, opus astrologi - cum, in tractatus decem distinctum, tabulis alphabeticis hic illic instructum, in quo agitur de Planetarum domibus et aspectu, etc. de Zodiaci signis, annis bonis vel malis, longaevitatis signis*. A kézirat lelőhelye: Oxford, Bodleian Library – Weston Library, MS. Canon. Misc. 23. Lásd: <https://medieval.bodleian.ox.ac.uk/catalog/manuscript_3248>

Gazio ms Oxford 24 Antonius Gazius, *Tabulae nativitatum virorum illustrium aliorumque astrologicorum notabilium*. A kézirat lelőhelye: Oxford, Bodleian Library – Weston Library, MS. Canon. Misc. 24. Lásd: <https://medieval.bodleian.ox.ac.uk/catalog/manuscript_3258>

Gentilcore 2016 David Gentilcore, *Food and Health in Early Modern Europe: Diet, Medicine and Society, 1450-1800* (London - New York: Bloomsbury, 2016)

Gessner 1545 Conrad Gessner, *Bibliotheca universalis, sive catalogus omnium scriptorum locupletissimus, in tribus linguis, Latina, Graeca & Hebraica: extantium & non extantium, veterum & recentiorum in hunc usque diem, doctorum & indoctorum, publicatorum & in Bibliothecis latentium* […] (Zürich: Christophorus Froschoverus, 1545).

Govi 1987 Eugenia Govi, „Il fondo manoscritto della biblioteca di S. Francesco di Padova conservato presso l'Universitaria Patavina", *Le Venezie Francescane*, nuova serie 4 (1987), 137–157.

Graevius, Burman 1722 Johann Georgius Graevius, *Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae, quo continentur optimi quique scriptores, qui Patavii, Fori-Iulii, Istriae, confiniumque populorum ac civitatium res antiquas, aliasque vario tempore gestas, memoriae prodiderunt. Accesserunt variae &*

accuratae tabulae, tam geographicae, quam aliae, ut & indices ad singulos libros locupletissimi: cum praefationibus Petri Burmanni [...] 6. kötet, 3. rész (Lyon: Petrus Vander, 1722).

Harris, Frankel 1977 Raymond Harris, Lawrence J. Frankel, Sara Harris, *Guide to Fitness After Fifty* (New York – London: Plenum Press, 1977).

Hirsch, Gurlt 1885 *Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker*, Hrsg. August Hirsch, und unter Special-Redaction Ernst Gurlt, 1. kötet (Bécs – Lipcse: Urban & Schwarzenberg, 1885).

Holt 1993 Mack P. Holt, „Wine, Community and Reformation in Sixteenth-Century Burgundy", *Past & Present* 138 (Feb., 1993), 58–93.

Huggarde 1555 Miles Huggarde, *A mirrour of loue, which such light doth giue, that all men may learne, how to loue and liue* (London, s. n., 1555).

Janocki 1776 Jan Daniel Janocki, *Ianociana sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum maecenatumque memoriae miscellae*, 1. kötet (Varsó – Lipcse: Michael Gröll, 1776).

Jöcher 1750 Christian Gottlieb Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon, darinne die Gelehrten aller Stände sowohl männ- als weiblichen Geschlechts, welche vom Anfange der Welt bis auf ietzige Zeit gelebt, und sich der gelehrten Welt bekannt gemacht, nach ihrer Geburt, Leben, merckwürdigen Geschichten, Absterben und Schrifften aus den glaubwürdigsten Scribenten in alphabetischer Ordnung beschrieben werden*, D–L, 2. kötet (Lipcse: Johann Friedrich Gleditsch, 1750).

Haller 1776 Albertus von Haller, *Bibliotheca medicinae practicae qua scripta ad partem medicinae practicam facientia a rerum initiis ad A. MDCCLXXV recensentur*, 1. kötet (Basel – Bern: Johann Schweighauser, Emanuel Haller, 1776). Online: https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10726759

Halstead 1965 Bruce W. Halstead, *Poisonous and Venomous Marine Animals of the World* (Washington, D. C.: United States Government Printing Office, 1965).

Haraszti Szabó, Kelényi 2019 Haraszti Szabó Péter, Kelényi Borbála, *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban, 1100–1526 = Students from Hungary at the Universities of France, England, Italy and Germany in the Middle Ages 1100–1526*. Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 3. (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára és Levéltára – MTA ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, 2019).

Hérodotosz 2004 Hérodotosz, *A görög–perzsa háború*, ford. Muraközi Gyula (Budapest: Osiris Kiadó, 2004).

Hill 1558 Thomas Hill, *A most briefe and pleasaunte treatise, teachyng how to dresse, sowe, and set a garden: and what remedies also may be had and vsed agaynst suche beastes, wormes, flies, and suche like, that noye gardens* (London: Iohn Day for Thomas Hyll, 1558).

Hunyadi 2022 *Francisci Hunniadini poemata Latina omnia*, ed. Molnár Dávid (Budapest – Sárospatak: L'Harmattan, 2022).

Isaac Israeli 1570 *Isaaci Iudaei, Salomonis Arabiae regis adoptivi filii, De diaetis universalibus & particularibus, Libri II* (Bázel: Sixtus Henricpetri, 1570).

Johnston 1657 Joannes Jonstonus, *An history of the wonderful things of nature set forth in ten severall classes wherein are contained I. The wonders of the heavens, II. Of the elements, III. Of meteors, IV. Of minerals, V. Of plants, VI. Of birds, VII. Of four-footed beasts, VIII. Of insects, and things wanting blood, IX. Of fishes, X. Of man* (London: John Streater, 1657). Online: https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A46234.0001.001?rgn=main;view=fulltext

Kremer 2007 Richard L. Kremer, „"Abbreviating" the Alfonsine Tables in Cracow: The Tabulae Aureae of Petrus Gaszowiec (1448)", *History of Astronomy* 38 (2007), 427–436.

Kristeller 1977 Paul Oskar Kristeller, *Iter Italicum, Volume II, Italy, Orvieto to Volterra, Vatican City* (London – Leiden: The Warburg Institute – E. J. Brill, 1977).

Kristeller 1983 Paul Oskar Kristeller, *Iter Italicum, Volume III, Alia itinera I, Australia to Germany* (London – Leiden: The Warburg Institute – E. J. Brill, 1983).

Kruger 1992 Steven F. Kruger, *Dreaming in the Middle Ages* (Cambridge – New York: Cambridge University Press, 1992).

Krünitz 1787 Johann Georg Krünitz, *Oeconomische Encyklopädie, oder, allgemeines System der Staats– Stadt– Haus und Landwirthschaft, in alphabetischer Ordnung*, Vol. 5: *von Bier bis Blume* (Brünn: Joseph Georg Traßler, 1787).

Lencsés 1943 Varjas Béla, *XVI. századi magyar orvosi könyv* (Kolozsvár: Sárkány-Nyomda Rt. Műintézet, 1943).

Linden, Mercklin 1686 Johannes Antonides van der Linden, Georgius Abrahamus Mercklinus, *Lindenius Renovatus, sive Johannis Antonidae van der Linden de scriptis medicis libri duo* [...] (Nürnberg: Johann Georg Endter, 1686).

Maillard 1972 Jean-François Maillard, „Aspects musicaux du De Harmonia mundi de Georges de Venise", *Revue de Musicologie* 58 (1972), 162–175.

Magnus 1555 Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus, earumque diversis statibus, conditionibus, moribus, ritibus, superstitionibus, disciplinis, exercitiis, regimine, victu, bellis, structuris, instrumentis, ac mineris metallicis, & rebus mirabilibus, necnon universis pene animalibus in Septentrione*

de gentibus, eorumque natura. [...] (Róma: apud Joannem Mariam de Viottis, 1555).

Magyary-Kossa 1931 Magyary-Kossa Gyula, *Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből*, 3. kötet (Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1931).

Marangon 1980 Paolo Marangon, „Schede per una reinterpretazione dei rapporti culturali tra Padova e la Polonia nei secoli XIII-XVI", in *Italia, Venezia e Polonia tra Medioevo e Età Moderna*, a cura di Vittore Branca, Santa Graciotti (Firenze: Leo S. Olschi Editore, 1980).

Markowski 1990 Mieczyslaw Markowski, *Astronomica et astrologica Cracoviensia ante annum 1550* (Firenze: Leo S. Olschi, 1990).

Martin 2001 A. Lynn Martin, *Alcohol, Sex, and Gender in Late Medieval and Early Modern Europe* (Houndmills, Basingstoke: Palgrave, 2001).

Mascall 1572 Leonard Mascall, *A Booke of the Arte and Maner how to Plant and Graffe All Sorts of Trees: How to Sette Stones & Sow Pepins, to Make Wild Trees to Graffe On, as Also Remedies & Medicines: with Diuers Other New Practises* […] (London: Henrie Denham, 1572).

Mascall 1588 Leonard Mascall, *A Profitable booke declaring dyuers approoued remedies to take out spottes and staines in silkes, veluets, linnen and woollen clothes: with diuers colours how to die veluets and sylkes [...] also to dresse leather, and to colour felles, how to gild, grave, sowder, and vernishe, and to harden and make softe yron and steele* (London: Thomas Purfoote, 1588).

Mascall 1590 Leonard Mascall, *A Booke of Fishing with Hooke & Line and of all other instruments thereunto belonging. Another of sundrie Engines and Trappes to take Polcats, Buzards, Rattes, Mice, and all other Kindes of Vermine and beasts whatsoeuer, most profitable for all warriners, and such as delight in this kinde of sport and pastime* (London: Iohn Wolfe, 1590).

Mazzatinti 1894 Giuseppe Mazzatinti, *Inventari dei manoscritti delle biblioteche d'Italia*, Vol. 4 (Forlì: Luigi Bordandini, 1894).

Meydenbach 1491 Jacob Meydenbach, [H]*Ortus sanitatis* (Maint: Jakob Meydenbach, 1491) (GW 13548). Online: https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/PR-INC-00003-A-00001-00008-00037/1

Meyer 2020 Kathleen Meyer, *How to shit in the woods: an environmentally sound approach to a lost art* (California City: Ten Speed Press, 2020).

Mills 1991 *The Chester Mystery Cycle: A New Edition with Modernised Spelling*, ed. David Mills (East Lancing: Colleagues Press, 1991).

Molnár 2016 Molnár Dávid, „A szerelmi költészet fiziológiájáról és patológiájáról Antonio Gazio orvosi könyve alapján", *Kaleidoscope* 7/13 (2016), 78–86.

Molnár 2017 Molnár Dávid, „Álom és emésztés: Antonio Gazio a testi és lelki folyamatok összefüggéseiről", in *Scientiarum miscellanea: Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*, szerk. Kasza Péter, Kiss Farkas Gábor, Molnár Dávid (Szeged: Lazi Könyvkiadó, 2017), 9–15.

Molnár 2024 Molnár Dávid, *Versőrlő malomkőnek korpája? Filefalvi Filiczki János költői életműve* (Budapest – Sárospatak: L'Harmattan – Tokaj-Hegyalja Egyetem, 2024).

Molnár 2025 Molnár Dávid, „Cave coitum! Thurzó Zsigmond, váradi püspöknek címzett egészségügyi intelmek Antonio Gaziótól", in *Sodalitates quondam et nunc*, Convivia Neolatina Hungarica 6, szerk. Békés Enikő, Kasza Péter, Molnár Dávid (Szeged: 2025), 147–158.

Molnár 2026 Dávid Molnár, „Gazio, Antonio", in *Companion to Central and Eastern European Humanism, Volume 1 Hungary*, ed. Gábor Farkas Kiss, 1. kötet (Berlin: De Gruyter, 2026 [Megjelenés előtt]), 549–554.

Monok 1991 *Erdélyi könyvesházak, II., Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely*, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/2, szerk. Monok István (Szeged: Scriptum Kft., 1991).

Montalbani 1657 Johannes Antonius Bumaldus, *Bibliotheca botanica seu herbaristarum scriptorum promota synodia; Cui accessit individualis graminum omnium ab auctoribus hucusque observatorum numerosissima Nomenclatura* [...] (Bologna: Typis heredum Benatii, 1657).

Montalbani, Séguier 1740 Joannes Franciscus Seguierius, *Bibliotheca botanica, sive catalogus auctorum et librorum omnium qui de re botanica, de medicamentis ex vegetabilius paratis, de re rustica, & de horticultura tractant, a Joanne-Francisco Seguierio ... accessit bibliotheca botanica Jo. Ant. Bumaldi, seu potius Ovidii Montalbani Bononiensis* (Hága: Jean Neaulme, 1740).

Muffet 1634 Thomas Moufetus, *Insectorum sive minimorum animalium theatrum* (London: Thomas Cotes, 1634).

Muffet 1655 Thomas Moffett, *Healths improvement: or, Rules comprizing and discovering the nature, method, and manner of preparing all sorts of food used in this nation. Written by that ever famous Thomas Muffett, Doctor in Physick: corrected and enlarged by Christopher Bennet, Doctor in Physick, and fellow of the Colledg of Physitians in London*, ed. Christopher Bennet (London: Printed by Tho: Newcomb for Samuel Thomson, at the sign of the white Horse in Pauls Churchyard, 1655). Online: https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A89219.0001.001?rgn=main;view=fulltext

Nagy 2015 Nagy Kornél, *A tokaji Nagyszőlő, a Hétszőlő kistestvére – 1. rész. Dűlőtörténelem*. Online: https://vinoport.hu/eleterzes/a-tokaji-nagyszolo-a-hetszolo-kistestvere--1-resz/2540

Nagy 2016a Nagy Kornél, *A szurokfőző mesterek szőlője. Dűlőtörténelem: a szegi Poklos*. Online: https://vinoport.hu/eleterzes/a-szurokfozo-mesterek-szoloje/2797

Nagy 2016b Nagy Kornél, *Tokaj-Hegyalja legrégebbi szőlőhegye. Dűlőtörténelem: a tarcali Szentkereszt*. Online: https://vinoport.hu/eleterzes/tokaj-hegyalja-legregebbi-szolohegye/2828

Nagy 2016c Nagy Kornél, A tarcali Nagyremete. Dűlőtörténelem. Online: https://vinoport.hu/eleterzes/a-tarcali-nagyremete/3027

Nagy 2016d Nagy Kornél, *15. századi adójegyzékek igazolják a tokaji édes bort. Dűlőtörténelem: Mezőzombor nagy szőlőhegye, a Hangács*. Online: https://vinoport.hu/eleterzes/15-szazadi-adojegyzekek-igazoljak-a-tokaji-edes-bort/3126

Nelson 2005 Max Nelson, *The Barbarian's Beverage: A History of Beer in Ancient Europe* (London – New York: Routledge, 2005).

Nicoud 2007 Nicoud, Marilyn, *Les régimes de santé au moyen âge: Naissance et diffusion d'une écriture médicale (XIIIe-XVe siècle)* ([Róma]: École française de Rome, 2007). Online: https://books.openedition.org/efr/1448

Nishigaki 2000 Hiroyuki Nishigaki, *How to Good-bye Depression: If You Constrict Anus 100 Times Everyday. Malarkey? or Effective Way?* (San Jose: Writers Club Press, 2000).

Noble, DiFrancesco, Zancani 2014 Denis Noble, Dario DiFrancesco, Diego Zancani, „Leonardo da Vinci and the Origin of Semen", *Notes & Records: the Royal Society Journal of the History of Science* 68 (2014), 391–402.

O'Neill 2022 Rosemary O'Neill, „Devil's Brew: Demons, Alewives, and the Gender of Beer in the Chester Harrowing of Hell and Contemporary Craft Beer Branding", in *Beer and Brewing in Medieval Culture and Contemporary Medievalism*, ed. John A. Geck, Rosemary O'Neill, Noelle Phillips (Cham: Palgrave Macmillan, 2022), 285–312.

Palumbo 2007 Margherita Palumbo, „Manardi, Giovanni", in *Dizionario Biografico degli Italiani*, Vol. 68 (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 2007). Online: https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-manardi_(Dizionario-Biografico)/ (2025. 07. 05.)

Pantarotto 2003 Martina Pantarotto, *La Biblioteca manoscritta del Convento di San Francesco Grande di Padova* (Padova: Centro Studi Antoniani, 2003).

Papadopoli 1726 Nicolaus Comnenus Papadopoli, *Historia gymnasii Patavini* […], 2. kötet (Velence: Sebastiano Coleti, 1726).

Peele 1553 James Peele, *The maner and fourme how to kepe a perfecte reconyng, after the order of the moste worthie and notable accompte, of Debitour and Creditour, set foorthe in certain tables, with a declaration thereunto belongyng, verie easie to be learned, and also profitable, not onely unto suche, that trade in the facte of Marchaundise, but also unto any other estate, that will learne the same* (London: Richard Grafton, 1553).

Pesenti 1984 Tiziana Pesenti, *Professori e promotori di medicina nello studio di Padova dal 1405 al 1509: Repertorio bio-bibliografico* (Padova – Trieste: Edizioni Lint, 1984).

Pesenti Marangon 1976–1977 Tiziana Pesenti Marangon, „Michele Savonarola a Padova: l'ambiente, le opere, la cultura medica", *Quaderni per la Storia dell'Università di Padova* 9–10 (1976–1977), 45–102.

Phillips 2019 Noëlle Phillips, *Craft Beer Culture and Modern Medievalism: Brewing Dissent* (Leeds: Arc Humanities Press, 2019).

Pictorius 1565 Georgius Pictorius, „Evacuandi ratio per Antonium Gazionem philosophum et medicum Patavinum, brevissima methodo conscripta. Cum Georgii Pictorii Villingani doctoris medici, & apud Caesaream curiam Ensishemii, superioris Alsatiae archiatri, scholiis diligenter illustrata", in *Regulae universales curationis morborum* […] (Basel: Henrichus Petri, 1565), 104–123.

Piddock 2007 Brian Piddock, *How to write a how to write book* (Llanymynech: Neil Rhodes Books, 2007).

Pineda 1589 Juan de Pineda, *Primera parte de los treynta y cinco dialogos familiares de la agricultura Christiana* (Salamanca: Pedro de Adurça y Diego Lopez, 1589).

Platón 1984 *Platón összes művei*, vol. 3, Bibliotheca Classica (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1984).

Popoff 2017 Martin Popoff, *Beer drinkers and hell raisers: The rise of Motörhead* (Toronto: ECW, 2017).

Quan 2002 Adam Quan, *How to date a white woman: a practical guide for Asian men* (Vancouver: Technobase Inc., 2002).

Récsey 1906 Récsey Viktor, „Gazius Antal humanista írónak egy kiadatlan kéziratos munkája, melyet Thurzó Zsigmond váradi püspöknek ajánlott", in *Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, ed. Stephanus Hegedüs (Budapest: Typis Victoris Hornyánszky, 1906), 122–146.

Salomonio 1701 Jacobus Salomonius, *Urbis Patavinae inscriptiones sacrae, et prophanae* [...] (Padova: Johannes Baptista Caesar, 1701). Online: https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10052415?page=4,5

Scardeone 1560 *Bernardini Scardeonii, canonici Patavini, de antiquitate urbis Patavii, & claris civibus Patavinis, libri tres, in quindecim classes distincti. Eiusdem appendix de sepulchris insignibus exterorum Patavii iacentium* (Basel: Nicolaus Episcopius iunior, 1560).

Schneeberger, Posnanita 1580 Antonius Sneebergerus, Petrus Posnanita, *Medicamentorum facile parabilium adversus omnis generis articulorum dolores enumeratio, ab Antonio Sneebergero, Tigurino, Helvetio conscripta, ac amplissimo viro D. D. Petro Posnanitae, Divi Sigismundi Augustiregis Sarmatiae sapientissimi et augustissimi protophysico &c. D. D. D.* [...] (Frankfurt am Main: Apud Andream Wechelum, 1580) (VD16 ZV 13965).

Schoellhorn 1928 Fritz Schoellhorn, *Bibliographie des Brauwesens* (Einsiedeln: Benziger, 1928).

Schultheisz 1961a Schultheisz Emil, „Antonius Gazius", *Orvosi Hetilap* 102, 52. sz. (1961): 2484–2486.

Schultheisz 1961b Schultheisz Emil, „Antonius Gazius und die humanistische Medizin", *Medizinische Monatsschrift* 15, 3. sz. (1961): 179–182.

Schultheisz 1997 Schultheisz Emil, „Antonius Gazius und die humanistische Medizin", in Schultheisz Emil, *Traditio Renovata. Tanulmányok a középkor és a reneszánsz orvostudományáról*. Orvostörténeti Közlemények – Supplementum 21 (Budapest: Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 1997), 127–132.

Schultheisz 2018a Schultheisz Emil, „Antonius Gazius (1461 k.–1528)", in *Schultheisz Emil orvostörténeti tanulmányai*, szerk., jegyz. Gazda István (Budapest: Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet – Magyar Orvostörténelmi Társaság – Magyar Tudományos Akadémia Orvostörténeti Munkabizottsága, 2018), 376–380.

Schultheisz 2018b Schultheisz Emil, „Antonius Gazius und die humanistische Medizin", in *Schultheisz Emil orvostörténeti tanulmányai*, szerk., jegyz. Gazda István (Budapest: Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet – Magyar Orvostörténelmi Társaság – Magyar Tudományos Akadémia Orvostörténeti Munkabizottsága, 2018), 381–387.

Sopko 1981 Július Sopko, *Codices Latini medii aevi bibliothecarum Slovaciae – Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach*, Codices medii aevi, qui in bibliothecis Slovaciae asservantur ac olim asservabantur 1 (Martin: Matica slovenská, 1981).

Sopko 1986 Július Sopko, *Codices ac fragmenta codicum bibliothecarum Slovaciae – Kódexy a neúplne zachované rukopisy v slovenských knižniciach*, Codices medii aevi, qui in bibliothecis Slovaciae asservantur ac olim asservabantur 3 (Martin: Matica slovenská, 1986).

Spach 1591 Israel Spachius, *Nomenclator scriptorum medicorum. Hoc est: elenchus eorum qui artem medicam suis scriptis illustrarunt, secundum locos communes ipsius medicinae; cum duplici Indice & rerum & authorum* (Frankfurt am Main: Nikolaus Basse, Lazarus Zetzner, 1591).

Suárez de Ribera 1748 Francisco Suárez de Ribera, *La mas antigua medicina universal, conservativa y restaurativa de la salud humana* (Madrid: Manuel de Moya, 1748).

Sudhoff 1907 Karl Sudhoff, „Philipp Begardi und sein Index Sanitatis. Ein Beitrag zur Geschichte des Ärztestandes und des Kurpfuschertums in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts", *Archiv für Geschichte der Medizin*, Bd. 1, H. 2 (1907), 102–121.

Szinnyei 1894 Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, 3. kötet (Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1894).

T. Bíró 1998 T. Bíró Mária, „Bort vagy sört ittak a rómaiak Panniniában?", *História* 20, 5–6. sz. (1998): 13–16.

Thorndike 1941 Lynn Thorndike, *A History of Magic and Experimental Science*, 5. kötet (New York: Columbia University Press, 1941).

Tiraboschi 1784 Girolamo Tiraboschi, *Storia della letteratura italiana, Tomo VII. Dall' anno MD. fino all' anno MDC. Parte II* (Róma: Luigi Perego Salvioni, 1784).

Tomasini 1630 *Jacobi Philippi Tomasini Patavini illustrium virorum elogia iconibus exornata [...] Io. Baptistae Agucchiae Archiepiscopo Amasiensi, & Apostolico Nuncio Venetiis pro. Santiss. D. Urbano VIII* (Padova: Donatus Pasquardus & Socius, 1630).

Tomasini 1649 Jacobus Philippus Tomasinus, *Urbis Patavinae inscriptiones sacrae, et prophanae, quibus templorum & altarium exstructiones atque dedicationes, coenobiorum quoque aedificia, primorum iuxta civium, ac recentiorum familiae, nomina, coniugia, & liberi, magistratus ac honores diversi, doctorum praeterea omni disciplinarum genere in urbe atque gymnasio Patavino clarissimorum, itemque principium, nobilium, & advenarum, artificum praeterea insignum monumenta in lucem proferuntur* (Padova: Sebastiano Sardi, 1649).

Trimmer 1993 John W. Trimmer, *How to avoid huge ships* (Centreville, Md.: Cornell Maritime Press, 1993).

Ubrizsy Savoia 2002a Ubrizsy Savoia Andrea, *Olasz–magyar botanikai kapcsolatok a nagyszombati egyetem megalapításáig, 1635* (Pécs: Pécsi Tudományegyetem Növénytani Tanszék, 2002).

Ubrizsy Savoia 2002b Ubrizsy Savoia Andrea, *Rapporti italo-ungheresi nella nascita della botanica in Ungheria* (Róma – Pécs: Università degli Studi di Roma La Sapienza – Bornus, 2002).

Valentinelli 1869 Joseph Valentinelli, *Bibliotheca Manuscripta ad S. Marci Venetiarum*, 2. kötet (Velence: Ex typographia Commercii, 1869).
Valentinelli 1871 Joseph Valentinelli, *Bibliotheca Manuscripta ad S. Marci Venetiarum*, 4. kötet (Velence: Ex typographia Commercii, 1871).
Vedova 1832 Giuseppe Vedova, *Biografia degli scrittori padovani*, 1. kötet (Padova: Tipi della Minerva, 1832).
Vicaire 1890 Georges Vicaire, *Bibliographie gastronomique* (Paris: Rouquette et fils, 1890).
Vígh 2019 Vígh Éva, *Állatszimbólumtár A–Z* (Budapest: Balassi Kiadó, 2019).
Waczulik 1984 Waczulik Margit, *A táguló világ magyarországi hírmondói, XV–XVII. század* (Budapest: Gondolat, 1984).
Wenczel 1878 Wenczel Gusztáv, *Thurzó Zsigmond, János, Szaniszló és Ferencz, négy egykorú püspök a Bethlenfalvi Thurzó-családból: 1497–1540* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1878).
Weszprémi 1781 Stephanus Weszprémi, *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia – Centuria altera pars posterior*, 3. kötet (Bécs: Johann Thomas Trattner, 1781). Online: https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11236673
Zaccaria 1989 Raffaella Zaccaria, „Della Torre, Girolamo", in *Dizionario Biografico degli Italiani*, Vol. 37
(Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1989). Online: https://www.treccani.it/enciclopedia/girolamo-della-torre_(Dizionario-Biografico)/?search=DELLA%20TORRE%2C%20Girolamo%2F (2025. 04. 12.)
Zeno 1785 Apostolo Zeno, *Lettere*, 1. kötet (Velence: Francesco Sansoni, 1785).

Személy- és helynévmutató

A
Abulcasis lásd al-Zahrawi
Adurça, Pedro de 154
Africanus, Constantinus 33, 37, 107, 124, 125
Africanus, Sextus Julius 72
Aiginitész, Paulosz (Paulus Aegineta) 34
Albala, Ken 22, 141
Albertus Magnus 21
Albucasis lásd al-Zahrawi
Aldrovandi, Ulisse 15
Allegrini, Leopoldo 144
Alpago, Andrea (Andreas Alpagus Bellunensis) 99, 142
al-Zahrawi (Albucasis, Abulcasis) 37
Ambrus, Szent 68, 69, 86, 87, 99
Arisi, Francesco 15, 16, 18, 19, 141
Arisztotelész (Aristoteles) 34, 35, 36, 68, 69, 72, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 99, 100, 101, 124
Arnaldus de Villa Nova 37, 144
Arnaldus de Villanova 37, 144
Atanáz, Szent 59

Athénaiosz, naukratészi 72, 100
Attenborough, David 32
Augsburg (Augusta Vindelicorum, D) 10, 11, 29, 37, 38, 39, 46, 58, 60, 61, 62, 64, 65, 67, 68, 79, 103, 108, 112, 126, 127, 128, 145, 146, 147, 159, 172
Averroës 34, 68, 69, 92, 93, 100, 124, 141
Avicenna (Ibn Szína) 21, 34, 35, 36, 40, 41, 68, 69, 70, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 99, 100, 101, 106, 124, 141, 142
Azzolini, Monica 23, 25, 47, 118, 130, 142

B

Bakócz Tamás 9, 21, 25, 27, 42, 45, 119, 128
Baldini, Maria Giulia 39, 142, 147
Basingstoke (UK) 151
Basse, Nikolaus 156
Báthory András 74
Bázel (Basel, Bâle, Basilea, CH) 10, 33, 37, 150
Bécs (Wien, Vindobona, A) 46, 58, 60, 61, 62, 108, 115, 126, 148, 149, 157, 171, 172
Begardi, Philippus 10, 142, 156
Békés Enikő 152
Bellagamba, Giovanni Battista 141
Benda Borbála 66, 74, 142
Bennet, Christopher 15, 152
Benzi, Ugo 10
Berkeley (USA) 141, 143
Berlin (D) 24, 46, 109, 118, 129, 143, 146, 147, 152
Bern (Berna, CH) 149
Bertalan, Szent 27
Berthelet, Thomas 144
Bethlen Miklós 74
Bevilaqua, Simon 107, 144, 145
Bianchi, Giovanni Paolo di 31, 142
Bianchini, Giovanni 49, 131
Bizoňová, Monika 39, 127
Blanc, Paul D. 22, 143
Blasius, Armegandus (Armengaud Blaise) 142
Blundeville, Thomas 31, 143
Boese, Helmut 46, 47, 129, 143
Bologna (Bononia, I) 14, 22, 46, 48, 110, 115, 128, 129, 130, 141, 146, 152
Boorde, Andrew 69, 143

Bordandini, Luigi 151
Bornholdt, Jon 141
Boston (Bostonia, USA) 38, 46, 48, 66, 110, 126, 128, 130, 144, 146
Brencsán János 100, 143
Brno (Brünn, Bruna, CZ) 150
Brodersen, Kai 79, 108, 126, 146
Brudzewski, Albert (Albertus de Bruzeno) 45, 48, 113, 131
Brünn lásd *Brno*
Buda (H) 20, 21, 26, 27, 28, 43, 44, 45, 49, 56, 57, 58, 113, 120, 121, 131, 137, 171
Burman, Pieter 13, 148, 149
Büttner, Andreas 141

C

Caesar, Johannes Baptista 154
Cagle, William R. 23, 143
Caillet, Albert L. 23, 143
California City (USA) 151
Cambridge (Cantabrigia, UK) 46, 128, 142, 144, 150
Cardano, Girolamo 14, 142, 143
Centreville (USA) 156
Cham (Chama, CH) 153
Champier, Symphorien 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 29, 143
Chek, Paul 31, 143
Chester (Cestria, UK) 70, 151, 153
Chicago (Sicagum, USA) 24, 33, 38, 46, 48, 66, 110, 118, 126, 128, 130, 146, 147
Ciampi, Sebastiano 20, 21, 144
Cicero, Marcus Tullius 41
Cohen-Hanegbi, Naama 23, 144
Coleti, Sebastiano 153
Costeo, Giovanni (Johannes Costaeus) 142
Cotes, Thomas 152
Coventry (Coventria, UK) 70
Coxe, Henricus Octavius 47, 129, 130, 144
Crema (I) 20
Cremona (I) 15, 16, 18, 19, 20, 21, 23, 117, 141, 142
Cromwell, Thomas 31

D
da Vinci, Leonardo 10, 153
Daniels, Neil 70, 144
Datler, Wilhelm 64, 65, 103
Day, Iohn 150
Denham, Henrie 151
DiFrancesco, Dario 10, 153
Dodoens (Dodoaenus), Rembert 68, 79

E
East Lancing (USA) 151
Einsiedeln (CH) 155
Eloy, Nicolas François Joseph 17, 18, 144
Elyot, Thomas 31, 144
Endter, Johann Georg 150
Eobanus Hessus, Helius 68, 70, 72, 73, 74, 79, 144
Erfurt (Erfordia, D) 58
Estreicher, Karol Józef 10, 60, 108, 145
Esztergom (Strigonium, H) 21, 27, 42, 43, 45, 49, 113, 120, 131

F
Fabriano, Giacomo 108, 146
Ferrara (Ferraria, I) 24
Firenze (Florentia, I) 142, 144, 151
Flaiollet, Joannes 107, 145
Forlì (Forum Livii, I) 151
Frankel, Lawrence J. 31, 149
Frankfurt am Main (Francofurtum ad Moenum, D) 28, 122, 155, 156
Froschauer (Froschoverus), Christoph 148
Fuhrman, Frederick A. 22, 144

G
Gabiano, Scipionis de 107, 145
Gabriele di Pietro 48, 130
Galénosz (Galenus) 21, 29, 34, 36, 41, 68, 69, 70, 88, 89, 90, 91, 99, 100, 108, 124, 125, 145
Galynina, Irina 141
Gaszowiec, Petrus 48, 131, 150
Gazda István 155
Gazi, Giovanni Antonio 18

Gazio, Andrea 23, 25, 118
Gazio, Antonio (Antonius Gazius) *passim*
Gazio, Francesco 12, 23, 117
Gazio, Girolamo 23, 118
Gazio, Matteo 23, 25, 50, 117, 132
Gazio, Paolo (Paulus Gazius) 14, 17, 23, 25, 53, 118, 134
Gazio, Simone (Simon Gazius) 10, 11, 17, 18, 23, 25, 26, 37, 38, 57, 58, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 83, 96, 118, 119, 126, 138
Gazius, Iambonius 16
Gazzi, Alberto 18
Gazzi, Simon Neapolitanus 58
Gehrt, Wolf 147
Gentilcore, David 33, 123, 148
Gerardus Cremonensis (Cremonai Gellért) 142
Gereandrus, Paulus 64, 65, 103
Gessner, Conrad 11, 148
Giunta, Jacobus 107, 145, 146
Gleditsch, Johann Friedrich 149
Gonesse, Nicolas de 2
Govi, Eugenia 48, 131, 148
Göttingen (Gottinga, D) 46, 128
Graevius, Johann Georg 13, 148
Grafton, Richard 142, 154
Gregori, Giovanni de 144
Gregori, Gregorio de 107, 144
Gröll, Michael 149
Gurlt, Ernst 21, 149

H

Hága (Den Haag, NL) 47, 56, 112, 129, 147, 152
Hagymási Bálint (Valentinus Cybeleius) 68
Hali Abbasz (Haly Abbas) 36, 41
Haller, Albrecht von 18, 149
Haller, Emanuel 149
Halstead, Bruce W. 15, 22, 149
Haraszti Szabó Péter 24, 118, 149
Harris, Raymond 31, 149
Harris, Sara 31, 149
Hasse, Dag Nikolaus 141
Hegedüs István 40, 113, 146, 154

Henckel, Johannes 39, 127
Henricpetri, Sixtus 33, 37, 108, 124, 125, 145, 146, 150
Henrik, VIII. lásd Tudor, Henrik, VIII.
Hérodotosz (Herodotus) 72, 75, 149
Hesdin, Simon de 2
Hészükhiosz (Hesychius) 72
Hill, Thomas 31, 150
Hippokratész (Hippocrates) 21, 68, 69, 70, 77, 79, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 99, 100, 108, 145
Hirsch, August 21, 131
Holt, Mack P. 74, 149
Hornyánszky Viktor 113, 146, 154, 156
Houndmills (UK) 151
Hoyois, Henri 144
Huggarde, Miles 31, 149
Hunyadi Ferenc 74, 150
Hyll, Thomas 150

I

Ingolstadt (Ingolstadium, D) 58, 64
Iron Maiden 70, 71
Israeli, Isaac ben Solomon 29, 68, 69, 88, 89, 90, 91, 94, 95, 99, 100, 101, 122, 150
Iulianus, Flavius Claudius (Iulianus Apostata), római császár 73

J

Jagelló, Ulászló, II. 21, 25, 26, 27
Jagelló, Zsigmond, I. (Öreg Zsigmond) 17, 18, 20, 21, 26, 83, 99
Janocki (Janocius), Jan Daniel 10, 17, 18, 19, 20, 25, 26, 60, 63, 119, 149
Johannes de Glogovia 45, 48, 49, 58, 59, 109, 113, 131, 139
Johnston, John (Jan Jonston) 15, 150
Jöcher, Christian Gottlieb 17, 149

K

Kasza Péter 152
Katalin, Alexandriai Szent 26
Kelényi Borbála 24, 118, 149
Keresztelő Szent János 68, 73, 86, 87, 99
Keresztély, II. lásd Oldenburg, Keresztély, II.
Kiss Farkas Gábor 152

Kolozsvár (Cluj, Claudiopolis, RO) 29, 150, 152
Köln (Colonia Agrippina, D) 58
Kövendi Dénes 99
Krakkó (Kraków, Cracovia, PL) 10, 17, 19, 20, 21, 25, 26, 28, 45, 48, 49, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 74, 82, 83, 108, 119, 120, 121, 131, 138, 139, 145, 151
Kremer, Richard L. 48, 150
Kristeller, Paul Oskar 46, 53, 54, 59, 129, 134, 135, 139, 150
Krisztus 41, 51, 52, 60, 68, 70, 73, 84, 85, 86, 87
Kruger, Steven F. 35, 150
Krünitz, Johann Georg 68, 150

L

Lang, Sigismund 39, 127
Leeds (Ledesia, UK) 154
Leiden (Lugdunum Batavorum, NL) 144, 150
Lencsés György 74, 150
Leonello d'Este 49, 131
Liener, Irvin E. 144
Linden, Joannes Antonides van der 18, 19, 150
Linz (Lentia, A) 58
Lipcse (Leipzig, Lipsia, D) 149
Llanymynech (UK) 154
London (UK) 141, 142, 143, 144, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154
Lopez, Diego 154
Los Angeles (Angelopolis, USA) 141, 143
Ludlow (UK) 70
Lyon (Lugdunum, F) 10, 11, 12, 13, 33, 107, 143, 145, 146, 149

M

Mackay, Christopher S. 80
Macrobius 35, 124
Madrid (Matritum, E) 156
Magnus, Olaus (Olof Mansson) 63, 76, 77, 78, 150
Magyary-Kossa Gyula 21, 26, 119, 151
Maillard, Jean-François 23, 150
Mainz (Moguntiacum, D) 32
Manardo/Manardi, Giovanni 27, 120, 153
Marangon, Paolo 13, 23, 45, 46, 49, 117, 129, 131, 151, 154
Markowski, Mieczyslaw 48, 131, 151
Martin lásd *Turócszentmárton*

Martin, A. Lynn 69, 70, 77, 151
Mascall, Leonard 31, 151
Mazzatinti, Giuseppe 39, 151
Mazzoni, Giovanni 144
Mercklin, Georg Abraham 18, 19, 150
Mesue (Masawaih al-Mardini) 21
Meydenbach, Jakob 32, 151
Meyer, Kathleen 31, 151
Mills, David 70, 151
Mina, Lucrezia 47, 55, 112, 129, 136
Molino, Domenico 17
Molnár Dávid 10, 23, 41, 65, 123, 127, 150, 151, 152
Monio, Giovanni Paolo (Ioannes Paulus Mongius) 144
Monok István 29, 152
Mons (Montes, B) 146
Montalbani, Ovidio 22, 152
Montius, Paulus 143
Motörhead 70, 154
Moya, Manuel de 156
Muffet (Moffett), Thomas 15, 152
Muraközi Gyula 149
Myt, Jacques (Jacobus) 107, 145

N

Nádasdy Tamás 74
Nagy Gábor 76
Nagy Kornél 66, 153
Neaulme, Jean 152
Nelson, Max 62, 68, 72, 74, 75, 99, 153
New York (Novum Eboracum, USA) 141, 144, 148, 149, 150, 153, 156
New Castle (USA) 143
Nicoud, Marilyn 23, 153
Nishigaki, Hiroyuki 31, 153
Noble, Denis 10, 153
Noé 68, 86, 87, 99
Norwich (Nordovicum, UK) 70
Nürnberg (Norimberga, D) 20, 21, 27, 28, 48, 58, 59, 114, 150

O

O'Neill, Rosemary 70, 75, 153
Oldenburg, Keresztély, II. 78
Orbán Áron 28
Ovidius 31
Oxford (Oxonia, UK) 22, 23, 46, 47, 57, 115, 128, 129, 130, 144, 148

P

Padova (Patavium, I) 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 37, 38, 40, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 82, 83, 84, 85, 108, 109, 110, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 130, 133, 134, 136, 140, 146, 147, 148, 151, 153, 154, 156, 157
Palumbo, Margherita 27, 120, 153
Pantarotto, Martina 45, 49, 131, 148, 153
Papadopoli, Niccolo Comneno (Nicolaus Comnenus Papadopoli) 14, 16, 17, 18, 19, 21, 24, 25, 118, 153
Pápai Páriz Ferenc 100
Párizs (Paris, Lutetia, F) 16, 143, 157
Parma (I) 141
Pasquardi, Donato 156
Pazzonus, Albertus 141
Pécs (Sopianae, Quinque Ecclesiae, H) 156
Peele, James 31, 154
Pergola, Paolo della 48, 130
Pesenti, Tiziana 24, 46, 117, 129, 154
Péter, Szent 41
Petri, Heinrich 33, 37, 108, 124, 125, 145, 146, 150
Phillips, Noëlle 70, 153, 154
Phótiosz (Photius) 72
Piacenza (Placentia, I) 18
Piccolomini, Aeneas Sylvius 40
Pictorius, Georg (Georg Maler) 11, 12, 20, 21, 37, 125, 154
Piddock, Brian 31, 154
Pietro d'Abano 48, 131
Pieve, Agostino da 38, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 59, 126, 130, 131, 132, 133, 133, 140
Pignoria, Lorenzo 14, 16, 17
Pineda, Juan de 14, 154
Pineda, Juan Pérez de 14

Pisa (Pisae, I) 24
Platina, Bartholomaeus (Bartolomeo Sacchi) 15
Platón 68, 69, 86, 87, 99, 124, 154
Plinius Secundus, Gaius 41, 77, 99
Plutarkhosz (Plutarchus) 75, 76
Popoff, Martin 70, 154
Posnanita, Petrus 28, 122, 155
Pozsony (Bratislava, Posonium, SK) 74
Prága (Praha, CZ) 58, 74
Prosdocimi, Lavinia 49, 50, 51, 52, 53, 131, 132, 133, 134, 134
Ptolemaiosz 41
Purfoote, Thomas 151

Q

Quan, Adam 31, 154

R

Ravenna (I) 39, 46, 66, 111, 127, 128, 142, 147
Récsey Viktor 10, 20, 21, 22, 24, 26, 39, 40, 47, 54, 56, 57, 59, 113, 117, 118, 127, 129, 135, 136, 137, 139, 146, 154
Regiomontanus 45
Rhazes (Abu Bakr Muhammad ibn Zakarijja ar-Rázi) 34
Rogerius Salernitanus 37, 125
Rolandus Parmensis 37, 125
Róma (Roma, I) 145, 151, 153, 156, 157
Rouen (Rotomagus, F) 58
Ruocco, Ilario 50, 132

S

Salamanca (Salmantica, E) 156
Salamon király 68, 86, 87
Salisbury (Sarisberia, UK) 64, 70, 103
Salomonio, Giacopo 15, 16, 154
Salvioni, Luigi Perego 156
Salzburg (Salisburgum, A) 58
San Diego (USA) 143
San José (Iosephopolis, USA) 153
Sansoni, Francesco 157
Sardi, Sebastiano 156
Sárospatak (Potamopolis, H) 150, 152

Scardeone, Bernardino 13, 14, 16, 24, 27, 118, 121, 155
Schneeberger (Sneebergerus), Anton 28, 122, 155
Schoellhorn, Fritz 68, 155
Schultheisz Emil 22, 155
Schweighauser, Johann 149
Séguier, Jean-François 22, 152
Seres, Wyllyam 143
Sipos Eszter 32, 74
Sopko, Július 39, 155
Spach, Israel 15, 156
Speyer (Spira, D) 108, 146
Stockholm (Holmia, S) 78
Strasbourg (Straßburg, Argentoratum, F) 11, 15, 37, 60, 108, 126, 146
Streater, John 150
Suárez de Ribera, Francisco 14, 156
Sudhoff, Karl 10, 156
Surian, Antonio 46, 129

SZ

Szamotuły (Samter, PL) 15
Szeged (H) 152
Szepesváralja (Spišské Podhradie, SK) 39, 113, 127, 148
Szinnyei József 20, 156
Szókratész (Socrates) 64
Szombathely (Sabaria, H) 144

T

T. Bíró Mária 74, 156
Thomas de Tarvisio 48, 131
Thorndike, Lynn 21, 23, 46, 58, 129, 156
Thurzó Borbála 66
Thurzó Ferenc 17, 25, 37, 63, 65, 66, 68, 82, 83, 119,
Thurzó Ilona 66
Thurzó János 17, 20, 21, 25, 26, 83, 119, 120
Thurzó Zsigmond 9, 17, 18, 19, 21, 24, 25, 26, 27, 39, 41, 42, 82, 83, 117, 118, 119, 120, 127, 152, 154, 157
Tiraboschi, Girolamo 19, 156
Tomasini, Giacomo Filippo (Iacobus Philippus Tomasinus) 15, 16, 156
Tomkó Zoltán 80
Toronto (Torontum, CDN) 154

Torre, Girolamo della (Hieronymus de la Turre) 24, 25, 55, 117, 137, 157
Traßler, Joseph Georg 150
Trattner, Johann Thomas 157
Trede, Juliane 147
Trimmer, John W. 31, 156
Trot, Barthélemy (Bartholomaeus) 107, 144, 145
Tudor, Henrik, VIII. 31
Turócszentmárton (Martin, SK) 155

U

Ubrizsy Savoia Andrea 22, 33, 123, 156
Ulászló, II. lásd Jagelló, Ulászló, II.
Ulhart, Philipp, id. 10, 64, 65, 108, 145, 146
Uppsala (Upsalia, S) 77

V

Valentinelli, Giuseppe 20, 21, 24, 26, 27, 47, 54, 57, 58, 59, 118, 120, 129, 136, 139, 141, 157
Valerius Maximus 2
Van Halen 70
Vancouver (Vancuverium, CDN) 154
Vander, Petrus 151
Várad (Nagyvárad, Oradea, RO) 21, 26, 28, 39, 40, 120, 121, 127, 152, 154
Varjas Béla 152
Varsó (Warszawa, Varsovia, PL) 151
Vedova, Giuseppe 13, 19, 20, 21, 24, 49, 50, 117, 131, 132, 157
Velence (Venezia, Venetiae, I) 10, 11, 12, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 38, 43, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 59, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 137, 140, 141, 142, 144, 146, 147, 148, 153, 157
Verona (I) 24, 55, 112, 117, 136
Vicaire, Georges 23, 157
Vietor, Hieronymus 17, 60, 108, 145
Vígh Éva 41, 157
Villiers, Gilbertus de 107, 145
Villingen (D) 11
Viottis, Joannem Mariam de 152
Vredeveld, Harry 144

W
Waczulik Margit 39, 157
Washington, D. C. (Vasingtonia, USA) 149
Wechel, Andreas 155
Werner, Abraham 70, 79
Werner, Johannes 49, 131
Weszprémi István 18, 19, 20, 21, 25, 119, 157
Wiesbaden (Aquae Mattiacae, D) 143
Willich, Jodocus 79
Wolfe, Iohn 151
Wolfgang, Anton 58, 138
Worms (Wormatia, D) 142

Y
Ympyn Christoffels, Jan 142

Z
Zaccaria, Raffaella 24, 117, 157
Zancani, Diego 10, 153
Zanetti, Francesco 143
Zeno, Apostolo 12, 13, 23, 117, 157
Zetzner, Lazarus 156
Ziegler, Hieronymus 11, 64, 65, 108, 146
Zorzi, Francesco 23
Zürich (Tigurum, CH) 11, 148
ZZ Top 70, 144

ZS
Zsigmond, I. lásd Jagelló, Zsigmond, I. (Öreg Zsigmond)

Képek jegyzéke

1. 7. oldal: *Stundenbuch (Livre d'heures)*, München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 28345, 48^{r}. [Részlet]

2. 43. oldal: Az 1511. november 4-ei budai datálás. Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. VIII, 89 (3418), 18^{v}

3. 45. oldal: Gazio rajza a pokol szintjeiről a budai kéziratban. Velence, Biblioteca Marciana, Lat. III, 7 (2268), 208^{r}

4. 45 oldal: Az 1512. szeptember 12-ei esztergomi datálás. Padova, Biblioteca Universitaria, Ms. 643, 144^{r}

5. 45. oldal: Az 1513. október 21-ei budai keltezés. Padova, Biblioteca Universitaria, Ms. 643, 65^{r}

6. 49 oldal: Virágdíszes „S" és „O" iniciálé. Padova, Biblioteca Universitaria, Ms. 1061, 8^{r}; Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. VI, 314 (3471), 18^{r}

7. 60 oldal: Antonius Gazius, Simon Gazius, *Aerarium sanitatis; De vino et cervisia*. Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 11089, 56^{r}

8. 62. oldal: Antonius Gazius, *Aerarium sanitatis* (Augsburg: id. Philipp Ulhart, 1546), C5^{v}; Antonius Gazius, Simon Gazius, *Aerarium sanitatis; De vino et cervisia*. Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 11089, 51^{r}

9. 63. oldal: Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus* [...] (Róma: apud Joannem Mariam de Viottis, 1555), 459

10. 67. oldal: Antonius Gazius, *Aerarium sanitatis* (Augsburg: id. Philipp Ulhart, 1546), C6^{v}

11. 71. oldal: Ördögfejek söröspalackokon

12. 71. oldal: Az Iron Maiden ördögi sörsorozata

13. 73. oldal: Sör és bakkecske egy 1882-es reklámon

14. 80. oldal: Antonius Gazius, *Aerarium sanitatis* (Augsburg: id. Philipp Ulhart, 1546), [Címlap] és C3^{r}

A kiadó kötetei megrendelhetők
illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth Lajos utca 14–16.
Telefon: +(36-70) 554-3177
www.harmattan.hu

Tördelés és borítóterv: Kára László
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Zrt.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter